

УКРАЇНСЬКА МОВА

Рівень стандарту

1 1

ЧАСТИНИ МОВИ

САМОСТІЙНІ

Іменник — хто? що? кого? чого?..
(метелик, кава, метелика, кави...)

Прикметник — який? чий?
(шоколадний, Ольжин)

Числівник — скільки? котрій?
(сім, сороковий)

Займенник — хто? що? який? чий?
(я, цей, інший, свій)

Дієслово:
• **неозначена форма** (інфінітив) — що робити? що зробити?
(синіти, посиніти)

• **особова форма** — що роблю? що робимо? що робиш? що робите? що робить? що роблять?
(синію, синіємо, синієш, синієте, синіє, синіють)

• **безособові дієслова та форми на -но, -то** — що відбувається? що зроблено?
(світає, охоплено, розбито)

• **дієприкметник** — який?
(посинілий)

• **дієприслівник** — що роблячи? що зробивши?
(синіючи, посинівши)

СЛУЖБОВІ

Прийменник уживається при іменниках і займенниках і виражає відношення між словами в реченні.
(бути в школі, стати біля неї)

Сполучник поєднує (сполучає) однорідні члени й частини складного речення.
(Ти їж **та** хвали, **щоб** іще дали).

Частка додає словам відтінків або слугує для творення граматичних форм.
(казала **ж**, **хай** читає)

Вигук (особлива частина мови) виражає почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх.
(Ох! Ах! Кукуріку! Будь ласка! Перепрошую!)

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

I відміна	II відміна	III відміна	IV відміна
іменники жіночого, чоловічого й спільного роду на -а, -я	<ul style="list-style-type: none"> іменники середнього роду на -о, -е, -я; іменники чоловічого роду на -о, -∅ 	<ul style="list-style-type: none"> іменники жіночого роду на -∅; слово <i>мати</i> 	іменники середнього роду на -а, -я із суфіксом -ат-, -ят-, -ен- в окремих непрямих відмінках
<i>освіта, надія; Микола, воевода; сирота, прибузда</i>	<i>вікно, поле, весілля; батько, Петро, шоколад</i>	<i>річ, любов, радість; мати</i>	<i>курча</i> (р. в. <i>курчати</i>), <i>теля</i> (д. в. <i>теляті</i>), <i>плем'я</i> (м. в. у <i>племені</i>)

ГРУПИ ІМЕННИКІВ

I відміна			II відміна		
тверда група	м'яка група	мішана група	тверда група	м'яка група	мішана група
іменники з основою на твердий приголосний (не шиплячий)	іменники з основою на м'який приголосний	іменники з основою на шиплячий	іменники з основою на твердий приголосний (не шиплячий)	іменники з основою на м'який приголосний, а також із закінченням -е	іменники з основою на шиплячий
<i>весна, Микита, заїка</i>	<i>мрія</i> [мр'їа], <i>Марія</i> , [мар'їа]	<i>круча, груша, межа</i>	<i>місто, Петро, телефон</i>	<i>хлопець, звичай, море</i> (р. в. <i>моря</i>)	<i>плече, плац, товариш</i>

ГРУПИ ІМЕННИКІВ З ОСНОВОЮ НА -р

Тверда група	М'яка група	Мішана група
більшість іменників на -р , а також із суфіксами -ар, -яр, -ур і нерухомим наголосом	іменники із суфіксами -ар, -ур і рухомим наголосом	іменники на -яр (на позначення роду діяльності) з рухомим наголосом
<i>сир, двір, вихор; базар</i> – базáру, <i>стóляр</i> – стóляра, <i>касiр</i> – касiра; а також <i>комар, снігур</i> і <i>звір</i>	<i>перукáр</i> – перукаря́, <i>поводiр</i> – поводиря́	<i>каменяр</i> – каменяра́, <i>школяр</i> – школяра́

Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2019

УДК 811.161.2(075.3)

A21

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за державні кошти. Продаж заборонено.

Умовні позначення:

— спостереження;

— ключ-відповідь;

— тестові завдання;

— творче завдання;

— тлумачний словник;

— культура слова;

— домашнє завдання;

— матеріали мережі Інтернет.

Авраменко О.

A21 Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко. — К.: Грамота, 2019. — 208 с.: іл.

ISBN 978-966-349-735-8

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української мови для 11 класу (2017, рівень стандарту).

У виданні подано теоретичний матеріал, що стосується норм сучасної української літературної мови, вивчення якого спрямоване на уникнення учнями морфологічних, синтаксичних, пунктуаційних і стилістичних помилок. Велику увагу приділено практичній риторичі, опанування основ якої має забезпечити вироблення в учнів навичок виступати публічно.

Видання містить додатковий цікавий та важливий матеріал з мовних тонкощів, подолання суржикових елементів, збагачення словника тощо.

Підручник сприятиме формуванню в учнів ключових і предметних компетентностей. Зокрема, у видання інтегровано матеріали мережі Інтернет з експрес-уроками для розвитку мовної компетентності учнів.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-349-735-8

© Авраменко О. М., 2019
© Видавництво «Грамота», 2019

Дорогі учні!

В 11 класі ви будете повторювати й поглиблювати знання про вивчені раніше мовні норми — морфологічні, синтаксичні, пунктуаційні й стилістичні. Знання цих норм, дотримання їх в усному та писемному мовленні, уроки практичної риторики сприятимуть формуванню у вас умінь і навичок для реалізації себе в дорослому житті, допоможуть стати носіями культури свого народу. Послуговуючись досконалою українською мовою, ви зможете переконати співрозмовника, повести колектив за собою, заспокоїти близьку людину, досягти успіхів і здійснити свої мрії. Адже без української мови життя людини не повноцінне.

Матеріал підручника розподілено на параграфи (усього — 60), кожен з яких має чітку й типову будову: вправа для спостереження, теоретичні відомості, тренувальні вправи, інформація з культури мовлення й домашнє завдання. Як відомо, після завершення навчання в школі на вас чекає серйозне випробування — зовнішнє незалежне оцінювання з української мови та літератури. З огляду на це пропонуємо вам багато тестових завдань у форматі ЗНО (у кожному параграфі їх по 10).

Творчі завдання сприятимуть виробленню текстотворчих умінь і навичок, розвиватимуть ключові компетентності — уміння послугуватися відповідними мовними ресурсами в різних життєвих ситуаціях. Дуже важливу роль має рубрика «Культура слова», що містить грамотне наголошування слів і правильні мовні кліше.

Сподіваємося, що яскраві ілюстрації, таблиці, матеріали мережі Інтернет (рубрика з логотипом YouTube) зроблять процес вивчення мови цікавим і захопливим. Успіхів!

Автор

§ 1. МОВНА СТІЙКІСТЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

На рецепції в готелі «Чернігів»:

- Добрий день, я забронював номер у вашому готелі на дві доби.
- Здравствуйте. Назовите Вашу фамилию.
- Андрей Веселовский.
- Заполните анкету...

A. Хто більш мовно стійкий — працівник готелю чи клієнт?

B. Чи зобов'язаний представник сфери послуг спілкуватися тією мовою, якою послугується клієнт?

B. Чи можна, на вашу думку, таку мовну ситуацію вважати проблемною?

Українська мова протягом останніх трьохсот років зазнавала утисків та обмежень: указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою (1720), указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії (1763), Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876), постанови радянської влади про переведення українських шкіл на російську мову навчання та ін. З огляду на це й на відсутність державності на українських землях українці почали втрачати свою *мовну стійкість*, що загрожує українській мові зникненням.

Мовна стійкість — намір і поведінка особистості чи групи людей, спрямовані на послідовне й неухильне користування в щоденному спілкуванні певною мовою, незалежно від того, якою мовою послугується співрозмовник.

Мовну стійкість живлять чотири головні *джерела*:

- національна традиція (історична пам'ять народу);
- національна свідомість і солідарність;
- національна культура (духовна та матеріальна);
- національний мир і співпраця з іншими етносами, які живуть на території відповідного народу.

Стійкість до вживання української мови називають **українськомовною стійкістю**.

Рівень українськомовної стійкості досить низький порівняно з російськомовною стійкістю в Україні, про що свідчать наукові дослідження: 83 % молодих киян при звертанні до них українською також відповідають українською, але при звертанні до них російською мовою 90 % починають вживати російську (*Бурда Т.* Мотивація мовної поведінки білінгвів // Урок української. — 1999. — № 9–10. — С. 8).

- 2.** Прочитайте тексти й визначте, про яке джерело, що живить мовну стійкість, у кожному з них ідеться.

I. Шведська адміністрація та шведська наука у XVIII ст. констатували неперспективність шведської мови та прогнозували швидке її зникнення. Пропонували витіснити фінську мову у Фінляндії, замінивши її шведською, а для потреб лінгвістичної науки влаштувати своєрідний музей просто неба, зберігши декілька фінськомовних повітів десь біля Полярного кола, на кордоні з Лапландією. З виданням Е. Ленротом у 1835 р. «Калевали» розпочинається небачений розквіт фінської мови й культури. «Калевала» стала невичерпним джерелом для фінської літератури, образотворчого мистецтва та музики. Її впливу відразу зазнали й інші літератури світу.

II. Після зруйнування Єрусалимського храму (70 р. н. е.) і придушення повстання Бар Кохби (132–135 рр. н. е.) римська влада остаточно вигнала євреїв з їхньої землі, позбавивши національної держави й території. Іврит як розмовна мова існував до V–VI ст. н. е., після чого в повсякденні цю мову не вживали. Наприкінці XIX ст. за прикладом мовознавця Е. бен Єгуди, який перетворив іврит на розмовну мову своєї родини, іврит у побуті почали вживати переселенці в Палестині. Нині в Ізраїлі іврит є мовою понад трьох мільйонів осіб (*О. Ткаченко*).

III. Процес відродження чеської мови був досить тривалим — 100–150 років. Після того як чеські землі надовго потрапили до складу Австрійської імперії Габсбургів, згодом Австро-Угорської імперії, чеська мова була обмежена в повсякденному житті, нею користувалося здебільшого сільське населення. Мовою освіти, документації, владного апарату стала німецька мова. Після скасування кріпацтва в останній третині XVIII ст. до міст, що були майже німецькомовними, прибуває сільське чеськомовне населення. Поступово формується інтелігенція й дрібна буржуазія, які мислять чеською мовою. Процес «чехізації» перетворився на рух за культурно-політичну автономію чехів — «Народне відродження», кульмінацією якого стала революція 1848 р. Активне впровадження чеської мови призвело й до політичних ризиків. Чеський та німецький народи відокремилися один від одного на основі мовної ідентифікації. На території Чехословаччини проживало три мільйони німців, для яких поширення чеської мови стало випробуванням. Невдоволення судетських німців, серед інших причин і мовною політикою Праги, використала нацистська Німеччина для анексії Судетів. Чехи відродили свою мову, вивчення якої є обов'язковим для всіх жителів країни й іноземців, котрі претендують на чеське громадянство (*За М. Голобродською*).

- 3.** Дайте відповіді на запитання.

- A.** Більшою українськомовною стійкістю характеризуються українці Східної чи Західної України?
B. З чим пов'язана така відмінність?
B. Сформулюйте практичні поради щодо зміцнення українськомовної стійкості людини.

- 4.** Прочитайте тексти й визначте приклади українськомовної стійкості.

- I.** Штовхаюсь я; аж землячок,
 Спасибі, признався,
 З циновими гудзиками:
 «Де ты здесь узялся?»
 «З України». — «Так як же ти
 Й говорить не вмєш
 По-здешньому?» — «Ба ні, — кажу, —
 Говорить умію,
 Та не хочу». — «Экой чудак!»...
Т. Шевченко. «Сон» («У всякого своя доля...»)

II. Кухлик

Дід прийшов із села, ходить по столиці.
Має гроші — не мина жодної крамниці.

Попросив він:

— Покажіть кухлик, той що скраю.

Продавщиця:

— Што? Чево? Я не панімаю.

— Кухлик, люба, покажіть, той, що збоку смужка.

— Да какой же кухлік здесь, если это кружка!

Дід у руки кухлик взяв і нахмурих брови:

— В Україні живете й не знаєте мови...

Продавщиця теж була гостра та бідова:

— У меня есть свой язык, ні к чему мне мова.

І сказав їй мудрий дід:

— Цим пишатися не слід,

Бо якраз така біда в моєї корови:

Має, бідна, языка — і не знає мови!

П. Глазовий

III. Я до 23 років українською взагалі майже не розмовляв, а потім зрозумів: це моя мова. Цікаво, що деякі знайомі кажуть: «Сьогоднішній Фома — несправжній, а отой давній — справжній, бо й говорив, і писав пісні російською». Багато людей, коли я тільки почав розмовляти українською, підсміювалися з мене, адже тоді я ще не вмів розмовляти хорошою літературною мовою, мені бракувало багатьох слів, хоча й мав у школі п'ятірку з української мови та літератури. Але крок за кроком — і досяг своєї мети. Це зовсім не складно» (Фома, вокаліст гурту «Мандри»).

5. Прочитайте текст і виконайте тестові завдання.

Бути собою

(1–8) **МОВНА ВВІЧЛИВІСТЬ.** «Відповідати тією самою мовою, якою до тебе звертаються, — ознака ввічливості», — методично повторювали вчителі в школі. Ми вирости дуже гречними й спілкуємося з російськомовними колегами, друзями й просто перехожими їхньою мовою. Ніби інакше вони нас не розуміють. А українська — це для особливих випадків: у когось — для дому, ще в когось — для офіційних заходів. Звичайно, якою мовою, де й з ким говорити — особиста справа кожного. Тільки в масштабах країни мовна нестійкість є загрозою: якщо кожен українець виявлятиме свою «ввічливість» до російськомовних, хто ж тоді говоритиме українською? Навіть вихованість має межу.

(9–20) **ВАЖІЛЬ ПЕРЕМИКАННЯ.** Оксану Поліщук з Житомира до свідомого вибору української мови підштовхнув молодший брат. Тоді вона навчалась у восьмому класі й з друзями спілкувалася лише російською. Рідна — залишалася для батьків і вчителів. «Якось почувши, як я розмовляю з подругою, брат заявив: “Ми не українці”. Я запитала, чому він так думає — і п'ятирічна дитина відповіла: “Бо ти й люди на вулиці говорите російською”. Це зачепило за живе», — згадує Оксана. Відтоді, щоразу вживаючи «общепонятний», дівчина почувалася зрадницею, тож вирішила цього більше не робити. Спочатку було важко, однокласники дивувалися й висміювали. Лунали фрази на кшталт «не прикальвайся», «говори нормально». Але мене підтримали батьки й учителі історії та української мови. Щоправда,

до закінчення школи я так і залишилася білою вороною. Але мене це вже не хвилювало, мала інші цінності й пріоритети», — розповідає теперішня випускниця факультету української філології.

(21–32) Публічні люди, відомі всій країні як українськомовні, свого часу теж «перестрибували» з мови на мову. Співачка й письменниця Ірена Карпа часто відвідувала бабусю в Черкасах, хоч і жила з батьками в Яремчому. «Я дуже добре знаю цю ситуацію, коли вдома говориш українською, а виходиш на вулицю й починаєш “штокать”, — каже вона. — Так тривало, аж доки тато не закликав до серйозної розмови. Вивів на балкон і сказав: “А ти можеш і на вулиці говорити українською? Тебе ж усе одно розуміють. Продовжуй бути собою”. Мені це прохання тоді здалося дуже дивним», — згадує лідерка гурту «Qаgа». Спочатку, дотримуючись поради, вона почувалася некомфортно. Але вже під час наступного приїзду говорила лише українською. «Це не створювало жодних проблем. Навпаки, батьки моїх подруг почали ставити мене їм за приклад», — каже Ірена.

(33–41) ВІД СЕБЕ ДО СЕБЕ. Хтось вибирає російську, бо вважає, що це створює кращі перспективи розвитку або робить його крутішим в очах оточення. А хтось — українську. «Коли бачиш жалюгідні приклади мовної мімікрії, це додає впевненості. Логічно в державі, яка називається Україна, потрібно говорити українською», — зазначає Ірена Карпа. Вона радить шукати позитивні приклади й орієнтуватися на них: «Для мене такою є Каша Сальцова, яка українською говорить і пише прекрасні тексти. Кожній черговій фіфі, котра заявляє: “Я не розумію українського”, — вона відповідає: “Нічого, вивчиш”». Та й чоловік Ірени, американець, який своєю українською часто епатує російськомовних, доводить: це можливо й важливо.

(42–50) «ПЕРЕЗАВАНТАЖИТИ» КРАЇНУ. «У національній країні двомовність на державному рівні — це завжди небезпечна ситуація через загрозу її розколу. Більшість європейських держав формувалися на базі однієї мови, створеної на її основі культури й усвідомлення населенням спільної історичної пам'яті», — наголошує мовознавець Лариса Масенко. Ці три компоненти обов'язково мають бути, щоб утвердилася сильна національна держава. Оскільки ми отримали русифіковану країну, необхідна мовна політика, яка насамперед захищала б державну мову й сприяла її поширенню. «Основне завдання — за допомогою освіти виховати нові покоління, відійти від двомовності й, зрештою, через одне-два покоління нормалізувати ситуацію», — зауважує професорка (За А. Каленською, «Тиждень. UA»).

1. Слово *гречними* (рядок 3) можна замінити на синонім

- А освіченими
Б ввічливими

- В упередженими
Г поміркованими

2. Слово *ввічливість* узято в лапки (рядок 7), щоб

- А позначити його як цитату
Б виокремити його інтонаційно
В наголосити на його важливості
Г надати йому іронічного звучання

3. У тексті розповідається про те, що над зміцненням своєї українськомовної стійкості працювали

- А Оксана Поліщук і Лариса Масенко
Б Ірена Карпа й Каша Сальцова
В Лариса Масенко й Каша Сальцова
Г Ірена Карпа й Оксана Поліщук

4. Мовна мімікрія (*рядок 35*) тут означає
- А перехід у спілкуванні на російську мову
  - Б перехід у спілкуванні на українську мову
  - В приховування свого соціального походження
  - Г дотримання закону про мови в суспільному житті
5. Заголовком до тексту стали слова
- А Ірени Карпи
  - Б Оксани Поліщук
  - В Лариси Масенко
  - Г Анни Каленської
6. Підзаголовок **ВАЖІЛЬ ПЕРЕМИКАННЯ** (*рядок 9*)
- А розкриває проблему ставлення оточення до людей, які змінили мову спілкування
  - Б має на меті переконати читача зміцнювати українськомовну стійкість
  - В наголошує на факторах, що впливають на зміцнення мовної стійкості
  - Г окреслює мовні труднощі, що виникають у сімейному колі
7. Засобом міжфразового зв'язку останніх двох речень другого абзаца (*рядки 17–20*) є
- А лексичний повтор
  - Б вставне слово
  - В сполучник
  - Г синонім
8. Лариса Масенко вважає, що українськомовній стійкості сприятимуть усі фактори, **КРІМ**
- А виховання нових поколінь за допомогою освіти
  - Б потужної державної мовної політики
  - В усвідомлення спільної історичної пам'яті
  - Г вибору тієї мови, що більш перспективна
9. Про вирішальну роль фактора національної самоідентифікації у виробленні мовної стійкості йдеться в тій частині тексту, що має підзаголовок
- А Мовна ввічливість
  - Б Важіль перемикання
  - В Від себе до себе
  - Г «Перезавантажити» країну
10. У тексті **НЕМАЄ** мікротеми про мовну стійкість
- А підлітків і молоді
  - Б публічних людей
  - В українських родин
  - Г політичної верхівки
11. Зневажливий відтінок має слово
- А крутішим (*рядок 34*)
  - Б жалюгідні (*рядок 35*)
  - В фіфі (*рядок 38*)
  - Г епатує (*рядок 40*)
12. Стиль тексту
- А науковий
  - Б розмовний
  - В публіцистичний
  - Г офіційно-діловий

- 6.** Перегляньте фрагмент інтерв'ю з артисткою Ірмою Вітовською (4 хв 5 с) і виконайте завдання.

Ірма Вітовська. Українська мова зараз стала самозбереженням нації

- А.** Про яке джерело, що живить мовну стійкість, розповіла Ірма Вітовська?
- Б.** Визначте помилки, які допустили учасники телепередачі.
- В.** Напишіть поради, як зміцнювати українськомовну стійкість у сучасній Україні.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Дові́дник, промі́жок, цінні́к, тому́, кіломе́тр.
- Б.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
україномовний
природній
зворотній
получається
говорити на українській мові

ПРАВИЛЬНО
українськомовний
природний
зворотний
виходить
говорити українською мовою

- 7.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Якось, повертаючись додому із зимової вакації в Карпатах, у купе потяга «Івано-Франківськ–Дніпро» моїми сусідами було троє хлопців з Франківщини, які прямували на схід на роботу. Вони спілкувалися між собою українською, однак лише між собою. Коли повз гурт пробігала молода провідниця, один з хлопців звернувся до неї російською: «Извините, а когда вы откроете туалет, чтобы можно было вымыть руки?» Несподіване вживання російської мови було для нього настільки природним і звичним, що ніхто не звернув на це уваги. Здається, з усіх присутніх тільки мені цей маневр видався позбавленим логіки й необхідності, тож я запитав про мотиви вживання російської. «Вона не розуміє української мови», — відказав він спокійно й упевнено.

Те, що наша провідниця розуміла державну мову, я переконався, коли заходив до вагона. Але в цій ситуації не це головне. Важливо те, що ні хлопець, ні його друзі не бачили нічого дивного в тому, що хтось в Україні (надто працівник державної компанії) може не знати української мови. «Якщо провідниця не послуговується на роботі державною мовою, то мала б відповідати українською пасажирові, який нею користується», — зауважив я. Однак почув заперечення: «У нас вільна країна, тож кожен може розмовляти тією мовою, якою захоче» (За С. Стукановим).

- А.** Хто з героїв допису С. Стуканова має потужну мовну стійкість? Чи не допускаєте ви, що хлопець, який спілкувався з провідницею, має комплекс меншовартості?
- Б.** Напишіть формальне есе (одна-дві сторінки), висловивши свої міркування про справжні мотиви мовної поведінки українськомовного хлопця в спілкуванні з провідницею, а також про те, чи типовою є така мовна поведінка в Україні.

§ 2–3. ЗАСОБИ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ ПРОМОВИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Добрий день, шановні учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні аспекти раціонального харчування»! Сьогодні поведемо розмову про позитивні й негативні впливи на організм людини такого продукту, як шоколад...

II. Вітаю вас, дорогі учасники конференції! Що ви відчуваєте, коли бачите шоколад? Емоції, які зараз випромінюють ваші обличчя, підказують мені: для когось шоколад — насолода, а для когось — червоні несподіванки на шкірі та свербіж. Саме про це зараз і поговоримо...

- A. Поміркуйте, який вступ до промови науковця матиме більшу силу впливу на аудиторію.
- B. Знайдіть у тексті II слова й сполуки слів, що мають емоційне забарвлення.

Щоб надати мовленню експресії, використовують мовні виражальні засоби — *тропи* й *риторичні фігури*.

Засоби мовного вираження	
тропи	риторичні фігури
гіпербола, епітет, метафора, метонімія, оксиморон, персоніфікація, порівняння, синекдоха	антитеза, градація, повтор, риторичне запитання, риторичне звернення

Промова без тропів і риторичних фігур пісна, нею важко зацікавити аудиторію. Засоби мовного вираження якнайкраще впливають на емоційну сферу людини, вони міцно утримують увагу аудиторії. Яким з наведених нижче текстів легше встановити контакт зі слухачами?

I. Якщо потрібно влаштуватися на престижну роботу, то варто пам'ятати, що попереду — співбесіда. А до неї треба підготуватися. Наші спеціалісти розробили поради, які можуть допомогти під час першого спілкування з представником фірми.

II. Ви хочете мати успіх у престижній фірмі? Перша сходінка — співбесіда з менеджером. Чи знаєте ви, як її провалити? А я знаю, як виграти у двобої з людиною в дорогому костюмі. Готові слухати?

Текст II потужніше, ніж перший, активізує увагу слухачів, бо в ньому використано:

- риторичні запитання (*Ви хочете мати успіх у престижній фірмі? Готові слухати?*);
- пряме звернення на *ви*, яке «приміряє» на себе кожен учасник заходу (на протизагугу безособовим конструкціям *потрібно влаштуватися, варто пам'ятати, треба підготуватися*);
- тропи (*провалити співбесіду, виграти у двобої, людина в дорогому костюмі*).

Троп (грецьк. *tropos* — зворот) — це виражальний засіб, прикметною особливістю якого є вживання слова чи сполуки слів у переносному значенні: *золоті руки* (епітет), збірка В. Стуса «Веселий цвинтар» (оксиморон), *гроші тануть* (метафора), *танцюють сніжинки* (персоніфікація) та ін.

Риторичні фігури (грецьк. *retorikos* — ораторський, красномовний та латин. *figura* — зовнішній вигляд, образ, фігура) — синтаксичні конструкції, що мають умовно-діалогічний характер, тобто риторичне запитання не потребує відповіді, а риторичне звернення — реакції того, до кого воно спрямоване: *Скільки тисячоліть ти, Земле, крутишся?!*

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикулюючи.

***

Приснивсь сьогодні сон синиці:
Приніс сусіда сік суниці.

***

Бук бундючивсь перед дубом,
Тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув до чуба бука —
Буде букові наука.

ЗАУВАЖТЕ!

Чистомовку, на відміну від скоромовки, треба читати не швидко, а «чисто», тобто слова промовляти чітко, звучно, виділяючи ті, на які падає логічний наголос.

3. Утворіть тропи, вибравши з дужок потрібне слово. Аргументуйте свій вибір (*усно*).

Крила (сокола, птахів, мрій); ліс (видніється, росте, спить); гаряча (шкіра, зима, каструля); перемогла (команда, Одеса, киянка); бережи (копійку, ліс, гідність); заспана (дитина, галявина, дорога); гострі (голки, ножі, слова); чекати (давно, трохи, тисячу років); читати (Шекспіра, роман, інструкцію); залізний (кран, характер, чоловік); вітрила (кораблів, надій, душі); топтати (траву, гідність, ґрунт).

4. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. У Паризьку обсерваторію до відомого астронома й математика Джованні Кассіні (1625–1712) приїхало товариство світських панів і панянок, бажаючи побачити в телескоп дивовижне явище — затемнення Сонця.

— Але затемнення вже минуло, — розвів руками вчений.

— Сподіваємося, — статечно заявив один пан, — професор буде настільки люб'язним, що повторить перед дамами таке цікаве явище (*В. Григоренко*).

II. Сьогодні компакт-диск — це раритет. Але був час, коли на цих блискучих кружечках зберігалася вся інформація: фільми, музика, фото. Проте чи знаєте ви, що перший варіант компакт-диска розробив український кібернетик В'ячеслав Петров? А сталося це ще в 1960-х роках! (*Н. Сукач*).

III. Дорога говорить до нас через людські історії. Якби на ній не було нас, вона б мовчала. Дорогу оживляють різні люди — сильні і слабкі, веселі і сумні, наївні і прагматичні. Усіх їх об'єднує щось одне, і я досі не знаю, як його назвати (*Дз. Матіяш*).

IV. Замолоду Александрові Дюма закидали, що він забудькуватий. Іноді в сороковому розділі його роману з'являлася дійова особа, яка загинула в четвертому. Щоб уникнути подібних курйозів, письменник у зрілому віці робив з картону малі манекени своїх персонажів. До них приклеював ярлики, зазначаючи ім'я, вік і колір волосся. Якщо один з героїв твору помирав, письменник викидав відповідний манекен (*Н. Панчук*).

- A.** Знайдіть у текстах тропи, випишіть їх.
- B.** Уведіть риторичне запитання до тексту, що не має тропів.

5. Перегляньте фрагмент виступу поета Івана Малковича (2 хв 7 с) і виконайте завдання.

Іван Малкович. Нація повинна боронити свою мову більше, ніж територію

- A.** Під час повторного перегляду відеофрагмента випишіть засоби мовного вираження промови І. Малковича.
- B.** Усно перекажіть виступ, зберігши засоби мовного вираження промови.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Успіх дарує людині крила. Проте не кожний може відчутти політ від своєї діяльності. Складників успіху багато. Комусь достатньо працьовитості, а комусь — терпіння. Хтось постійно вдосконалює себе, вивчаючи все нове у своїй галузі. А є люди, яким успіх приносить ще й уміння красиво говорити, бути переконливими, уміти дібрати таке слово, щоб їм повірили.

- A.** Напишіть формальне есе (*одна-дві сторінки*), висловивши в ньому міркування про те, який складник успіху найбільш дієвий.
- B.** Використайте в есе засоби мовного вираження.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Ва́ги, віпадо́к, вантажі́вка, ві́трата, відвезті́.
- B.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
влучний вираз
виписка з протоколу
завідувач відділом
п'ять гривень
золоті колосся

ПРАВИЛЬНО
влучний вислів
витяг з протоколу
завідувач відділу
п'ять гривень
золоте колосся

7. 1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Практично жодне технічне досягнення ХХ століття не обійшлося без винаходів і патентів цієї геніальної людини. Томас Едісон придумав, удосконалив або впровадив такі речі, як телеграф, телефон, кіноапарат, фонограф. І навіть говорити в трубку «алло» на початку розмови запропонував саме він. А у вільний від винаходів час вивчав різні дієти та їхній вплив на організм людини. Про це захоплення його дружина сказала в одному інтерв'ю, що «правильне харчування є одним з його найбільших хобі» (*Дж. Джеймс*).

II. Є міф, що слухання класичної музики, скажімо, Моцарта, допомагає розвивати інтелект. Та це не так. Мозок реагує на кожен витвір мистецтва, який людині подобається. Тоді активуються структури, що викликають ейфорію. До речі, є окрема наука — нейроестетика, що вивчає, на які саме подразники мозок реагує позитивно. Наприклад, Андріївська церква в Києві подобається дуже багатьом, адже архітектор використав саме ті форми, що викликають реакцію задоволення в мозку (*В. Комаренко*).

III. Американський математик Джордж Данциг, будучи аспірантом університету, якось спізнився на лекцію й подумав, що написані на дошці рівняння — це домашнє завдання. Вони здалися йому складнішими, ніж завжди, але через декілька днів він угамував зухвалі рівняння. Виявилося, що Джордж зробив відкриття в статистиці, над яким до того працювали багато вчених (*О. Базан*).

A. Перепишіть тексти, увівши в кожен з них по два тропи й одній риторичній фігурі.

B. У тексті II підкресліть граматичні основи.

2. Напишіть вільне есе (*п'ять–сім речень*) на тему «Як я перемагаю свої лінощі». Використайте в ньому тропи й риторичні фігури.

Патент, -у, чол. — документ, що посвідчує право автора на його винахід.

ДО РЕЧІ...

Чи знаєте ви, як називається різновид вішалки, що на фото?

Вішалку для одягу, подібну до вигнутої палки, виготовлену з різних матеріалів, з гачком посередині, дехто називає словом *трéмпель*.

Існує легенда про німця, на прізвище Тремпель, який був власником швейної фабрики в Харкові в ХІХ ст. Розповідають, нібито кожен його виріб висів на вішалці з ярликом фірми «Тремпель». Після цього вішалку для костюмів на сході України почали називати *тремпелем*.

Літературна назва вішалки для костюма, сорочки чи сукні — *плічка*. Є ще розмовний варіант — *вішáк*.

§ 4–5. ТРОП ЯК ЗАСІБ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалоги й виконайте завдання.

I. Мама повчає сина:

– Не люблю марнотратства! Твій дідусь, Юрчику, змалку мене навчав берегти копійку.

– Ма, а де лежить та дідусева копійка? Цікаво побачити, якими були монети у твоєму дитинстві.

II. Під час лекції:

Професор: «Саудівська Аравія посідає друге місце у світі за видобутком чорного золота».

Студент: «Шановний професоре, кому воно треба — оте чорне золото? Хто ж буде купувати коштовний метал земляного кольору? Уявляю чорні прикраси на вишуканих жінках...»

Професор: «І як Вам тільки вдалося вступити до нашого університету?»

A. Через уживання яких слів син і студент неправильно зрозуміли почуте?

B. Що мали на увазі мама й професор?

B. Прокоментуйте запитання професора.

Тропи увиразнюють мовлення, додають йому емоційності, образності, роблять виклад більш влучним. Вони можуть як пом'якшити висловлення думок, так і загострити його.

Використати троп — означає вжити слово в переносному значенні на основі:

- подібності (метафора, порівняння);
- тотожності (перифраза, евфемізм);
- суміжності (метонімія, синекдоха);
- протилежності (оксиморон) та ін.

Троп	Визначення	Приклад
метафора (грецьк. <i>μεταφορά</i> — перенесення)	уживання слова в переносному значенні на основі подібності двох предметів чи явищ за формою, кольором, функцією та ін.	<i>грудка суму, дно життя, срібло води</i>
порівняння	образний вислів, побудований на зіставленні двох предметів або станів, що мають спільну ознаку	<i>холодний, як риба; іде, наче пава; очі блакитні, ніби озера</i>
перифраза (грецьк. <i>περίφρασις</i> — описовий вислів)	заміна слова описовим висловом, що характеризує якусь ознаку	<i>чорне золото — вугілля, нафта; четверта влада — журналісти</i>

Продовження табл.

евфемізм (грецьк. <i>εὐφημισμός</i> — добре мовлення)	використання пом'якшеного слова чи вислову замість неприємного, небажаного чи вульгарного слова	<i>незрячий</i> — сліпий; <i>навіки спочити</i> — померти; <i>нечиста сила</i> — чорт
метонімія (грецьк. <i>μετωνυμία</i> — перейменування)	уживання одного слова замість іншого на основі близькості з ним, суміжності	<i>читати Гоголя</i> (твір, написаний Гоголем); <i>переміг Львів</i> (спортсмени зі Львова)
синекдоха (грецьк. <i>Συνεκδοχή</i> — співвіднесення)	заміна назви цілого назвою його частини, однини — множиною, родового поняття — видовим або навпаки	Може, якусь <i>копійку</i> заробиш. <i>Ворог</i> не ступить на нашу землю.
оксіморон (грецьк. <i>οξύμωρον</i> — нісенітниця)	поєднання непоєднуваного, протилежних, логічно не сумісних понять	<i>дзвінка тиша, живий труп, гіркий мед, «вільна неволенька»</i>
епітет (грецьк. <i>ἐπίθετον</i> — прикладений)	художнє означення	<i>сивочолий Київ, пишущий сад</i>
гіпербола (грецьк. <i>ὑπερβολή</i> — перебільшення)	художнє перебільшення	<i>море сліз, не бачилися сто років</i>
персоніфікація (латин. <i>persona</i> — особа та <i>facere</i> — робити)	наділення неживих предметів властивостями людини	<i>поле спить, сонце всміхається</i>

У науковій літературі іноді *метафорою* називають будь-який троп, тобто вживають термін «метафора» у ширшому значенні.

Стертою називають метафору, що втратила образність: *ніжка стола, вушко голки, сонце сідає, іде дощ*.

Тропи вживають здебільшого в художньому, розмовно-побутовому й публіцистичному стилях.

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикулюючи.

***

Зупинився на зрубі зубр.
Задивився зубр на зруб.

***

Мишка раз прийшла до кішки,
Уклонила кішці в ніжки.
Кішці — смішки,
Мишці — нітрішки.

ЗАУВАЖТЕ!

Пишемо *кішці, мишці*, а вимовляємо [к'і́с'ці́], [міс'ці́] — уподібнення приголосних.

3. Знайдіть у тексті тропи й визначте їхній вид (*усно*).

Саме в цей момент зішлися над полем хмари, і від того, що вони зіштовхнулися між собою, спалахнув величезний круглий вогонь... Він прокотився через поле, як величезне світило, і розсипав навколо тисячі іскор. На заході з-за хмар визирнуло сонце, й іскри застрибали навколо, швидко згоряючи. Водночас линув з усіх хмар, що зібралися над полем, дощ, і цей дощ, просвічений сонцем, раптом зазвучав, витворюючи нечувану, дивовижно мелодійну музику (*За Вал. Шевчуком*).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Видатний, для багатьох — незбагнений. Життєлюб та аскет водночас. Невисокий, рудувусий та часто надміру емоційний, він не мав лоску знаменитості, бо генії завжди є трохі кострубатими.

Уявляю хоча б десятисерійний фільм про Івана Франка. Про провал з викладанням у Львівському університеті, про трагедію його особистого життя, смерть старшого сина, складні стосунки з іншими відомими українцями.

Також у цьому фільмі було б неможливо оминати важкий душевний стан Франка в останнє десятиліття, оту моторошну трагедію, з якою він власноруч боровся, як Давид з Голіафом... Через увесь фільм — надривний та важкий пошук любові, без наповнення якою не міг писати. Він допустив на цьому шляху болісні помилки. Але йшов попереду власного часу — і дружніх відданих рук допомоги від української громадськості було негусто... Дехто страждав через лабіринти Франкової душі (плями на Сонці видно ліпше, ніж Сонце). Світло від його постаті таке велике, що осліплювало чимало його сучасників з їхніми недолугими наклепами та неприязню до Майстра.

А десь за кадром уважно спостерігають за дійством дві жінки — Література й Україна, заради яких Каменяр спалював свій творчий геній та своє життя. Мертві залишаються молодими (*За С. Процюком*).

Іван Франко

A. Визначте стиль тексту.

B. Випишіть приклади епітета, метафори, порівняння, гіперболи, перифрази.

B. Доберіть заголовки, використавши слова з тексту.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Прочитайте рядки.

Ніч підняла завісу —
біла симфонія снігу
пливла над щоглами лісу.

В уривку **НЕМАЄ**

- A** персоніфікації
- B** метафори
- B** метонімії
- Г** епітета

2. Установіть відповідність.

Фрагмент художнього тексту	Троп
1 на нашій — не своїй землі	А метафора
2 річка синіє, зітхає, сміється	Б метонімія
3 самотність — як обірвана струна	В оксиморон
4 пролісків перших блакитні отари	Г порівняння
	Д персоніфікація

3. Установіть відповідність.

Приклад	Троп
1 звуки мовчання	А порівняння
2 сонячні емоції	Б синекдоха
3 читати Шекспіра	В оксиморон
4 собор — як свіча	Г метонімія
	Д епітет

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Радіо — це стан душі, а не запис у трудовій

Він з дитинства знав напам'ять не лише імена всіх радіоведучих, а й імітував на різні голоси відомі йому розважальні радіопередачі. Особливо старався говорити низьким голосом. Він не переймався запитанням «ким бути?»: усе було зрозуміло без слів. Він думав над тим, як цього досягти, адже існувало багато «але» й підводних течій. Однак крапля точить камінь. Тож він поїхав у Флориду: казали, що на тамтешніх радіостанціях легше влаштуватися на роботу.

Це виявилось правдою, майже правдою. Працювати на радіостанцію його взяли, але старшим, куди пошлють. Посилали, звісно, не в ефір, а прибирати за іншими. Тоді хтось там з ведучих захворів. Це був шанс. Один на тисячу, чи, може, і на мільйон. Серце вистрибувало з грудей, але він стиснув його в кулак і прийшов до директора з проханням спробувати. Директор того ранку був у гуморі — і дозволив. Його першими словами в радіоефірі стало... мовчання, бо зі страху забракло голосу й слів. Судомне, тягуче мовчання всього завдовжки в кільканадцять секунд, яке в ефірі звучало, як тиша завдовжки у вічність. Директор майже добіг до студії, коли він нарешті заговорив. Затинаючись, ковтаючи слова й сльози, він говорив про те, що це його перший ефір і що він дуже хвилюється, але неймовірно щасливий, бо в ці хвилини здійснюється його найзаповітніша мрія. Ну, можливо, не слово в слово саме так, але щось у цьому дусі. Говорив щиро, від душі, по-справжньому. Радіостанцію засіпали листами й дзвінками радіослухачі. Рейтинги злетіли ледь не до небес. Він отримав свій перший ефірний час і перший гонорар — 55 доларів за тиждень.

Так розпочалася кар'єра легендарного радіоведучого Ларрі Кінга. Чимало хто потім казав, що йому просто пощастило. Можливо. А можливо, і ні. Бо він насправді міг не поїхати до Флориди, не погодитися на роботу якогось там прибиральника, відмовитися ризикнути, а лежати на дивані, дивитися в стелю й мріяти стати радіоведучим.

Але на радіо так не буває. На радіо все зовсім інше. Радіо — дуже справедливе й жорстоке. Воно оголяє талант. І так само безжалюбно оголяє бездарність. Тут не-

має гриму, софітів, гри світла й тіні. Є твій голос, твоя щирість, твій талант. Або відсутність усього вищезгаданого. Радіо — це стан душі, а не запис у трудовій (А. Акуленко).

- А. Знайдіть у тексті тропи й визначте, яку роль вони в ньому відіграють.
- Б. Ще раз прочитайте текст і напишіть його стислий переказ, зберігши тропи.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Кіломе́тр, ко́лесо, копче́ний, корі́сний, котри́й.
- Б. Перегляньте експрес-урок «Чому ціль не переслідують?» і законспекуйте почутий матеріал.

Чому ціль не переслідують?

- 7. 1.** Перепишіть вірш і виконайте завдання.

***

Ти синім небом дивишся на мене,
Щоб я, бува, душею не зачах.
В моїх ночах — тополь свічки зелені,
В моїх ночах, в задуманих очах.
В моєму щасті — твого щастя зливи,
В моїй крові пожар твоїх калин.
З твоїх давнин на плечах вітер сивий,
Гіркий, печальний вітер, мов полин.
За мною ходять твого горя тіні,
Лицем до твого сонця я стаю.
В твоїм сумлінні — і моє сумління
По проводі життя передаю.
З твоїх знамен несуч червоне кредо.
Впаду, як треба. Тільки ти — іди.
... Дивлюсь вперед. І бачу попереду,
Себе з тобою бачу назавжди.

Грицько Чубай

Г. Чубай

- А. Знайдіть і підкресліть тропи.
  - Б. Визначте вид кожного тропа й надпишіть його.
- 2.** Напишіть промову (одна сторінка) на тему «Здоровий спосіб життя: мрія чи реальність?». Використайте в ній тропи.

ЗАУВАЖТЕ!

Пишемо *дивишся*, а вимовляємо [д'иви^ес':а] — уподібнення приголосних.

§ 6–7. РИТОРИЧНІ ФІГУРИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог з кінофільму «Диявол носить Prada» й виконайте завдання.

Скромно одягнена провінціалка Андреа прийшла на співбесіду, щоб улаштуватися на роботу в усесвітньо відомому журналі «Подіум». Співбесіду проводить головна редакторка — харизматична, вимоглива й примхлива Міранда Прістлі.

Міранда (спідлоба): «Ви не читаете “Подіум”?»

Андреа (засмучено): «Ні-і».

Міранда (здивовано): «І ніколи не чули про мене?»

Андреа (розгублено): «Ні-і-і».

Міранда (холодно, з іронією): «А відчуття стилю Вам не властиве?»

Андреа (виправдовуючись): «Думаю, що це залежить від того, що ви вкладаєте в ...»

Міранда (з байдужістю): «Ні, ні. Це було не запитання. Це все. Ви вільні. Можете йти».

А. Яке із запитань Міранди Прістлі не потребувало відповіді?

Б. Чому Андреа все ж таки почала на нього відповідати?

Риторичні фігури побудовані на словесних зворотах умовно-діалогічного характеру (риторичне запитання, риторичне звернення) або на застосуванні синтаксичних конструкцій з відмінним від узвичаєного порядком слів (антитеза, градація, повторення).

Риторична фігура	Визначення	Приклад
риторичне запитання	запитання, що не потребує відповіді; мета використання — зосередити увагу на його змісті	<i>І навіщо я прийшов? Удома набагато краще.</i>
риторичне звернення	звертання до абстрактних понять, неживих предметів або до відсутніх людей як до присутніх	<i>Земле рідна! Мозок мій світліє...</i> (В. Симоненко).
антитеза (грецьк. ἀντίθεσις — протиставлення)	різке протиставлення понять, положень, образів, станів, пов'язаних між собою синтаксично або за змістом	<i>Думав, доля зустрінеться — спіткалося горе</i> (Т. Шевченко).
градація (латин. <i>gradatio</i> — поступове підвищення)	поступове нагнітання засобів художньої виразності з метою підвищення або зниження їхнього емоційного чи смислового навантаження	<i>Прийшов, побачив, переміг</i> (Ю. Цезар).
повторення	уживання тих самих слів, словосполучень, речень у межах одного або сусідніх речень	<i>Я їх люблю, я знаю їхню мову, я з ними так мовчанням говорю</i> (Л. Костенко).

За допомогою **риторічного запитання** викликають певну емоцію, ілюзію розмови, діалогу, який нібито відбувається в присутності читача чи слухача: *Ви пам'ятаєте, коли востаннє говорили теплі слова незнайомим людям? Вияв доброти, милосердя — християнська цінність, яку треба культивувати.*

Риторичне звернення виявляє не тільки власне звертання, а й реакцію, ставлення мовця до ситуації спілкування, предмета чи ідей: *Нестерпні мої думки, як ви мене втомили!*

Антитезу використовують для опису й характеристики предметів, іноді й для надання іронічного звучання вислову: *Всякий, хто вище, то нижчого гне, — дужий безсильного давить і жме, бідний — багатого певний слуга, корчиться, гнеться пред ним, як дуга* (І. Котляревський).

Градація сприяє поступовому посиленню, нагнітання емоцій (або навпаки); дає можливість відтворити динаміку подій чи відчуттів: *А ми дивились та мовчали, та мовчки чухали чуби. Німії, подлії раби! Підніжки царській, лакеї капрала п'яного* (Т. Шевченко). *У місті народжується розкіш, з розкоші неминуче виростає жадібність, з жадібності проривається зухвалість, потім виникають усі злочини й лиходійства* (Цицерон).

Повторення використовують для наголошення, увиразнення певної думки, вираження збудженого, психологічно напруженого стану, інтенсивності переживань мовця, а також для посилення зв'язку між реченнями: *Навколо все чуже. Чуже до божевілля* (Є. Маланюк). Одним з видів повторення є **тавтологія**, яка може бути як виражальним засобом, так і вадою тексту. Порівняйте:

Тавтологія як виражальний засіб	Тавтологія як вада тексту
<i>На кричаний крик мій — мовчазне мовчання ... Я ж прагну спочатку почути ячання. І всесвіту розум поставлю на чати — Я хочу спочатку початок почати</i> (І. Драч).	<i>Я не знаю, де я завтра буду, бо я ще не спланував завтрашнього дня.</i>

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикулюючи.

***

Бурі бобри брід перебрели,
Забули бобри забрати торби.

***

Пік біля кіп картоплю Прокіп.
Прийшов Прокіп — налив окріп.
Іде Гаврило — ще не зварилось.
Прийшов Денис — налив сім мис.
Прийшов Тарас — з'їв все враз.

3. Прочитайте речення та визначте в них тропи й риторичні фігури (усно).

- Нараз за стосами ящиків щось зашаруділо, зашурхотіло, задзвеніло, задеренчало скло, і з вузького проходу з'явився молодик з джанджуристою борідкою та довгим волоссям (М. Стельмах).
- Верни до мене, пам'ята моя! (В. Стус).
- Щоранку йде в холонучі сузір'я одвічний дим одвічних димарів (Л. Костенко).
- Хто сказав, що все уже відкрито? Нащо ж ми народжені тоді? Як нам помістити у корито наші сподівання молоді? (В. Симоненко).
- І вже проміння біле відлетіло на тиху втому тихого обличчя (Г. Чубач).
- Андрій тепер уже завив з болю, заревів і застогнав (Л. Дереш).
- Є вірші-квіти... є іграшкові вірші. Є рани, є повели-

телі і раби. І вірші є каторжани (*Л. Костенко*). 8. Багатство дме, а бідність удвоє гне (*Нар. тв.*). 9. Така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і вмирає, щоб цвісти (*М. Коцюбинський*). 10. Коли гримить зброя, закони мовчать (*Цицерон*). 11. Земля пахне торішніми травами й молодою м'ятою, вічністю та миттю (*Гр. Тютюнник*). 12. Земле Шевченкова, земле Франкова, ниво, засіяна щастям-добром, вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова Дністра із Дніпром (*Д. Павличко*).

4. Перегляньте фрагмент промови Ольги Сумської (3 хв 46 с) і виконайте завдання.

Ольга Сумська розповіла про свій графік, хобі та легендарний борщ

- А. Знайдіть у промові О. Сумської риторичне запитання, риторичне звернення, повторення, гіперболу та метафору.
- Б. Прокоментуйте інтонацію, тембр голосу й темп мовлення акторки.

5. Виконайте тестові завдання.

1. У реченнях *Тріснуло, струхло і стихло. Лиш шум все шумів рясношумний* **НЕМАЄ**

- А градації
Б антитези
В алітерації
Г повторення

2. Установіть відповідність.

Уривок з твору

Засіб мовного вираження

1 <i>Ще не всі, ще не всі, ще не всі відпекли недоспівані рани.</i>	А антитеза
2 <i>Багатий і в будні бенкетує, а бідний і в свято горює.</i>	Б градація
3 <i>Згорнути б цей світ, заорать, загребти... Але він все чавунно сіріє.</i>	В повторення
4 <i>В цьому, напевне, правда пташина... А як же людина? А що ж людина?</i>	Г риторичне запитання
	Д риторичне звернення

3. Установіть відповідність.

Уривок з твору

Засіб мовного вираження

1 <i>Вони зійшлися: тьма і промінь, пісні і проза, лід і пломінь ховають більше схожих рис.</i>	А антитеза
2 <i>Благословенна будь, моя незаймана дівчице Десно! Далека красо моя, щасливий я, що народився на твоєму березі!</i>	Б градація
3 <i>Найшли, налетіли, зом'яли, спалили, побрали з собою в чужину весь тонкоголосий ясир.</i>	В повторення
4 <i>Гомоніла Україна, довго гомоніла Довго, довго кров степами текла-червоніла.</i>	Г риторичне запитання
	Д риторичне звернення

 6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Славетний дизайнер і *креативний* директор модного дому «Chanel» Карл Лагерфельд, який був відомий своїм незворушним за будь-яких обставин виразом обличчя, став посправжньому одержимим кішкою Шупетт.

Бірманська красуня із сапфіровими очима має власні *акаунти* у «Twitter» та «Instagram» з тисячами підписників. Про неї навіть написали книжку «Шупетт: приватне життя кішки зі світу високої моди». У ній описано подробиці життя пухнастої аристократки: тут ви прочитаєте про рецепти їжі, яку для неї готує власний кухар, а подають придворні пані (зокрема, коктейль з п'яти видів мінеральної води); довідаєтеся про подорожі кішки приватним літаком та ін. «Шупетт народилася, щоб працювати з найбільш шанованими супермоделями світових подій», — читаємо в книжці. Її *аристократичний* вигляд і вишукане хутро прикрашають *фото* Летиції Касти й Лінди Євангелісти.

«Vogue» і «Harper's Bazaar» помістили *неординарну* кішку на свої обкладинки. Нині вона є справжньою музою високої моди. Шупетт надихає колекції от-кутюр і є «обличчям» нової лінії макіяжу від Шу Уемура, яка, звісно, дістала назву «Shupette». Це тіні для очей, які зроблять ваш погляд таким же загадковим, як і блискучі сапфіри Шупетт (*Ф. Макдональд*).

- A.** Уведіть до тексту риторичні запитання та звернення (*усно*).
- B.** Замініть виділені слова питомими українськими відповідниками.
- V.** Перекажіть текст, урахувавши завдання **A** і **B** (*усно*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Да́но, да́нина, підда́ний, до́гмат, добу́ток.

- B.** Переглянувши експрес-урок «Сукня від кутюр чи от-кутюр?», перекажіть його.

Сукня від кутюр чи от-кутюр?

7. 1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Відлюблю, відспіваю, відплачу щиро й несміло (*І. Павлюк*). 2. Душа полів, ти пам'ятаєш стерні? Оцю печаль, покинутість оцю (*Л. Костенко*). 3. Я музу кличу не таку: веселу, гарну, молодую, — старих нехай брика Пегас (*І. Котляревський*). 4. То невже ми повинні про це забути? Про мільйони марно загублених душ, знищених тогочасним режимом? Невже повинні мовчати перед дітьми? (*О. Науменко*). 5. Нехай ще раз усміхнеться серце на чужині, поки ляже в чужу землю, в чужій домовині (*Т. Шевченко*). 6. Пропало, пройшло, пролетіло, минулося, щезло, сплигло, лишень головешками тліло, лишень попелищем цвіло (*І. Драч*). 7. Мир хатам, війна палацам (*Ю. Смолич*). 8. Рання пташка росу п'є, а пізня — сльози лле (*Нар. тв.*). 9. Серце довго так страждало, я благав у неба ласки. Серце ласки так жадало, я благав у неба ласки, небо ласки не послало (*П. Савченко*).

- А. Перепишіть кожне речення з нового рядка, підкресліть граматичні основи.
- Б. Визначте в них тропи й риторичні фігури, запишіть їх наприкінці кожного речення (у дужках).

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Український винахідник

Хто є батьками кіно? Брати Люм'єр? І так, і ні. Адже за два роки до їхнього відкриття український механік Йосип Тимченко з фізиком Миколою Любимовим розробили механізм «равлик». Його принцип дії був узятий за основу створення кінескопа! Тож саме Тимченко є справжнім батьком кінематографії.

1893 року в Україні (а саме в Одесі) показали два фільми, знятих за допомогою першого кінескопа. Тимченко випередив братів Люм'єр! У чому ж тоді справа? Його пристрій не був запатентований... До речі, кінескоп Тимченка досі зберігається в сховищі Політехнічного музею в Москві.

Однак це не всі досягнення науковця! Він — автор автоматичних метеорологічних, фізичних та астрономічних приладів. За ці винаходи не раз отримував найвищі нагороди на світових виставках. Брав участь у створенні першої моделі автоматичної телефонної станції Фрейденберга (Н. Сукач).

- А. Випишіть риторичні фігури й тропи.
- Б. Потренуйтеся правильно читати текст для аудиторії (як диктор радіо чи телебачення). Зверніть увагу на логічні наголоси, довжину пауз та інтонування речень.

ЗАУВАЖТЕ!

Тавтологія може бути виправдана лише в науковому й офіційно-діловому стилях. Зазвичай вона трапляється серед термінів, наприклад: *Ми працювали в довідково-бібліографічному відділі Полтавської обласної бібліотеки. Орендодавець надає орендареві та членам його родини для користування квартиру терміном на 1 рік за адресою: вул. Каштанова, буд. 7, кв. 25.*

Оскільки тавтологія може бути риторичним прийомом, учні часто ставлять запитання: «Чи можна використовувати повтор слів на ЗНО, зокрема у власному висловленні?» Так, можна. Але вдавайтеся до цього мовного засобу лише тоді, коли твердо переконані, що вчителі, які перевірятимуть вашу роботу, не сприймуть тавтологію як ваду тексту. А все ж ліпше не випробовувати долю.

Як уникати небажаних повторів? Є три основні способи.

1) заміна іменника чи прикметника на займенник:

Поведінка людини залежить від характеру й виховання людини .	Поведінка людини залежить від її характеру й виховання.
--	--

2) заміна повторюваного слова синонімом:

Користь від використання нового ноутбука дуже помітна.	Вигода від використання нового ноутбука дуже помітна.
--	---

3) використання неповних речень:

Від малих дітей болить голова, а від дорослих дітей болить серце.	Від малих дітей болить голова, а від дорослих — серце .
---	--

§ 8. ПРИКМЕТНИК. ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте оголошення й виконайте завдання.

Увага!

Зник *непородний дворовий* собака. Відгукується на ім'я Барсик. *Невисокий, пухнастий, білого* кольору. Якщо знайшли, будь ласка, зателефонуйте: (067) 767-76-76 (*Андрій*).

Оголошення

Допоможіть знайти собаку. Кличка — Бім. Зник у мікрорайоні Теремки. На тих, хто знайде нашого улюбленця, чекає винагорода. Тел.: (050) 767-76-76 (*Ольга*).

- За яким оголошенням легше знайти собаку?
- Завдяки чому власник першого оголошення має більше шансів знайти тварину?

Кожна самостійна частина мови має свої граматичні категорії та ознаки: рід, число, відмінок, особу та ін. Усталені правила вживання роду, числа й відмінка та ін. є **морфологічними нормами**.

Прикметник — самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета (колір, розмір, запах, матеріал, належність його комусь та ін.) і відповідає на питання *який? чий?* Наприклад: *батьорий, нижній, сестрин, Сергійв*. У реченні прикметник є означенням або частиною складеного іменного присудка: *Ольжина думка слушна*. Прикметник змінюється за родами, числами й відмінками. Ці форми залежать від іменника, з яким він пов'язаний: *гострий ніж, гострого ножа, гострому ножу, гостре слово, гострі голки* і т. д.

Розряди прикметників за значенням

якісні	відносні	присвійні
ознака предмета, що виявляється більшою чи меншою мірою	ознака предмета за його відношенням до інших предметів, дій чи обставин	належність предмета кому-небудь
<i>який?</i>	<i>який?</i>	<i>чий?</i>
<i>смачний — смачніший</i>	<i>учорашний, морський</i>	<i>батьків, Марійн, вовчий</i>

Присвійні прикметники утворюються так:

- іменник чоловічого чи жіночого роду на **-а (-я)** (I відміна) + суфікс **-ин (-їн)**: *сестра — сестрин, Микола — Миколин, Марія — Марійн* (**АЛЕ**: *суддя — суддів, Ілля — Іллив*);
- іменники чоловічого роду на приголосний та **-о** + суфікс **-ів (-їв)**: *син — синів, синова; Сергій — Сергійв, Сергієва; коваль — ковалів, ковалєва*;
- назва тварини (птаха) + суфікси **-ів, -ин (-їн), -ач (-яч)**: *лев — левів, лєвова; ластівка — ластівчиний, ластівчина; лис — лисячий, лисяча*.

Деякі присвійні прикметники утворюються від назв тварин за допомогою прикметникового закінчення: *ведмідь* — *ведмежий*, *ведмежа*.

Відмінкові закінчення прикметників

До **твердої групи** належать прикметники на твердий приголосний основи (*рудий*, *Олегів*), а до **м'якої групи** — на м'який приголосний (*синій*, *безкра[й]і*).

Відм.	Чоловічий рід		Жіночий рід		Множина	
	тв. гр.	м'як. гр.	тв. гр.	м'як. гр.	тв. гр.	м'як. гр.
Н.	<i>білий</i>	<i>синій</i>	<i>біла</i>	<i>синя</i>	<i>білі</i>	<i>сині</i>
Р.	<i>білого</i>	<i>синього</i>	<i>білої</i>	<i>синьої</i>	<i>білих</i>	<i>синіх</i>
Д.	<i>білому</i>	<i>синьому</i>	<i>білій</i>	<i>синій</i>	<i>білими</i>	<i>синіми</i>
Зн.	як у Н. або Р. відм.		<i>білу</i>	<i>синю</i>	як у Н. або Р. відм.	
Ор.	<i>білим</i>	<i>синім</i>	<i>білою</i>	<i>синьою</i>	<i>білими</i>	<i>синіми</i>
М.	<i>(на) білому, -ім</i>	<i>(на) синьому, -ім</i>	<i>(на) білій</i>	<i>(на) синій</i>	<i>(на) білих</i>	<i>(на) синіх</i>

Прикметники середнього роду мають ті самі закінчення, як і в чоловічому, за винятком лише називного й знахідного відмінків, де в середньому роді мають закінчення **-е (-є)**: *біле*, *синє*.

Прикметники чоловічого й середнього роду однини на *-лиций* в окремих непрямих відмінках мають м'який кінцевий приголосний основи: *білолицього*, *білолицьому*, *(на) білолицьому*.

У формі місцевого відмінка однини чоловічого та середнього роду треба надавати перевагу закінченню **-ому** в науковому та діловому стилях: *на новому протоколі* (не *на новім протоколі*), *у складнопідрядному реченні* (не *в складнопідряднім реченні*). В інших стилях ці закінчення вживають паралельно: *Я сьогодні в доброму (в добрім) гуморі*.

ЗАУВАЖТЕ!

Дружний — пов'язаний взаємною прихильністю, злагоджений (*дружний колектив*, *дружна сім'я*), а *дружній* — який ґрунтується на дружбі, доброзичливий, прихильний (*дружній потиск руки*, *дружній погляд*, *дружній візит*).

Слів *природній* та *зворотній* в українських словниках немає. Отже, уживайте прикметники твердої групи *природний* та *зворотний*: *природний баланс*, *природна поведінка*; *зворотний шлях*, *зворотна адреса*.

2. Прочитайте вислови й виконайте завдання (усно).

У світі все непостійне, особливо неприємності.

Провали абсолютно нічого поганого не значать. Потрібно бути дуже сміливою людиною, щоб з тріском провалюватися.

Тільки клоуни по-справжньому щасливі.

Іноді потрібно робити неправильні речі в правильний час, і правильні речі — у неправильний.

Не піддавайтеся відчаю. Це наркотик, який робить з людиною найстрашніше: він робить її байдужою (*Ч. Чаплін*).

- A.** Визначте синтаксичну роль прикметників.
- Б.** З'ясуйте рід, число, відмінок і розряд за значенням кожного прикметника.
- В.** Який з висловів Ч. Чапліна містить аргумент? Проілюструйте його прикладом з життя, історії або літератури.

3. Утворіть від іменників присвійні прикметники й запишіть їх у дві колонки: 1) із суфіксом *-ин* (*-ін*); 2) із суфіксом *-ів* (*-їв*).

Микола, Амалія, Римма, Ілля, Валерій, Ірина, Андрій, читачка, Клара, начальник, артистка.

- З перших букв утворених прикметників складіть імена літературних героїв.

4. Перепишіть прикметники, знявши риску.

Сіро/зелений, жовто/гарячий, кримсько/татарський, лимонно/кислий, зло/ворожий, вагоно/ремонтний, південно/східний, західно/європейський, давньо/римський, п'яти/зірковий, червоно/гарячий, блідо/рожевий, м'ясо/молочний, електронно/обчислювальний, народно/поетичний, крохмале/патоковий, мовно/літературний, історико/філологічний, шести/тонний, усесвітньо/історичний, соціально/економічний, івано/франківський, французько/німецький, кисло/солоний.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Лише прикметники записано в рядку
  - A** шкіряний, левовий, кожний
  - Б** весняний, знаний, бетонний
  - В** лисячий, танцюючий, ветхий
  - Г** кварцовий, дужий, двозонний
2. Лише прикметники записано в рядку
  - A** нове, гаряче, феноменальне
  - Б** пластмасова, вранішня, варена
  - В** неказані, нездійсненні, модні
  - Г** чесний, печений, підлітковий
3. Помилку у творенні присвійного прикметника допущено в рядку
  - A** бабусин
  - Б** матусин
  - В** Оленин
  - Г** Ольгин
4. Помилку у творенні присвійного прикметника допущено в рядку
  - A** Миколин
  - Б** Микитин
  - В** Назарин
  - Г** Олексин

5. Помилку у творенні присвійного прикметника допущено в рядку
- А Надіїн, Олексіїн, вовчий
  - Б Галинин, Юріїв, орлиний
  - В свекрушин, братів, чайний
  - Г доччин, синів, соловейків
6. Помилку у творенні присвійного прикметника допущено в рядку
- А невістчин, солов'їний, Павлів
  - Б старостин, Григоріїв, Ганнин
  - В гусячий, бабин, Вікторіїн
  - Г качиний, дідусів, Іллін
7. Лише якісні прикметники записано в рядку
- А веселий, яскравий, лісовий
  - Б відвертий, мужній, міцний
  - В щирий, довгий, дерев'яний
  - Г сумний, глибокий, скляний
8. Лише відносні прикметники записано в рядку
- А київський, народний, качиний
  - Б дорожній, світлий, кімнатний
  - В ситцевий, хімічний, зимовий
  - Г залізний, мовний, ведмежий
9. Якісний прикметник ужито в словосполученні
- А золоті сережки
  - Б золоті хрести
  - В золоті персні
  - Г золоті руки
10. Стилiстичну помилку допущено в реченні
- А У зеленім вбранні йде весна.
  - Б Чекай мене у вишневім садку.
  - В У маминім слові звучить мудрість.
  - Г Розділові знаки в простім реченні.

6. Напишіть розповідь про родину вашого друга або подруги, використайте в ній присвійні прикметники (не менше п'яти) (сім-десять речень).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Перегляньте експрес-урок «Про вживання слів *страсний* і *пристрасний*» і складіть з цими прикметниками декілька словосполучень.

Про вживання слів *страсний* і *пристрасний*

Б. Запам'ятайте правильний варіант уживання слів.

НЕПРАВИЛЬНО
природній
зворотній
дорожній
роковий
алий

ПРАВИЛЬНО
природний
зворотний
дорожній
фатальний
червоногарячий, яскраво-червоний

7. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Мужчинам

Не зірвуться слова, гартовані, як криця,
І у руці перо не зміниться на спис.
Бо ми лише жінки. У нас душа — криниця,
З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!

І ми їх даємо не у залізнім гімні,
У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць.
Бо швидко прийде день, і у завісі димній
Ви зникнете від нас, мов згряя вільних птиць.

Ще сальви не було, не заревли гармати,
Та ви вже на ногах. І ми в останній раз
Все, що дає життя іскристе і багате,
Мов медоносний сік, збираємо для вас.

Гойдайте ж кличний дзвін!
Крешіть вогонь із кремнів!
Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть, —
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

О. Теліга

А. Випишіть прикметники з іменниками, від яких вони залежать.

Б. Визначте розряд за значенням, рід, число й відмінок вписаних прикметників за зразком.

Зразок. (У) залізнім гімні — відносний, чол. р., одн., місц. відм.

Криця, -і, жін. — те саме, що сталь.

Кре́мій, -меню, чол. — дуже твердий мінерал — кварц чорного, бурого або жовтого кольору, який у давнину використовували для добування вогню.

Сальва, -и, жін., заст. — залп, салют.

ЗАУВАЖТЕ!

Пишемо *зміниться*, а вимовляємо [зм'іни^ац':а] — уподібнення приголосних.

§ 9–10. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Наші палички найкрабовіші! (З реклами).

Українка Христина Стуй найпершою пододала стометрівку (З журналу).

- А.** Чи свідомо автори реклами утворили найвищий ступінь порівняння від відносного прикметника *крабовий*? З якою метою це було зроблено?
- Б.** Якщо є форма *найперша*, то її утворено від слова *перша*; порівняйте: *довга* — *найдовша*, *перша* — *найперша*. Якою має бути спортсменка, що пододала дистанцію після Христини Стуй, — першою чи другою? Чи можна вважати форму *найперша* помилковою?

Якісні прикметники можуть утворювати вищий та найвищий ступені порівняння.

Ступінь порівняння/форма	Проста форма	Складена форма
вищий	корінь або основа прикметника + -ш- , -иш- : <i>довгий</i> — <i>довший</i> ; <i>яскравий</i> — <i>яскравіший</i>	більш , менш + прикметник у початковій формі: більш довгий , менш яскравий
найвищий	най- + вищий ступінь порівняння прикметника: найдовший , найяскравіший	найбільш , найменш + прикметник у початковій формі: найбільш довгий , найменш яскравий

Іноді найвищий ступінь порівняння утворюють за допомогою додавання до простої форми вищого ступеня порівняння прикметника слів *від усіх*, *за всіх*, *над усе*: *вищий за всіх*, *дорожчий над усе*.

Частки *як*, *що* можуть підсилювати форми найвищого ступеня порівняння: *щонайсмачніший*, *якнайстріжкіший*.

Не можна утворювати ступені порівняння прикметників:

- з префіксами (*архі-*, *за-*, *над-*, *пре-*, *ультра-*) або суфіксами (*-ав-* (*-яв-*), *-езн-*, *-ени-*, *-уват-* (*-юват-*), *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-юсіньк-*): *зависокий*, *ультрасучасний*, *пресвітлий*; *білявий*, *величезний*, *малесенький*;
- утворених шляхом **складання основ**: *білосніжний*, *жовтогарячий*, *світлоокий*;
- з абсолютною ознакою: *босий*, *кривий*, *порожній*, *сліпий*, *хворий*.

Також **не можна** утворювати ступені порівняння прикметників, що перейшли з відносних або присвійних у якісні: *вовчий* (характер), *золоті* (руки), *каштанове* (волосся).

Різний ступінь ознаки прикметника виражають також за допомогою прислівників *дуже*, *вельми*, *занадто*, *мало*, *украй*, *зовсім*, *особливо*, *трохи*, *дещо*, *злегка* та ін.: *дуже цікавий*, *дещо байдужий*, *занадто голосний*. Але такі сполуки слів не є ступенями порівняння прикметника.

Форми вищого й найвищого ступенів порівняння прислівників утворюють так само, як і відповідні форми якісних прикметників, від яких вони походять: *високо* (від *високий*) — *вище, більш високо, найвище, найбільш високо*; *тихо* (від *тихий*) — *тихіше, більш тихо, найтихіше, найбільш тихо*.

- 2.** Визначте ступінь порівняння та форму (проста чи складена) прикметників і прислівників (усно).

Найменш заможний, щонайсолодший, миліший над усе, найзапекліший, менш гучно, черствіший, більш скромний, якнайретельніший, найбільш уперто, найменш темний, найнудніший, веселіший за всіх.

ЗАУВАЖТЕ!

Не можна утворювати форми ступенів порівняння:

- 1) за допомогою слова *самий*: не *самий смачний*, а **найсмачніший**;
- 2) шляхом додавання слів (*най*)*більш*, (*най*)*менш* до простої форми вищого ступеня: не *більш міцніший*, а **більш міцний**.

- 3.** Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Протягом грудня 2016 року дорослі та малі відвідувачі найбільшої в Україні резиденції Святого Миколая мали змогу долучитися до створення найдовшого листа для Чудотворця. Гості музейного комплексу залишали свої найзаповітніші мрії та побажання на спеціальному сувої завдовжки 32,5 метра та завширшки 53 сантиметри.

II. 14 квітня 2016 року Житомир увійшов до «Книги рекордів України» як найблагодійніше місто, провівши шестигодинну публічну акцію «Рекорд доброти» зі збору коштів на потреби онкохворих дітей та дітей з інвалідністю. Усього вдалося зібрати 228 тис. 131 грн 40 коп.

III. Найбільше в Україні зібрання подільських народних ікон належить вінницькому художнику, колекціонеру та меценату Володимиру Козюку. «*Я об'їздив усе, усіх самих крутих колекціонерів і купив усе саме найкраще. Навіть коли я був голодний, у мене не було грошей, я все одно збирав листівки й жодної не продав*», — поділився Володимир Козюк. Унікальне зібрання з 250 зразків народного іконопису XVIII–XX століть сам автор колекції вважає чи не найбільшим у світі (з «Книги рекордів України»).

- А.** Знайдіть прикметники, у яких неправильно утворено форми ступенів порівняння.
- Б.** Випишіть тільки ті речення, у яких прикметники мають правильні форми ступенів порівняння.
- В.** Надпишіть над прикметниками ступінь (вищий, найвищий) і форму (проста, складена).

4. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (*О. Довженко*). 2. Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (*Л. Костенко*). 3. Ситий голодного не розуміє (*Нар. тв.*). 4. Зорі сяють, серед неба горить білолиций (*Т. Шевченко*). 5. Ми — не безліч стандартних «я», а безліч всесвітів різних (*В. Симоненко*). 6. Лимонний сік вечірньої зорі у лютому над Києвом розлито (*Є. Гуцало*). 7. Йде весна запашна, квітами-перлами закосичена (*П. Тичина*).

- А.** Випишіть прикметники, що перейшли в іменники.
- Б.** Визначте й запишіть відмінок, число, рід (якщо можна визначити), синтаксичну роль і розряд за значенням вписаних прикметників.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка
  - А** високий, жахливий, сліпий
  - Б** холодний, новий, предобрий
  - В** бідний, весняний, сміливий
  - Г** важливий, теплий, міцний
2. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка
  - А** теплий, успішний, босий
  - Б** яскравий, кумедний, ясний
  - В** добрий, зависокий, важкий
  - Г** низький, новий, величезний
3. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка
  - А** дорогий, тяжкий, тривожний
  - Б** дешевий, швидкий, хворий
  - В** далекий, милий, лисий
  - Г** тонкий, глибокий, карий
4. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка
  - А** суворий, огидний, волелюбний
  - Б** ефективний, молодий, рідний
  - В** жвавий, гарячий, здоровенний
  - Г** доречний, щирий, каштановий
5. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
  - А** дешевший, найсвітліший, більш ніжніший
  - Б** вигідніший, скромніший, якнайцікавіший
  - В** більш точний, найбарвистіший, презлий
  - Г** старіший, найпомітніший, самий веселий

6. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
А дорожчий, світліший, найсміливіший
Б найвидатніший, смачніший, надлегкий
В триваліший, щонайтовщий, величезний
Г бідніший, найбільш активний, премудрий
7. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
А найстарший, менш рішучий, найбільш міцніший
Б найосвіченіший, якнайсвіжіший, архіважливий
В найбільш упевнений, дотепніший, самий довгий
Г щонайгрізніший, менш досвідчений, найвужчий
8. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
А найкмітливіший, більш грамотний, пречесніший
Б щонайгірший, більш чистий, найбільш весняний
В щонайупертіший, вишуканіший, більш чуйний
Г легший від усіх, добріший, найбільш білявий
9. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
А найменш проблемний, вищий, найбільш миліший
Б більш зручний, якнайдовший, дорожчий над усе
В менш оригінальний, солодший, найсамотніший
Г щонайвужчий, найяскравіший, довжелезніший
10. Прикметник у ролі іменника вжито в реченні
А Фанерні журавлі не полетять у вирій.
Б Страшні слова, коли вони мовчать...
В Рожеві сосни... Арфа вечорова...
Г Не забувайте незабутнє...

- 6.** Складіть текст-огляд смартфонів iPhone X і Samsung Galaxy S 9 з порівнянням їхніх характеристик. Використайте в ньому форми вищого ступеня порівняння прикметників.

Параметри	iPhone X	Samsung Galaxy S 9
Стандарт зв'язку	2G, 3G, 4G	2G, 3G, 4G
Діагональ екрана	5,8"	5,8"
Роздільна здатність відео	2436 x 1125	2960 x 1440
Тип матриці	OLED (Super Retina HD)	Super AMOLED

Продовження табл.

Оперативна пам'ять	3 Гб	4 Гб
Вбудована пам'ять	64 Гб	64 Гб
Фронтальна камера	7 Мп	8 Мп
Основна камера	12 Мп + 12 Мп	12 Мп
Матеріали	метал + скло	метал + скло
Вага	174 г	163 г
Висота/ширина/товщина	143/70/7,7	148/69/8,5

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

До́нька, дочка́, дрóва, жалюзі́, заробі́ток.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
самий цікавий
самий веселий
більш цікавіший
менш веселіший
дорожчий золота

ПРАВИЛЬНО
найцікавіший
найвеселіший
більш цікавий
менш веселий
дорожчий за золото

7. **1.** Перепишіть уривок з вірша й виконайте завдання.

І не знецінюйте коштовне.
Не загубіться у юрбі.
Не проміняйте неповторне
на сто *ерзаців* у собі!

Л. Костенко

А. Підкресліть члени речення.

Б. З'ясуйте лексичне значення виділеного слова.

В. Напишіть вільне есе про проблему, порушену в рядках Л. Костенко.

2. Напишіть розповідь про враження від цікавої мандрівки (*не більше однієї сторінки*). Використайте в ній форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників.

Ерза́ц, -у, чол. — неповноцінний замітник чого-небудь; сурогат.

ЗАУВАЖТЕ!

Пишемо *загубіться*, а вимовляємо [загуб'іц':а] — уподібнення приголосних.

§ 11. ЧИСЛІВНИК. СКЛАДНІ ВИПАДКИ УЗГОДЖЕННЯ ЧИСЛІВНИКА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення, уживши на місці крапок потрібні закінчення.

Ми купили три кілограм.. бананів. Для приготування соку потрібно два з половиною апельсин.. .

А. Чи виникли у вас труднощі з добором правильних закінчень?

Б. Опрацювавши теоретичний матеріал, перевірте, чи правильно ви дібрали закінчення.

Числівник — самостійна частина мови, що означає кількість або порядок предметів при лічбі й відповідає на питання *скільки? котрий?* Наприклад: *сім, двадцять чотири, одна друга, дев'ятий*. Числівники змінюються за відмінками, а деякі — за родами й числами.

Розряди числівників за значенням		
кількісні числівники		порядкові числівники
число, кількість — <i>скільки?</i>		порядок при лічбі — <i>котрий?</i>
власне кількісні	<i>чотири</i>	<i>восьмий, сорок дев'ятий, тисяча дев'ятсот сімдесят третій</i>
дробові	<i>дві треті</i>	
неозначено-кількісні	<i>кільканадцять</i>	
збірні	<i>шестеро</i>	

Збірні числівники можуть утворюватися лише від числівників *два–двадцять* і *три–дцять*: *двоє, семеро, п'ятнадцятеро, тридцяттеро*. Уживають також пестливі форми *двійко, трійко*.

Узгодження числівника з іменником

1. Числівник **один (одна, одно, одне, одні)** узгоджується з іменником у роді, числі й відмінку: *одна пісня, одного посібника, одні окуляри*.

2. Числівники **два, три, чотири** узгоджуються з іменниками у формі називного відмінка множини: *два фахівці, три сценарії, чотири вагони, два з половиною абрикоси*. Іменники IV відміни, а також із суфіксом **-ин-**, що зникає у формах множини, набувають форми родового відмінка однини: *два імені, три поросяти; два громадянина, три селянина, чотири киянина*. **АЛЕ:** *два грузини, три новини*, бо суфікс **-ин-** не зникає в множині.

3. Числівники **від п'яти** й **більше** узгоджуються з іменниками у формі родового відмінка множини: *п'ять озер, сорок будинків, сім з половиною абрикосів*.

4. Іменники після **складених числівників** узгоджуються з останнім компонентом: *тридцять чотири автомобілі, тридцять п'ять автомобілів*.

5. З **дробовими числівниками** іменники узгоджуються у формі родового відмінка однини: *три п'яті години, нуль цілих і шість десятих бідона, півтора яблука, півтори тонни*.

Чисельник *звичайного дробу* треба читати тільки в називному відмінку, а знаменник — залежно від значення чисельника. Якщо чисельник від 2 до 4, то знаменник може бути як у називному, так і в родовому відмінках множини: $\frac{2}{3}$ — *дві треті* або *дві третіх*; $\frac{3}{7}$ — *три сьомі* або *три сьомих*. Якщо чисельник 5 і більше, то знаменник треба читати тільки в родовому відмінку множини: $\frac{5}{7}$ — *п'ять сьомих*; $\frac{9}{13}$ — *дев'ять тринадцятих*. У *мішаних дробах* цілу частину читають у називному відмінку + і + прикметник *цілих*: $7\frac{4}{7}$ — *сім цілих і чотири сьомі* або *сім цілих і чотири сьомих*.

Десяткові дробу треба читати за схемою «натуральне число в називному відмінку + *цілих* і дробова частина в називному відмінку + *десятих/сотих/тисячних*»: 2,3 — *два цілих і три десятих*; 7,65 — *сім цілих і шістьдесят п'ять сотих*. Якщо натуральне число й числівник дробової частини виражені одиницею або закінчуються на одиницю, то весь запис треба ставити в називний відмінок: 1,1 — *одна ціла й одна сота*; 21,31 — *двадцять одна ціла й тридцять одна сота*.

6. **Збірні числівники** вживаються з іменниками, що є:

- назвами істот чоловічого роду: *двоє друзів, п'ятеро хокеїстів*;
- назвами тварин середнього роду на **-а (-я)**: *трое телят, семеро козенят*;
- назвами неістот середнього роду: *трое вікон, семеро відер*;
- множинними: *трое дверей, четверо штанів*.

З іменниками чоловічого й середнього роду можна вживати як кількісні, так і збірні числівники: *два хокеїсти* і *двоє хокеїстів, три теляти* і *трое телят*.

ДО РЕЧІ...

Не плутайте числівники з іншими частинами мови, що мають числове значення: *третина, п'ятірка, чверть* — іменники; *двічі, утрьох, по-третє* — прислівники; *подвоїти, потроїти* — дієслова.

Якщо слова **багато, мало** узгоджено з іменником, то вони є числівниками (*багато учнів*), а якщо з дієсловом — то прислівниками (*багато читати*).

2. Визначте, у яких словосполученнях ужито числівники (*усно*).

Трійка переможців, мало працювати, сорок сорочок, багато будинків, двічі запізнюватися, шосте лютого, кільканадцять сторінок, десяток зауважень, дев'ять десятих книжки, двійко курчат, отримати сімку, п'ять балів, чверть голосів, мільйон запитань, півтори дині, подвоїти статки, шестеро баскетболістів, виконати втрьох.

3. Узгодьте числівники з іменниками й запишіть утворені словосполучення.

Одна (тонна), два (палець), три (грузин), чотири (літак), чотири з половиною (банан), п'ять (грам), шість з чвертю (кілограм), півтора (лимон), дві треті (програма), одна ціла й чотири десятих (кілометр), двадцять три (селянин), сорок чотири (болгарин), п'ятдесят три (курча).

ЗАУВАЖТЕ!

При числівниках **два, три, чотири** іменник *друг* набуває форми родового відмінка однини: *два друга*. Іменники жіночого роду не можна узгоджувати зі збірними числівниками: **три сестри** (не **трое сестер**).

4. Узгодьте збірні числівники з іменниками й запишіть утворені словосполучення.

Трое (брат, сестра), четверо (кошенятко, собака), п'ятеро (ворота, автомобіль), шестеро (жінка, чоловік), семеро (ягня, стілець), восьмеро (медсестра, лікар), дев'ятеро (музикант, гітара), десятеро (село, країна), двадцятеро (футболіст, балерина).

5. Виконайте тестові завдання.

1. Лише числівники записано у варіанті

<p>А десять, десятий, десяток</p> <p>Б сім, семеро, сьомий</p>	<p>В два, другий, удвох</p> <p>Г три, трійко, тричі</p>
--	---
2. Лише числівники записано у варіанті

<p>А шість, восьмеро, чверть</p> <p>Б дев'ять, десятий, потроїти</p>	<p>В чотири, сороковий, двійко</p> <p>Г перший, дев'яносто, утретє</p>
--	--
3. Лише числівники записано у варіанті

<p>А шостий, двадцять, тридцятєро</p> <p>Б одинадцять, тридцятий, п'ятірка</p>	<p>В вісімсот, шістнадцятєро, третина</p> <p>Г дванадцятий, двадцятєро, надвоє</p>
--	--
4. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті

<p>А три озерця</p> <p>Б два олівця</p>	<p>В п'ять овець</p> <p>Г шість кілець</p>
---	--
5. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті

<p>А три апельсина</p> <p>Б чотири озера</p>	<p>В два телефони</p> <p>Г три помідори</p>
--	---
6. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті

<p>А п'ять з половиною яблук</p> <p>Б шість з третиною пляшок</p>	<p>В сорок сім з чвертю бідонів</p> <p>Г три з половиною мандарина</p>
---	--
7. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті

<p>А троє дівчат</p> <p>Б четверо воріт</p>	<p>В п'ятєро поросят</p> <p>Г шестєро директорів</p>
---	--
8. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті

<p>А півтора місяці</p> <p>Б півтори паляниці</p>	<p>В дві треті пляшки</p> <p>Г одна друга каструлі</p>
---	--
9. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті

<p>А два осетина</p> <p>Б три львів'янина</p>	<p>В чотири селянина</p> <p>Г два громадянина</p>
---	---
10. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті

<p>А півтора дня</p> <p>Б двоє друзів</p>	<p>В три товариша</p> <p>Г одна третя кола</p>
---	--

6. Напишіть вільне есе про свою заповітну мрію.

7. Виправте, де потрібно, помилки в узгодженні числівників з іменниками й випишіть відредаговані словосполучення.

Семеро дівчат, двоє кошенят, трійко каченят, три професора, чотири олівця, півтора дні, двоє ножиць, два друзі, чотири лікарки, три осетина, два громадянина, чотири слобожанини, два племені, три поросяти, п'ятєро артисток, три бригадира, сімдесят чотири учнів, одна дру-га кімнати, шістдесят три літаки, два чоловіка й три жінки.

§ 12–13. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте застереження й виконайте завдання.

Легковажна поведінка з 220 вольтами може призвести до катастрофічних наслідків.

А. Яке слово викликало труднощі під час читання? З чим це пов'язано?

Б. Запишіть словами кількісний показник у тій формі, якої вимагає контекст. Опрацювавши правила відмінювання числівників, перевірте, чи правильно ви зробили запис.

1. Числівники від **п'яти** до **тридцяти**, а також **кільканадцять** відмінюються однаково. Вони в непрямих відмінках мають паралельні закінчення.

Н.	<i>п'ять</i>	<i>сім</i>	<i>вісім</i>
Р.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>
Д.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>
Зн.	<i>п'ять, п'ятьох</i>	<i>сім, сімох</i>	<i>вісім, вісьмох</i>
Ор.	<i>п'ятьма, п'ятьома</i>	<i>сьома, сімома</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>
М.	<i>(на) п'яти, (на) п'ятьох</i>	<i>(на) семи, (на) сімох</i>	<i>(на) восьми, (на) вісьмох</i>

2. Числівники **п'ятдесят**, **шістдесят**, **сімдесят**, **вісімдесят** і **кількадесят** відмінюються, як **п'ять**; крім того, у них **перша частина не змінюється**.

Н.	<i>п'ятдесят</i>	<i>сімдесят</i>
Р.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>	<i>сімдесяти, сімдесятьох</i>
Д.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьом</i>	<i>сімдесяти, сімдесятьом</i>
Зн.	<i>п'ятдесят, п'ятдесятьох</i>	<i>сімдесят, сімдесятьох</i>
Ор.	<i>п'ятдесятма, п'ятдесятьома</i>	<i>сімдесятма, сімдесятьома</i>
М.	<i>(на) п'ятдесяти, (на) п'ятдесятьох</i>	<i>(на) сімдесяти, (на) сімдесятьох</i>

3. Числівники **сорок**, **дев'яносто**, **сто** в непрямих відмінках мають закінчення **-а**: **со-рока**, **дев'яноста**, **ста**.

4. У числівниках від **двохсот** до **дев'ятисот**, а також **кількасот** відмінюються обидві частини. Паралельні форми мають лише знахідний та орудний відмінки.

Н.	<i>двісті</i>	<i>п'ятсот</i>
Р.	<i>двохсот</i>	<i>п'ятисот</i>
Д.	<i>двомстам</i>	<i>п'ятистам</i>
Зн.	<i>двісті, двухсот</i>	<i>п'ятсот, п'ятисот</i>
Ор.	<i>двомастами</i>	<i>п'ятьмастами, п'ятьомастами</i>
М.	<i>(на) двохстах</i>	<i>(на) п'ятистах</i>

5. У складених **порядкових числівниках** відмінюється тільки **останній** компонент.

Н.	<i>тисяча дев'ятсот сьомий</i>
Р.	<i>тисяча дев'ятсот сьомого</i>
Д.	<i>тисяча дев'ятсот сьомому</i>
Зн.	<i>тисяча дев'ятсот сьомий, тисяча дев'ятсот сьомого</i>
Ор.	<i>тисяча дев'ятсот сьомим</i>
М.	<i>(на) тисяча дев'ятсот сьомому</i>

Кожен компонент складеного числівника відмінюється за своїм правилом. Наприклад, перший компонент числівника *двісті двадцять* треба відмінювати за правилом 4, а другий — за правилом 1: *Легковажна поведінка з двомастами двадцятьма (або двадцятьома) вольтами може призвести до катастрофічних наслідків.*

ЗАУВАЖТЕ!

У числівниках *п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* і *кількасот* перший компонент не має паралельних варіантів: *п'ятисот* (не *п'ятьохсот*), *п'ятистам* (не *п'ятьомстам*), *на п'ятистах* (не *на п'ятьохстах*). Паралельні форми має тільки орудний відмінок: *п'ятьмастами* — *п'ятьомастами*.

2. Провідмініайте числівники *шістсот сімдесят вісім, п'ятсот сорок сім, триста дев'яносто чотири*.

3. Знайдіть помилки в написанні числівників і запишіть правильні варіанти.

Семиста навчальних закладів, восьмидесяти п'яти відсоткам учасників, двомастами запитами, сто чотирьох кілометрів, шестистами кілограмами, п'ятьохсот випускників, близько семидесяти випадків, у тисячу тридцять п'ятому році, на сороках будинках, сімомстам робітникам, сто дев'яносто чотирьома роликками, восьмиста дитячих садків, не більше вісьми спроб, не довше двох годин, знайомий з чотиристами співробітниками, у двох тисяч другому році.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

Задрість у соцмережах

У цьому дослідженні взяли участь понад 600 дорослих а провели його науковці Мічиганського університету. Не менше 200 осіб повідомило що соцмережі викликають у них переважно розчарування причиною якого є задрість. Викликає її невтішне зіставлення свого

життя з життям інших людей і насамперед це стосується фотографій з подорожами.

Однак на думку вчених заздрість не обов'язково є деструктивною емоцією. Вона часто змушує нас працювати наполегливіше. Під час експерименту дослідники показали 380 студентам фотографії й дописи із соцмереж «Фейсбук» і «Твіттер» що зазвичай викликають заздрість повідомлення про купівлю коштовних товарів подорожі та заручини. Проте почуття які вони викликали у 258 опитаних науковці назвали «доброякісною заздрістю» тобто такою що надихає на власні досягнення (Д. Браун).

- А.** Перепишіть текст, розставивши розділові знаки й передавши кількісні показники словами.
- Б.** Доповніть текст розповіддю про реакцію друзів на ваші дописи та світлини в соціальних мережах. Розкажіть, які емоції ви переживаєте від постів ваших знайомих.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено у відмінюванні числівника у варіанті

А двадцятьма сіма	В двадцяти семи
Б двадцятьох сімох	Г двадцятьом сімом
2. Помилку допущено у відмінюванні числівника у варіанті

А сорок шість	В сорокам шістьом
Б сорока шести	Г сорока шістьма
3. Помилку допущено у відмінюванні числівника у варіанті

А п'ятдесяти дев'ятьох	В дев'яноста чотирма
Б шестидесяти трьом	Г ста вісімнадцятьма
4. Помилку допущено у відмінюванні числівника у варіанті

А семистами трьома	В двомстам дев'яти
Б п'ятисот чотирьох	Г шестисот восьми
5. Правильною є відмінкова форма числівника у варіанті

А стам двадцятьом	В сорока чотирьома
Б восьмиста трьох	Г дев'яноста вісьма
6. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

А восьмидесяти семи	В сорок чотирьох
Б сімдесятьох п'ятьох	Г шестистами трьома
В шестистами трьома	Г стами вісьмома
7. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

А п'ятьомстам вісьмом	В двохсот чотирьома
Б двохсот чотирьома	В восьмистами одним
В восьмистами одним	Г сьомастами вісьма

8. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А (на) чотиристах двадцятьох
- Б дев'яностами дев'ятьома
- В восьмидесятьом трьом
- Г ста шістдесятьома

9. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А сімомстам сорока шістьом
- Б (на) п'ятьохстах двадцяти семи
- В восьмистами дев'яноста двома
- Г сьомастами п'ятдесятьма сьома

10. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А дев'ятиста сімдесяти одного
- Б восьмистам семидесяти трьом
- В ста вісімдесятьома шістьома
- Г семисот шістдесятьом двум

6. Складіть і запишіть рецепт приготування макаронів з тунцем, використавши наведені інгредієнти й передавши кількісні показники словами в різних відмінкових формах.

Інгредієнти

Макарони — 250 г;
 тунець — 180–200 г;
 часник — 2–3 зубчики;
 оливкова олія — 2–4 ст. л.;
 твердий сир — 90 г;
 петрушка — дві-три гілочки;
 сіль.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Одног^о, одног^у, на одн^ому, одн^е ^одного, один^адцять.

Б. Прокоментуйте й запам'ятайте слова О. Довженка, що стали афоризмами.

- Двоє дивляться вниз. Один бачить калюжу, другий — зорі.
- Народ, який не знає своєї історії, є народом сліпців.
- Життя таке коротке. Поспішайте творити добро.
- Лише сильним дано право на безсмертя.
- Війну називають мистецтвом. Вона таке ж мистецтво, як шизофренія або чума.

Олександр Довженко

7. 1. Знайдіть у мережі Інтернет десять приказок або прислів'їв, що містять числівники; десять назв пісень, кінофільмів або художніх творів з числівниками. Запишіть їх.

2. Складіть і запишіть бюджет туристичної мандрівки вашого класу в Карпати (у Холодний Яр або Шевченковими місцями). Використайте не менше десяти числівників у різних відмінкових формах і передайте їх на письмі словами.

§ 14. ПОЗНАЧЕННЯ ДАТ І ЧАСУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте телефонні діалоги й виконайте завдання.

13:00

Андрій: «О котрій зустрічаємося біля кінотеатру?»

Ольга: «У десять по сьомій».

Андрій: «Тоді до зустрічі!»

Ольга: «Бувай!»

18:10

Андрій: «Алло! Де тебе носить? Я прийшов — тебе нема, підманула, підвела!»

Ольга: «Ми ж маємо зустрітися в десять по сьомій... А зараз — десять на сьому!»

Андрій: «А хіба це не одне й те саме?»

А. Через що сталося непорозуміння між Ольгою й Андрієм?

Б. Прокоментуйте відмінність між позначеннями часу *десять по сьомій* та *десять на сьому*.

Позначення дат

Для позначення дат використовують порядкові числівники: *десяте березня дві тисячі вісімнадцятого року; двадцять третє жовтня тисяча дев'ятсот сорок четвертого року*. Називаючи дату, традиційно опускають слова *число* й *місяця*: *десяте березня* утворено від *десяте число місяця березня; двадцять третє жовтня* — від *двадцять третє число місяця жовтня*.

В офіційно-діловому стилі (у документах) для позначення дат використовують цифри, відділяючи день, місяць і рік крапкою: *10.03.2018; 23.10.1944*.

Позначення часу

Для позначення **годин** використовують **порядкові** числівники (*котра година?*), а для позначення **хвилин** — **кількісні** (*скільки хвилин?*).

Для позначення часу використовують офіційні й розмовні форми.

Офіційні форми. Спочатку називають години, а потім хвилини, наприклад: *сімнадцята година десять хвилин* або *сімнадцята десять*.

Відповідаючи на запитання *коли?*, використовують прийменник **о (об)**: *о сьомій годині двадцять хвилин, об одинадцятій тридцять*.

Розмовні форми. Спочатку називають хвилини, а потім години.

Якщо хвилинна стрілка — у правій частині циферблата, то треба використовувати прийменники **на** або **по**: *десять на шосту* або *десять по п'ятій*.

Якщо хвилинна стрілка — у лівій частині циферблата, то треба використовувати прийменники **за** або **до**: *за п'ятнадцять восьма* або *п'ятнадцять до восьмої (за чверть восьма або чверть до восьмої)*.

Якщо хвилинна стрілка вказує на тридцять хвилин, то використовують прийменник **на**: *тридцять хвилин на шосту* або *пів на шосту*.

На позначення часу уникайте прийменників **без** і **після**: не *без десяти шість*, а *за десять шоста*; не *п'ять після восьми*, а *п'ять по восьмій*.

2. Утворіть усі можливі форми позначення часу за зразками (*усно*).

17:10 13:40 15:15 19:45 21:55 20:05

Зразок 1

16:20

шістнадцята година двадцять хвилин

шістнадцята двадцять

двадцять хвилин на п'яту

двадцять хвилин по четвертій

Зразок 2

18:50

вісімнадцята година п'ятдесят хвилин

вісімнадцята п'ятдесят

за десять сьома

десять до сьомої

3. Відредагуйте й запишіть речення.

Сьогодні сьоме люте — моє день народження. Зараз три години дня. За сорок хвилин, тобто без двадцяти чотири, за мною заїде тато. І знаєте, куди мене повезе? До салону краси. У двадцять хвилин шостої він мене забере й відвезе до кав'ярні, у якій відмітимо мої іменини. У пів сьомої прийдуть друзі. Плануємо святкувати до десяти. Довше батьки не дозволяють. На жаль.

4. Перетворіть план дня на текст, використавши в ньому різні форми позначення часу.

План дня головного менеджера автохолдингу

9:00 — вивчення й обговорення розкладу дня з помічником.

9:30 — нарада з працівниками PR-відділу.

10:10 — зустріч з головним інженером відкритого акціонерного товариства «Атлант».

10:40 — пізній сніданок (ланч).

11:15–11:50 — переїзд на автодром з метою перевірки готовності треку до випробувань.

11:55 — робота з колективом інженерів на автодромі.

12:25 — переїзд до головного офісу.

13:15–14:00 — обідня перерва.

14:10 — робота з вхідними та внутрішніми документами.

14:50 — прийом делегації японського автохолдингу «Mazda».

15:20 — заслуховування звіту відділу автомобільних аксесуарів.

15:45 — перегляд фільму з прихованою рекламою останньої моделі бізнес-седана «ES 350d».

17:05 — перерва на каву.

17:20–17:50 — обговорення якості прихованої реклами в кінострічці.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку
  - А пів на третю
  - Б десять хвилин на другу
  - В вісім годин десять хвилин
  - Г за п'ятнадцять одинадцята
2. Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку
  - А шоста десять
  - Б десять хвилин шостої
  - В за десять хвилин шоста
  - Г десять хвилин по п'ятій
3. Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку
  - А без п'ятнадцяти чотири
  - Б чверть по одинадцятій
  - В за двадцять сьома
  - Г рівно восьма година
4. Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку
  - А п'ять після чотирьох
  - Б за чверть сімнадцята
  - В п'ять по дев'ятій
  - Г пів на дванадцятю
5. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» —
  - А рівно двадцять одна година
  - Б за десять хвилин сімнадцять
  - В п'ятнадцять хвилин першої
  - Г двадцять хвилин по п'ятій
6. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» —
  - А без сімнадцяти вісімнадцята
  - Б двадцять після двадцятої
  - В рівно вісімнадцять годин
  - Г вісім хвилин по четвертій
7. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» —
  - А за чверть дванадцята
  - Б десять хвилин четвертої
  - В сім годин десять хвилин
  - Г без двадцяти хвилин перша
8. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» —
  - А п'ять годин дванадцять хвилин
  - Б п'ятнадцять по дванадцятій

- В** без десяти хвилин друга
Г пів дванадцятої

9. Помилку допущено в рядку

- А** п'яте березня
Б дев'яте люте
В сьоме квітня
Г восьме січня

10. Помилку допущено в рядку

- А** четверте травня
Б о сімнадцятій годині
В за чверть одинадцята
Г сім годин десять хвилин

6. Складіть діалог за однією з наведених ситуацій, використавши в репліках різні форми позначення часу (*по шість–вісім реплік від кожного учасника діалогу*). Запишіть діалог, інсценізуйте його в класі.

Ситуації:

- організація зустрічі делегації ровесників з Канади у вашій школі;
- проведення спортивних змагань між вашою й сусідньою школою;
- планування випускного вечора.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «З 1 до (чи по) 5 червня?» і перекажіть його.

З 1 до (чи по) 5 червня?

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
у травні місяці
у двох тисяч сьомому році
у тисячу дев'ятсот сімнадцятому році
без десяти сім
п'ять хвилин шостої

ПРАВИЛЬНО
у травні
у дві тисячі сьомому році
у тисяча дев'ятсот сімнадцятому році
за десять сьома
п'ять хвилин на шосту

7. Складіть і запишіть графік свого дня, використавши різні форми позначення часу (*не менше десяти подій*). Позначення часу на письмі передайте словесно.

ДО РЕЧІ...

П'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'ятдесят... чи все ж таки *дев'яносто*? Усталеним є числівник *дев'яносто*, хоча в українських словниках ви знайдете й *дев'ятдесят*, щоправда, з маркуванням *діал.*: *Дев'ятдесят туди миль треба від Рима пройти* (М. Зеров).

§ 15. ДІЄСЛОВО ТА ЙОГО ФОРМИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Світає. Хмариться. Дощить. І знову очікую сонце.

Світанок. Хмарність. Дощ. І знову очікування сонця.

А. Реченнями якої колонки передано картини природи й стан людини більш динамічно?

Б. Завдяки чому досягнуто такий ефект?

Дієсло́во — самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета й відповідає на питання *що робити? що робив? що робить? що робитиме?* та ін.: *жєврїти, мусив, підтанцює, чавитимє*. Найчастіше воно є присудком. Дієслово має **п'ять форм**: дві змінні (особове дієслово й дієприкметник) і три **незмінні** (інфінітив, дієприслівник і безособове дієслово).

Форма дієслова	Значення	Питання	Приклади
інфінітив (неозначена форма)	дія або стан предмета без вказівки на особу, рід, число, спосіб і час	<i>що робити? що зробити?</i>	<i>виконувати, розбити</i>
особове дієслово	дія або стан предмета	<i>що роблю? що робила? що робитимуть?</i>	<i>виконую, розбивала, виконуватимуть</i>
безособове дієслово	дія або стан предмета безвідносно до виконавця	<i>що відбувається? що зроблено?</i>	<i>світає, морозить, виконано, розбито</i>
дієприкметник	ознака предмета за його дією або станом	<i>який? яка? яке? які?</i>	<i>виконаний, розбитий</i>
дієприслівник	додаткова дія або стан предмета	<i>що роблячи? що зробивши?</i>	<i>виконуючи, розбивши</i>

Дієслова мають **вид** — **доконаний** (*що зробити?*) і **недоконаний** (*що робити?*).

Особові дієслова бувають **дійсного способу** (мають час — теперішній, минулий, майбутній), **умовного** (їх уживають з частками *б* і *би*) і **наказового**. Вони змінюються за **особами** (1-а, 2-а, 3-я особи) і **числами** (однина, множина). У формі однини минулого часу можна визначити **рід**.

Дієприкметники бувають **активні** й **пасивні**, теперішнього й минулого часу. Вони змінюються за родами, числами й відмінками, як прикметники.

Розрізняють безособові дієслова й безособові форми на **-но, -то**.

Безособові дієслова позначають стан людини чи природи (*нудить, світає*), а **безособові форми** на **-но, -то** — результат дії або дію без вказівки на виконавця (*зруйновано, розбито*).

2. Знайдіть дієслова й визначте форму кожного з них.

Читати, читання, прочитавши, читаний, читаю, прочитано; збайдужілий, байдуже, байдужіти, байдужий, байдужітимеш; морозить, морозно, заморозити, мороз, заморожено, заморозивши, морожений; дрібний, подрібнено, дрібно, дріботіти, подріботівши, дріботіння; світати, освітлення, світити, освітлено, засвітивши, світиш, світло.

3. Випишіть дієслівні форми в п'ять колонок: 1) особові форми; 2) інфінітиви; 3) дієприкметники; 4) безособові дієслова та форми на **-но, -то**; 5) дієприслівники.

Тішишся, дратувати, наливаючи, опиратися, дарований, естетизуючи, асимілювали, нудить, баламутити, екзаменований, марнуй, ремствувати, анульовано, мешкавши, економити, аналізуючи, світає.

• З перших букв виписаних форм дієслова складіть приказку.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Дедукція

Якось Конан Дойл, прибувши до Парижа, узяв кеб від вокзалу до готелю. Сплативши за проїзд, письменник почув від візника: «Дякую, пане Конан Дойл».

— Звідки ви знаєте, хто я? — спитав з великим здивуванням письменник.

— Бачите, пане, — відповів візник, — у газетах писали, що ви приїдете в Париж з півдня Франції. З вашого одягу, особливо з капелюха, і парасолі можна зробити висновок, що ви — англієць. Ці деталі допомогли мені здогадатися, що ви, імовірно, пан Артур Конан Дойл.

— Чудово! Чудово! — сказав письменник. — Ви проаналізували факти цілком правильно, хоча їх у вас було так небагато! Хороша робота!

— Еге ж, — сказав візник. — Ваше ім'я написано на дорожніх сумках. Цей факт теж допоміг.

А. Випишіть дієслова в поданій послідовності.

Особові дієслова: ... .

Інфінітиви: ... .

Дієприкметники: ... .

Дієприслівники: ... .

Б. Об'єднавшись у групу з трьох осіб, перекажіть текст за ролями (оповідач, візник, Артур Конан Дойл).

Кеб, -а, чол. — найманий екіпаж на кінній тязі, поширений здебільшого у Великій Британії в XVII–XIX ст. Нині кебом називають таксі.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Лише дієслова записано в рядку

- А опитаний, працюючий, затертий
- Б пакувати, перемолоти, поліглоти
- В занепокоював, переклав, анклав
- Г бувало, підхопило, запровадило

2. Лише змінні форми дієслова записано в рядку

- А ототожнюю, писаний, побачивши
- Б удавана, упорядковано, позичаєш
- В запитують, нерозмите, аналізуємо
- Г ускладнюєте, відсторонений, дати

3. Лише незмінні форми дієслова записано в рядку

- А розпочати, надівши, заклопотане
- Б закинути, виникаючи, поранено
- В оголосити, уздрівши, узгоджую
- Г звабити, загортаючи, смажений

4. Лише дієприкметники записано в рядку

- А мовлений, чаруючий, записано
- Б занепокоєний, працююча, опале
- В засвоєне, оздоблено, переварена
- Г мотивуючий, обважніла, розколото

5. Лише дієслова дійсного способу записано в рядку

- А вивчили, замовили б, гратимеш
- Б вишиваю, озвучуй, застерігала
- В молитимуся, будьмо, очікуєш
- Г буду спати, утнула, запиваю

6. Лише дієслова доконаного виду записано в рядку

- А дати, перемогти, зміцнювати
- Б змити, мовити, розмалювати
- В сходяв, усвідомила, читатиме
- Г запасся, увібгає, розмалювала

7. Установіть відповідність.

Форма дієслова

- 1 інфінітив
- 2 дієприслівник
- 3 дієприкметник
- 4 безособове дієслово

Приклад

- А знежирений
- Б занедбавши
- В завойовують
- Г збожеволіти
- Д мрячить

8. Установіть відповідність.

Форма дієслова

- 1 дієприкметник
- 2 дієприслівник
- 3 особове дієслово
- 4 безособова форма

Приклад

- А загорнувши
- Б розміновано
- В поширювати
- Г захоплюєшся
- Д гаптований

9. Установіть відповідність.

Член речення

- 1 підмет
- 2 додаток
- 3 обставина
- 4 означення

Приклад (виділене слово)

- А *Несказане* лишилось неказаним.
- Б Дай хоч на мить забути слово «*мушу*».
- В *Дивлюся* я в кривавий ваш туман... .
- Г *Любить* людей мене навчила мати.
- Д *Натомившись*, сонце сіло спочивать.

10. Установіть відповідність.

Член речення

- 1 підмет
- 2 присудок
- 3 обставина
- 4 означення

Приклад (виділене слово)

- А Осінь сіла *відпочити*.
- Б *Може*, це біль наш, а може, вина... .
- В *Любити* — прекрасне людське почуття.
- Г Бажання *жити* природне для людини.
- Д Бібліотека Ярослава Мудрого досі *не знайдена*.

6. Розгляньте світлини, прочитайте коментар і виконайте завдання.

Коментар. На світлинах ви бачите графіті англійського художника Бенксі. Цим зображенням він порушив проблему індустріалізації міст. Коли розглядаємо першу світлину, то складається враження, що хлопчик ловить сніг, який падає з неба. Але якщо зазирнути за ріг

(*світлина праворуч*), то стає зрозуміло, що то попів від багаття в контейнері. Робота створена в індустріальному районі Уельсу, неподалік від одного з найбільших у Європі сталеливарних заводів.

- А. Напишіть вільне есе на екологічну тему, порушену художником Бенксі.
- Б. Використайте різні форми дієслів.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Принесі́ти, віднесі́ти, кажу́, люблю́, закінчи́ти.

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
властивий для мене
у минулому році
нижня білізна
перший млинець комом
одержати освіту

ПРАВИЛЬНО
властивий мені
минулого року
спідня білізна
перший млинець нанівець
здобути освіту

- 7.** Прочитайте текст і виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

Композитор Петро Чайковський приїхав до Одеси де вперше було поставлено його оперу «Пікова дама». Саме тоді в театрі драми виступали українські актори й серед них Марія Заньковецька давнім прихильником якої був композитор. Коли закінчилася «Пікова дама» актриса піднесла Чайковському лавровий вінок з написом «Безсмертному від смертної». Вражений такою увагою Петро Ілліч захотів віддячити їй. На другий день відвідавши виставу за участю Заньковецької він теж підніс їй лавровий вінок з написом «Безсмертній від смертного» (*З книжки «Цікаві бувальщини»*).

Петро Чайковський

Марія Заньковецька

- А. Перепишіть текст, розставивши розділові знаки.
- Б. Визначте синтаксичну роль усіх дієслів і відповідно їх підкресліть.
- В. Визначте й надпишіть форми дієслів.

Наприклад, у слові *закінчити* перед суфіксом **-ти** стоїть суфікс **-и-**, що в 1-й особі однини випадає (*закінчую*), отже, це дієслово II дієвідміни: *закінчиш, закінчать*.

Дієслово *боротися* належить до I дієвідміни, бо перед **-ти** стоїть **-о-**, а не один з наведених в алгоритмі суфіксів.

Дієслово *шити* належить до I дієвідміни, бо перед суфіксом **-ти** стоїть **-и-**, що в 1-й особі однини не випадає (*шию*).

Винятки: I дієвідміна: *хотіти, соніти, гудіти, ревіти, іржати*
II дієвідміна: *боятися, стояти, бігти, спати*

Визначаючи дієвідміну, зважайте на вид дієслова: *закінчувати* — I дієвідміна, бо суфікс **-а-** стоїть не після шиплячого (*закінчуєш, закінчують*); *закінчити* — II дієвідміна, бо перед **-ти** стоїть випадне **-и-** (*закінчуєш, закінчують*).

Дієслова *дати, їсти* й *...вісти* (*розповісти, відповісти, доповісти...*) не належать до дієвідмін і відмінюються своєрідно.

	Однина			Множина		
1-а ос.	<i>дам</i>	<i>їм</i>	<i>відповім</i>	<i>дамо</i>	<i>їмо</i>	<i>відповімо</i>
2-а ос.	<i>даси</i>	<i>їси</i>	<i>відповіси</i>	<i>дасте</i>	<i>їсте</i>	<i>відповісте</i>
3-я ос.	<i>дасть</i>	<i>їсть</i>	<i>відповість</i>	<i>дадуть</i>	<i>їдять</i>	<i>відповідять</i>

Дієслово *бути* в усіх особах теперішнього часу має форму **є**.

Дієслова на **-вісти** без префікса не вживають. У сучасній мові форми *доповідять, розповідять, відповідять* використовують рідко. Частіше вживають описові форми *дадуть відповідь, зроблять доповідь, розкажуть*.

2. Прочитайте слова, вибравши з дужок потрібні літери. Обґрунтуйте свій вибір (*усно*).

Лет(е, и)мо, роб(е, и)мо, чу(є, ї)мо, мел(е, и)мо, бач(е, и)мо, гри(є, ї)мо, люб(е, и)мо, свар(е, и)мося, витира(є, ї)мо, сход(е, и)мо, зійд(е, и)мо, їд(е, и)мо, чу(є, ї)мо, ліку(є, ї)мо, чату(є, ї)мо, сто(є, ї)мо, біж(е, и)мо, хвал(е, и)мо, перепиту(є, ї)мо, бо(є, ї)мося.

ЗАУВАЖТЕ!

Типовою помилкою є написання дієслова *сипеш* (інфінітив — *сипати*). Літера **л** з'являється в усіх особових формах теперішнього часу: *сиплю, сиплемо, сиплеш, сиплете, сипле, сиплють*.

3. Визначивши дієвідміну дієслів за основою 3-ї особи множини, уставте пропущені літери й запишіть слова у дві колонки: 1) з пропущеними **е (є)**; 2) з пропущеними **и (ї)**.

Лисні..мо, плат..мо, ід..мо, стиска..мо, омива..мо, іскр..мося, світ..мо, вечерея..мо, налагод..мо, апробу..мо, яч..мо.

• З перших букв вписаних слів складіть назву драматичного твору української літератури.

Лисніти — блищати своєрідним лиском (про начищену, лаковану, змащену або натерту поверхню).

Ячати — жалібно кричати, квилити (про птахів, переважно лебедів).

- 4.** Визначте дієвідміну дієслів за основою інфінітива й запишіть їх у дві колонки: 1) I дієвідміна; 2) II дієвідміна.

Звати, спати, аналізувати, лікувати, оголити, іржати, мочити, займати, наближати, калічити, ясніти, отруїти, колоти.

- З перших букв вписаних слів складіть прізвища історичних героїв.

- 5.** Виконайте тестові завдання.

- До I дієвідміни належить слово варіанта

А мити	В лагодити
Б точити	Г морочити
- До II дієвідміни належить дієслово варіанта

А краяти	В напувати
Б стелити	Г очікувати
- Закінчення **-уть (-ють)** у 3-й особі множини мають обидва дієслова рядка

А жити, полоти
Б сіяти, мочити
В рити, мовчати
Г синіти, чавити
- Закінчення **-уть (-ють)** у 3-й особі множини мають обидва дієслова рядка

А гаптувати, бачити
Б рясніти, боятися
В лікувати, хотіти
Г бажати, бігти
- Закінчення **-ать (-ять)** у 3-й особі множини мають обидва дієслова рядка

А молитися, гудіти
Б мислити, слати
В чавити, стригти
Г поїти, роїтися
- Закінчення **-ать (-ять)** у 3-й особі множини мають обидва дієслова рядка

А причаїтися, цокотати
Б цокотіти, дзвонити
В заздрити, заревіти
Г завалити, пороти
- Помилку в написанні дієслівного закінчення допущено в рядку

А миються, гоються
Б сиплеш, торгуєш
В маримо, варимо
Г славлять, радять
- Помилку в написанні дієслівного закінчення допущено у варіанті

А пишемо, сопемо	В водять, родять
Б малюють, кроють	Г носиш, пестиш

9. Помилку в написанні дієслівного закінчення допущено у варіанті
А бояться, боряться	В летимо, мостимо
Б аналізуєш, торгуєш	Г печуть, товчуть
10. Помилку в написанні дієслівного закінчення допущено у варіанті
А сіють, знають	В ідемо, ростемо
Б ділять, колять	Г перенесиш, косиш

6. Детально опишіть шлях від дому до школи, використовуючи дієслова теперішнього часу у формі 2-ї особи множини (*Ви виходите з дому, відразу повертаєте ліворуч, ідете прямо приблизно 200 метрів...*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Вісіти, за́стібка, завда́ння, експе́рт, ерети́к.

Б. Перегляньте експрес-урок «Як правильно називати товари б/у?» і перекажіть його.

Як правильно називати товари б/у?

7. Перепишіть речення, уставивши пропущені літери.

1. Що посі..ш, те й пожнеш (*Нар. тв.*). 2. Куди страшніша ворога байдужість тих, заради кого бор..шся (*О. Бондарчук*). 3. Ти зна..ш, що ти — людина? (*В. Симоненко*) 4. Любая, милая, чи засмучена ти ход..ш, чи налита щастям вкрай. 5. Ви зна..те, як липа шелестить?.. (*П. Тичина*). 6. Бач..ш: між трав зелених, як грудочки, пташата (*В. Підпалій*). 7. Чого ви гуд..те так грізно? До моря, знаєте, вам зась! (*І. Котляревський*). 8. Якщо ви хоч..те від серця полюбити, навчіться спершу від душі прощати (*протоіерей Роман*). 9. Сто..мо, біж..мо, лет..мо — і усе це на місці (*Ю. Іздрик*). 10. Ми не тон..мо в воді, бо звичайні жолуді (*О. Радченко*). 11. Не можу забути! Не го..ться рана! (*І. Франко*).

А. Підкресліть граматичні основи.

Б. Знайдіть односкладні речення, визначте вид кожного з них, надпишіть його над відповідним реченням.

§ 17. НАКАЗОВИЙ СПОСІБ ДІЄСЛОВА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте уривки з пісень і виконайте завдання.

Давай виключим світло і будем мовчати
Про то, що не можна словами сказати (А. Кузьменко).

Давай поговорим як слід, поставим у небі свій слід,
Давай поговорим на чистоту... (гурт «Антитіла»).

Давай без сліз завершимо любов,
Без зайвих слів, образ і звинувачень... (А. Підлужний).

- A. Знайдіть порушення морфологічної норми, що повторюється в кожному з наведених уривків.
- B. Опрацювавши теоретичний матеріал, з'ясуйте, чи правильно ви виконали завдання.

Наказовий спосіб дієслова

За допомогою форм наказового способу дієслів спонукають до дії: просять, наказують, благають, примушують та ін.

Форми наказового способу дієслів мають такі закінчення:

	Однина	Множина
1-а ос.	—	-мо, -імо: різмо, робімо
2-а ос.	-Ø, -и: різ, роби	-те, -іть або -іте: різте, робіть або робіте
3-я ос.	хай ... -е (-є), -ить: хай різє, хай робить	хай ... -уть (-ють), -ать (-ять): хай різуть, хай роблять

Деякі дієслова наказового способу мають паралельні форми: *кресли* — *кресль*, *визнач* — *визначи*, *визначте* — *визначіть*, *підтвердьте* — *підтвердіть*.

Для творення дієслів наказового способу 1-ї особи множини використовують також закінчення **-ім: ходім, робім**. Але ці форми мають розмовний характер, їхнє вживання обмежене усним розмовним стилем.

Від дієслів доконаного виду *відповісти*, *доповісти*, *переповісти* і под. наказовий спосіб не утворюють. Спонукування до дії в такому разі передають формами недоконаного виду: *відповідай*, *доповідай*, *переповідай* і под.

Використання часток **давай**, **давайте** для творення форм наказового способу (*давай різати*, *давайте робити*) **не відповідає** літературній нормі.

У формі 2-ї особи множини паралельно із закінченням **-іть** можна вживати й закінчення **-іте** (воно хоч і рідше вживане, але нормативне): *ходіть* — *ходіте*, *несіть* — *несіте*, *любіть* — *любіте*, *окропіть* — *окропіте*.

Іноді один спосіб дієслова вживають у значенні іншого, наприклад: *Чи не допоміг би ти мені виконати завдання?* (умовний спосіб у значенні наказового). У значенні наказового способу може бути й інфінітив, наприклад: *Стояти струнко!*

- 2.** Утворіть усі можливі форми наказового способу від поданих слів.

Бачитися, кувхарити, підтвердити, повідомити, підсилити, помовчати.

Зразок. Варити.

1-а ос. — варімо;

2-а ос. — вари; варіть, варіте;

3-я ос. — хай варить, хай варять.

- 3.** Знайдіть речення, у яких інфінітив або умовний спосіб дієслова вжито в значенні наказового способу.

1. Якби мені черевики, то пішла б я на музики (*Т. Шевченко*). 2. Любов відкрити важче, ніж Америку (*Л. Костенко*). 3. Писати тільки правду! Не зраджувати її ні за яких обставин (*О. Довженко*). 4. Кудись у далеч невідому отак злетіла б з журавлями (*О. Лятуринська*). 5. Назавжди викреслити б війну з життя людини (*І. Ле*). 6. І все на світі треба пережити (*Л. Костенко*). 7. Таточку, голубчику, Ви б краще лежали (*І. Тобілевич*). 8. Стояти! Ні на мить не присідати! (*І. Кужіль*). 9. Відпросився б ти в командира, прийшов би до мене хоч на часину (*О. Гончар*).

- 4.** Пригадайте основні випадки уподібнення приголосних звуків і виконайте завдання.

жц [з'ц']   шц [с'ц']   шся [с':а]   ться [ц':а]   тч [ч:]

- А.** Запишіть фонетичну транскрипцію слів *книжці*, *флешці*, *грієшся*, *сміються*, *вітчим*.
- Б.** Доберіть до кожного з цих слів по одному прикладу з таким самим уподібненням приголосних. Запишіть їх і затранскрибуйте.

- 5.** Виконайте тестові завдання.

1. Лише дієслова у формі наказового способу записано в рядку

- А** пам'ятаймо, зважимо, граймо
Б забудьмо, знаймо, читаємо
В літаймо, звикаймо, робімо
Г ріжмо, миймо, шукаємо

2. Лише дієслова у формі наказового способу записано в рядку

- А** повір, надихаймо, стояти
Б іди, відновлюймо, лємо
В хай чують, їжмо, зробіте
Г устигаймо, спіть, мовчати

3. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А застерегти — застережімо
  - Б купувати — купуйте
  - В ходити — ходімте
  - Г пливти — пливімо
4. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А зберегти — збережемо
  - Б дивитися — дивімося
  - В грітися — гріймося
  - Г варити — варімо
5. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А надавати — надай
  - Б почепити — почепи
  - В натиснути — натисни
  - Г підкреслити — підкресли
6. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А давай усміхатися
  - Б хай усміхається
  - В усміхнімося
  - Г усміхніться
7. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А живіть
  - Б живіте
  - В хай живуть
  - Г треба жити
8. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А кричати
  - Б кричімо
  - В крикни
  - Г кричіть
9. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А давай
  - Б дайте
  - В даймо
  - Г даси
10. Правильно утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А переназвіте
  - Б розвиваємо
  - В треба почекати
  - Г хай скаженіють

6. Напишіть інструкцію, як поводитися в басейні, використавши в ній дієслова наказового способу в 2-й особі множини (*не ходіть, не залишайте, робіть* і под.). В інструкції треба викласти правила стосовно дотримання санітарно-гігієнічних вимог, техніки безпеки тощо (*не менше десяти пунктів*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «*Пішли в кіно чи ходімо?*» і розкажіть, які помилки допустила телеведуча.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
вірна смерть
глуха ніч
довга перерва
слідуючого дня
учбовий процес

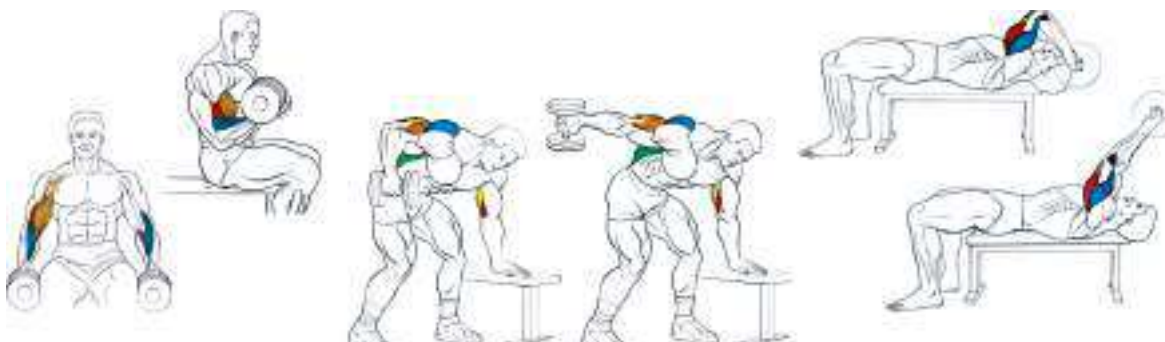
ПРАВИЛЬНО
неминуча смерть
глупа ніч
тривала перерва
наступного дня
навчальний процес

Глупа ніч — пізній час ночі: *Кажуть, що в глупу ніч буває така година, коли засипає все на світі* (І. Нечуй-Левицький).

7. Письмово прокоментуйте зображений комплекс вправ, використавши дієслова наказового способу у формі 2-ї особи множини (*зігніть, поверніть, згинайте, повертайте* і под.).

§ 18. АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Головуючий на зборах наголосив на тому, що домінуючим у цій справі має бути положення діючого, а не бувшого законодавства.

Голова зборів наголосив на тому, що основним у цій справі має бути положення чинного, а не колишнього законодавства.

А. У якому реченні вжито неприродні для української мови слова?

Б. Якою дієслівною формою вони є?

Активні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку виконує сам предмет: *киплячий* (суп), *зеленіючий* (гай), *опале* (листя). Активні дієприкметники теперішнього часу утворюють за допомогою суфіксів **-уч-** (**-юч-**), **-ач-** (**-яч-**), а минулого часу — за допомогою суфікса **-л-**.

Пасивні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку хтось виконує над предметом: *написаний* (сестрою), *здійснений* (мною), *розбитий* (вітром). Їх утворюють за допомогою суфіксів **-н-**, **-ен-**, **-т-**.

Активних дієприкметників теперішнього часу в українській мові мало, їх здебільшого вживають у наукових текстах (як терміни): *лежачі хворі*, *блукаючий нерв*, а також у художньому стилі: *синіючі далі*, *зеленіючі гаї*. Форм типу *ідучий*, *бігучий*, *кричачий*, *говорячий* в українській мові немає. Дієприкметники *танцюючий*, *пануючий*, *навчаючий* і под. використовують у сучасній мові обмежено. Замість них треба вживати:

- **іменник:** *початківець*, *працівник* (не *початкуючий*, не *працюючий*);
- **іменник-прикладку:** *команда-лідер* (не *лідуюча команда*);
- **прикметник:** *охочий*, *розвивальний* (не *бажаючий*, не *розвиваючий*);
- **прийменниково-іменникову сполуку:** *місяця для сидіння* (не *сидячі місяця*);
- **пасивний дієприкметник:** *приспана красуня* (не *спляча красуня*);
- **дієприкметник минулого часу з префіксом *напів-*:** *напівзниклі рептилії* (не *зникаючі рептилії*);
- **описову конструкцію (підрядне речення):** *той, що йде*; *той, що біжить* (не *ідучий*, не *бігучий*);
- **синонім:** *сучасні проблеми* (не *існуючі проблеми*);
- **іменник у формі родового відмінка:** *лампа енергозберігання* (не *енергозберігаюча лампа*);
- **словосполучення з відповідним змістом:** *з любов'ю до вас* (не *люблячий вас*);
- **усунення зайвого активного дієприкметника:** *постійна комісія* (не *постійно діюча комісія*).

Це основні способи заміщення активних дієприкметників теперішнього часу, хоча науковці налічують їх понад 20.

В українській мові є окремі дієприкметники на *-учий (-ючий)*, *-ачий (-ячий)*, що стали прикметниками, тобто вказують на постійну ознаку: *під лежачий камінь вода не тече; лежачого не б'ють*, **АЛЕ:** *кішка, що лежить на канаті (не лежача на канаті кішка)*.

2. Випишіть пасивні дієприкметники.

Ідентифікований, киплячий, обвислий, віднесений, палаючий, в'янучий, асимільований, квітнучий, нагрітий, змарнілий, грітий, озброєний, ношений, осиротілий, третій, осілий, анульований.

- З перших букв вписаних дієприкметників складіть ім'я й прізвище історичного героя.

ЗАУВАЖТЕ!

Дієприкметників на *-учий (-ючий)*, *-ачий (-ячий)*, що стали прикметниками, небагато: *співучий* (співучий народ), *живучий* (живуча істота), *родючий* (родючий ґрунт), *палючий* (палюче сонце), *кусючий* (кусюча муха), *лежачий* (лежачий камінь), *ходячий* (ходячий анекдот), *зрячий* (зряча людина), *терплячий* (терплячий чоловік).

3. Прочитайте словосполучення й виконайте завдання.

Годуюча мама, миючі засоби, комплектуючі деталі, хвилююча зустріч, пануюча ідея, навчальний комплекс, освіжуючий напій, знеболюючий засіб, плачуча дитина, діючий закон, радіюча дівчина, вимираючий вид, радіючий учень, оточуючі люди, розвиваюча країна, керуючий колективом, створюючий проблеми, завершуючий етап, правлячі кола, слідуюча зупинка.

- А.** Замініть активні дієприкметники на природні відповідники, скориставшись способами заміни, що викладені в теоретичній частині.
- Б.** З п'ятьма відредагованими словосполученнями складіть і запишіть речення.

4. Пригадайте основні випадки уподібнення приголосних звуків і виконайте завдання.

чц [ц':]   сш [ш:]   зж [ж:]   гл. дзв. → дзв. дзв.

- А.** Запишіть фонетичну транскрипцію слів *качці*, *масштаб*, *безжальний*, *боротьба*.
- Б.** Доберіть до кожного з цих слів по одному прикладу з таким самим уподібненням приголосних. Запишіть їх і затранскрибуйте.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Лише пасивні дієприкметники записано в рядку
  - А** колотий, замордований, осиротілий
  - Б** здійснений, танцюючий, перебитий
  - В** усвідомлений, закритий, випраний
  - Г** замусолений, опалий, розвинутий

2. Лише пасивні дієприкметники записано в рядку
- А розбуджений, розкритий, знаний
 Б прибраний, навислий, затертий
 В замерзлий, варений, названий
 Г уживаний, потемнілий, битий
3. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
- А слідує станція
 Б бувший педагог
 В кусюча комаха
 Г пануючі настрої
4. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
- А радіючі баскетболісти
 Б розвиваюче навчання
 В лежачий камінь
 Г миючі шпалери
5. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
- А спляча красуня
 Б лежача книжка
 В родюча земля
 Г зникаючі види
6. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
- А мандруючий сюжет
 Б захоплююча історія
 В бажаючі відпочити
 Г палюче проміння
7. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
- А оточуюче середовище
 Б мандруючий сюжет
 В відстаючий студент
 Г терпляча людина
8. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
- А плаваюча риба
 Б діючий закон
 В існуючі проблеми
 Г ходяча енциклопедія
9. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення в рядку
- А співучий рід
 Б стоячі пасажири
 В лідируюча компанія
 Г головуючий на зборах
10. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення в рядку
- А подорожуючі спортсмени
 Б початкуючий журналіст
 В конкуруючі колективи
 Г плакуча верба

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

— У чому секрет Вашого успіху? — запитав журналіст успішного підприємця. — Я розумію, що це довга розмова, але якщо коротко.

- Я можу відповісти двома словами.
- Усього двома словами? І якими ж?
- Вірні рішення.

- А як же ви приймаєте вірні рішення?
  - Тут вистачить одного слова.
  - І що це за слово?
  - Досвід!
  - А ... як ви набуваєте цей самий досвід?
- Розсміявшись, підприємець сказав:
- Усього два слова.
  - І які ж?
  - Невірні рішення.

.....

Коментар. Одна з найбільших проблем сучасної молоді полягає в тому, що вона хоче все й одразу: комфортні умови праці, престижну роботу, високі доходи... Не маючи всього цього на етапі становлення, молоді люди часто втрачають інтерес до роботи, згортають крила й спочивають на батьківських лаврах. А потім дивуються, чому ж до них не приходиться успіх (*Притча*).

- А.** Знайдіть лексичну помилку, яка тричі трапляється в притчі.
- Б.** Напишіть роздум про роль досвіду в досягненні успіху.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Перегляньте експрес-урок «Доктор чи лікар?» і перекажіть його.

- Б.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
слідуючим чином
несуча стіна
бігучий рядок
слідуючого дня
лікуючий лікар

ПРАВИЛЬНО
таким чином
тримальна (основна) стіна
рухомий рядок
наступного дня
персональний лікар

- 7.** Прочитайте словосполучення й виконайте завдання.

Дезінфікуючий засіб, гальмуюча рідина, вимірюючий прилад, виконуючий обов'язки, головуючий на зборах, діючий вулкан, знаюча людина, існуючі ціни, завідуючий кафедрою, пояснююча записка, практикуючий лікар, страйкуючі шахтарі, самозавантажуючий драйвер, віруюча людина, наступаюче свято, слідуюче питання, стікаючий кров'ю, захоплюючий детектив, лікуючий лікар, оточуюче середовище.

- А.** Замініть активні дієприкметники на природні відповідники, скориставшись способами заміни, що викладені в теоретичній частині.
- Б.** З п'ятьма відредагованими словосполученнями складіть і запишіть речення.

§ 19–20. СИНТАКСИЧНА НОРМА. СКЛАДНІ ВИПАДКИ СИНТАКСИЧНОГО УЗГОДЖЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

На вулиці Лютеранська, що в центрі міста Києва, знімають фільм.

На вулиці Хрещатик, що в центрі міста Київ, цвітуть каштани.

- А. У якому з цих речень неправильно узгоджено власну назву із загальною?
- Б. Перевірте, чи правильну ви дали відповідь, опрацювавши теоретичний матеріал.

Синтаксичні норми

Синтаксичні норми — це загальноприйняті правила поєднання слів у словосполучення й речення.

До синтаксичних норм належать:

- порядок слів у реченні;
- правильне використання однорідних членів;
- точність у поєднанні слів у словосполучення за допомогою узгодження й керування;
- особливості зв'язку між підметом і присудком;
- уживання дієприкметникових і дієприслівникових зворотів та ін.

Порушення синтаксичної норми називають **синтаксичною помилкою**. У реченні *Сестра любить квіти, троянди, хризантеми й айстри* синтаксичною помилкою є вживання іменника *квіти* як одного з однорідних членів. Іменник *квіти* випадає з ряду однорідних членів, оскільки є родовою назвою, а *троянди, хризантеми й айстри* — видовими. У реченні *Сходи за хлібом* не виправданим є вживання прийменника **за**, що і є синтаксичною помилкою. Для позначення мети дії в українській мові використовують прийменник **по**: *піти по воду, поїхати по хліб*. Однією з поширених синтаксичних помилок є неправильне узгодження загальних і власних назв у словосполученнях.

Складні випадки синтаксичного узгодження

Узгодження — тип підрядного зв'язку в словосполученні, коли форма залежного слова відповідає формі головного, тобто узгоджується з ним у роді, числі й відмінку. Наприклад, у словосполученні *чорним шоколадом* залежне слово *чорним* вжито в орудному відмінку однини чоловічого роду, оскільки такі граматичні ознаки має головне слово *шоколадом*. Коли поєднують у словосполучення власні й загальні назви, то їх узгоджують (хоча й не завжди) у відмінку: *місто (с. р.) Київ (ч. р.), у місті Києві, містом Києвом*.

Треба узгоджувати відмінкові форми власної та загальної назви в поданих випадках.

фах, посада, звання і под. + відмінюване прізвище	з композитором М. Леонтовичем, у співачки Катерини Бужинської, з міністром Петренком
місто, село, річка + власна географічна назва	у місті Львові, селом Петриківкою, за річкою Дніпром
вулиця + власна назва жіночого роду	будинок на вулиці Каштановій, АЛЕ: на вулиці Хрещатик (бо власна назва чоловічого роду)

Отже, в обох реченнях вправи 1 неправильно узгоджені власні назви із загальними: не на вулиці Лютеранська, а **на вулиці Лютеранській**; не міста Київ, а **міста Києва**.

Не треба узгоджувати відмінкові форми власної та загальної назви в поданих випадках.

місто, село, річка + складна власна назва або власна назва в множині	у місті Старий Самбір, біля села Зелений Гай, біля річки Сіверський Донець; у місті Чернівці, за селом Біївці
озеро, канал, бухта, мис, острів, гора, пустеля, порт, станція, аул, кишлак, штат + власна назва	готель біля гори Говерла, на острові Цейлон, адміністрація штату Мічиган, біля озера Світязь, у пустелі Сахара
завод, шахта, газета, повість + умовна власна назва	аварія на шахті «Авангард», прохідна заводу «Маяк», на радіостанції «Промінь», кореспондент газети «Факти»
планета, сузір'я, галактика + власна назва	на планеті Юпітер, у сузір'ї Альтаір, у галактиці Чумацький Шлях

Лише в географічній літературі (науковий стиль) власні назви населених пунктів і річок зберігають називний відмінок: у місті Дніпро, родом із села Березівка, довжина річки Дністер.

Абревіатури узгоджують з дієсловами, зважаючи на рід стрижневого слова: ООН заборонила (організація), ЄС дозволив (союз).

2. Утворіть і запишіть складні словосполучення за зразком.

Зразок. Під'їжджати до (місто Тернопіль) — під'їжджати до міста Тернополя.

Пишаюся (місто Горішні Плавні), засмагати біля (річка Прут), перейти (вулиця Зоологічна), побувати в (місто Мінеральні Води), долетіти до (планета Венера), піднятися на (гора Говерла), на березі (річка Дунай), працювати на (шахта «Антрацит»), під'їжджати до (станція Знам'янка), побувати в (аеропорт «Жуляни»), виробляти на (завод «Запоріжсталь»), запросити (співак Вакарчук), зупинитися біля (село Мала Воля), жити в (місто Луцьк), пишатися (місто Миколаїв), відпочивати на (озеро Байкал), виробляти в (штат Оклахома), зустрітися на (вулиця Хрещатик), кореспондент (газета «Буковина»), побувати в (село Нагуєвичі).

3. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Проїжджаючи по вулиці Предславинська, ми помітили на прохідній заводу «Будгідро-приладу» інженера Олександра Коваленко. 2. За містом Білою Церквою ми зупинилися пе-

репочити на березі річки Рось. 3. На станції Шепетівці стояли півгодини, потім зупинилися в місті Вінниця, а в місті Чернівцях вийшли з потяга. 4. У штаті Аляска перемогли демократи, а в штаті Каліфорнії — республіканці. 5. За селом Зеленою Пущею ніч, на небі не видно сузір'я Стожарів, а біля річки Дніпра — тиша. 6. На горі Евересті небо можна помацати руками, та й до планети Сатурна значно ближче. 7. Хочу побувати біля озера Вікторії, а про відвідини планети Меркурій навіть не мрію.

4. Запишіть слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

В..ячеслав, олів..є, тьм..яний, львів..яни, осв..ячений, над..яскравий, об..єктив, конферанс..є, від..ємний, ад..ютант, моркв..яний, ател..є, кур..йозний, Х..юстон, Аляб..єв.

- З перших букв вписаних слів складіть назви українських міст.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Установіть відповідність.

Тип помилки

- 1 лексична
- 2 синтаксична
- 3 морфологічна
- 4 орфографічна

Приклад

- А на острові Яві
- Б високий гатунок
- В пам'ятний сувенір
- Г вийняток з правила
- Д чотири баскетболіста

2. Установіть відповідність.

Тип помилки

- 1 лексична
- 2 синтаксична
- 3 морфологічна
- 4 орфографічна

Приклад

- А у місті Черкасах
- Б більш знаменитіший
- В довгожданний фільм
- Г цифрові технології
- Д невірна відповідь

3. Синтаксичну помилку допущено в рядку

- А жителі села Нового Березова
- Б неподалік села Іванівки
- В у центрі міста Одеси
- Г команда міста Ялти

4. Синтаксичну помилку допущено в рядку
- А у сузір'ї Малий Віз
  - Б за містом Кривим Рогом
  - В проїхати вулицю Соборну
  - Г читати газету «Чорноморець»
5. Синтаксичну помилку допущено в рядку
- А на заводі «Арсенал»
  - Б біля аеропорту «Бориспіль»
  - В на планеті Плутон
  - Г біля міста Херсон
6. Синтаксичну помилку допущено в рядку
- А у річці Десна
  - Б на озері Балатон
  - В через пустелю Карақум
  - Г біля підніжжя гори Арарат
7. Синтаксичну помилку допущено в рядку
- А у селі Семигори
  - Б за річкою Прип'яттю
  - В на станції Жмеринка
  - Г у місті Сумах
8. Синтаксичну помилку допущено в рядку
- А на вулиці Прорізна
  - Б у штаті Вашингтон
  - В на річці Ворсклі
  - Г з вулиці Світлої
9. Синтаксичну помилку допущено в рядку
- А уздовж річки Південний Буг
  - Б на вулиці Дерибасівській
  - В за містом Ужгородом
  - Г на острові Хортиці
10. Дієслівна форма здійснила **НЕ УЗГОДЖУЄТЬСЯ** з аббревіатурою
- А УПА
  - Б СБУ
  - В ГЕС
  - Г США

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Жив-був старий самурай. У нього була група учнів, яких він навчав мудрості та бойового мистецтва. Якось під час занять до нього прийшов молодий воїн, котрий прославився своєю нечемністю й жорстокістю. Його улюбленою тактикою був прийом провокації: він ображав противника, той виходив із себе, допускав одну помилку за іншою й програвав бій.

Так сталося й цього разу: воїн вигукнув декілька образ і став спостерігати за реакцією самурая. Але той незворушно продовжував проводити заняття. Так повторювалося декілька разів. Коли самурай не відреагував і втретє, роздратований боєць пішов геть.

Учні уважно спостерігали за процесом. Потім один з них не витримав:

— Учителю, навіщо Ви терпіли ці образи? Потрібно було викликати його на бій!

Мудрий самурай відповів:

— Коли вам приносять подарунок і ви не приймаєте його, кому він належить?

— Своему колишньому хазяїну, — відповіли учні.

— Те ж стосується заздрості, ненависті й образ. До того часу, поки ти не приймеш їх, вони належать тому, хто їх приніс (*Притча*).

A. Перекажіть текст (*усно*).

B. Доповніть переказ усним роздумом про те, чи завжди треба ігнорувати нечемність, образи й жорстокість.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Іко́нопис, інду́стрія, йогу́рт, катало́г, кварта́л.

B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
користуватися попитом
більше ста уроків
давайте повернемося
залишити в спокої
попередити хворобу

ПРАВИЛЬНО
мати попит
понад сто уроків
повернімося
дати спокій
запобігти хворобі

7. 1. Утворіть і запишіть складні словосполучення.

Жити в (місто Бровари), чекати біля (кінотеатр «Довженко»), розглядати (сузір'я Квочка), плавати в (озеро Сиваш), засмагати біля (річка Конка), приїхав до (село Жовта Круча), кандидат зі (штат Флорида), переходити (вулиця Шовковична), доїхали до (станція Вапнярка), переїхати до (місто Полтава), перебувати на (острів Гренландія), захоплюватися (гора Олімп), цікавитися (планета Уран), збудувати біля (завод «Друкмаш»), слухати (співачка Крушельницька), перепливати (річка Велика Тернівка).

2. Напишіть вільне есе, висловивши в ньому враження від одного з останніх переглянутих вами фільмів.

§ 21. СКЛАДНІ ВИПАДКИ СИНТАКСИЧНОГО КЕРУВАННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Юрій: «Чого твій син навчається в університеті?»

Лілія (з усмішкою): «Щоб майбутня робота була легка, але приносила багато грошей».

Юрій: «Я питаю не чому він навчається, а чого?»

Лілія (з роздратуванням): «Так я ж тобі вже сказала чого...»

А. Чому Лілія неправильно зрозуміла запитання Юрія?

Б. Якою мала б бути відповідь Лілії?

Керування — синтаксичний зв'язок слів, при якому залежне слово має той відмінок, якого вимагає головне слово: *навчатися* (чого?) *музики*, *дякувати* (кому?) *вам*. Керування може бути **прийменниковим** (*чекати на друга*) і **безприйменниковим** (*вибирати олівці*). Порухення норм керування — ознака низької мовної культури.

Складні випадки синтаксичного керування

Модель керування	Приклад
відгук про ...	відгук про фільм (не на фільм)
зазнавати (чого?) ...	зазнавати збитків (не збитки)
сміятися з ...	сміятися з мене (не наді мною)
знущатися з ...	знущатися з народу (не над народом)
перетворюватися на ...	перетворюватися на щось (не в щось)
враження від ...	враження від перегляду (не про перегляд)
командувач (чого?) ...	командувач військ (не військами)
завідувач (чого?) ...	завідувач кафедри (не кафедрою)
додержувати (чого?) ...	додержувати правил (не правила)
запізнитися через ...	запізнитися через затори (не із-за заторів)
дякувати (кому?) ...	дякувати лікарю (не лікарю)
вибачати (кому?) ...	вибачати братові (не брата)
властивий (кому?) ...	властивий зайцям (не для зайців)
притаманний (кому?) ...	притаманний дівчаткам (не для дівчаток)

Продовження табл.

характерний для ...	характерний для спортсменів (не спортсменам)
сповнений (чого?) ...	сповнений любові (не любов'ю)
опанувувати (що?) ...	опанувувати техніку (не технікою)
зраджувати (кого?) ...	зраджувати батьківщину (не батьківщині)
навчатися (чого?) ...	навчатися мови (не мові)
потребувати (чого?) ...	потребувати допомоги (не допомогу)
набути (чого?) ...	набути досвіду (не досвід)
хворий на ...	хворий на грип (не грипом)
нехтувати (що?) ...	нехтувати поради (не порадами)
ігнорувати (що?) ...	ігнорувати попередження (не попередженням)
легковажити (що?) ...	легковажити доручення (не дорученням)
запобігати (чому?) ...	запобігати хворобі (не хворобу)
робити згідно з ...	робити згідно з вимогами (не згідно вимог)
робити відповідно до ...	робити відповідно до вимог (не відповідно вимог)
чекати близько ... (про кількість)	чекати близько години (не біля години)

Іноді можливе варіативне керування:

- **радіти з ... і (чому?) ...** : радіти з перемоги й радіти перемозі;
- **багатий на ... і (чим?) ...** : багатий на копалини та багатий копалинами;
- **чекати на ... і (кого?) ...** : чекати на тебе й чекати тебе.

Якщо дієслово вжито із заперечною часткою **не**, то здебільшого воно вимагає від залежного слова **родового відмінка**, а не знахідного: *не звертати (чого?) уваги (**не** увагу), не мати (чого?) права (**не** право), не знаходити (чого?) слів (**не** слова).*

2. Утворіть словосполучення, знявши дужки.

Не вживати (заходи), дякувати (лікар), зазнавати (удари), завідувач (кафедра), додержувати (вимога), не усвідомлювати (провина), запобігати (перевтома), нехтувати (правило), легковажити (довіра), набути (навичка), потребувати (порятунок), сповнений (надія), вибачати (колега), опанувувати (методика), зрадити (подруга).

3. Утворіть і запишіть словосполучення, вибравши потрібний прийменник і знявши дужки.

Перетворитися в/на (пар), чекати біля/близько (одинадцять), запізнитися із-за/через (негода), відгук на/про (вистава), сміятися над/з (друг), враження від/про (книжка), знущатися над/з (однокласник), працювати згідно/згідно з (графік).

4. Пригадавши, після яких літер пишуть м'який знак, запишіть слова у дві колонки: 1) з м'яким знаком; 2) без м'якого знака.

ь після **д, т, з, с, ц, л, н** + **трьох, чотирьох, ларьок, Горький, забрьоханий**

Дон..ці, оболон..ський, нян..чити, сніжин..ці, іскрит..ся, слиз..кий, кін..ський, ірпін..ський, т..мянний, Луган..щина, ескадрил..я, розносит..ся.

- З перших букв вписаних слів складіть назви українських річок.

5. Виконайте тестові завдання.

- Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А чекати на батька	В хворий діабетом
Б запобігти хворобі	Г зраджувати друга
- Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А не мати довіру	В дякувати дідові
Б радіти сонцю	Г відгук про вірш
- Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А сповнений оптимізму	В знехтувати допомогу
Б ігнорувати проханням	Г чекати близько року
- Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А відповідно положенню	В сміятися з мавпочки
Б не знати труднощів	Г легковажити довіру
- Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А зазнавати утисків	В потребувати поради
Б опанувати мистецтво	Г властивий для осені
- Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А запізнитися через дощ	В притаманний для тебе
Б повідомити директору	Г розгубитися через страх
- Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А знущатися з перехожих	В додержувати норм
Б перетворитися на кригу	Г характерний мені
- Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А завідувач відділу	
Б навчатися фізиці	
В чекати тролейбус	
Г відгук про реферат	
- НЕПРАВИЛЬНИМ** є словосполучення *вступити в*

А університет
Б калюжу
В партію
Г багно
- Можливий лише один варіант керування в рядку

А радіти з нагоди й радіти нагоді
Б багатий на білок і багатий білком
В чекати вчителя й чекати на вчителя
Г кепкувати з нього й кепкувати над ним

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Нині багато ознак указують на тенденцію занепаду української мови. Українська мова, по суті, не має власного сленгу. Сленг — це той шар лексики, без якого мова не оновлюється. Український мовознавець Микола Горбач, який працював у Мюнхені та досліджував жаргон українських лірників, а також мовознавець Юрій Шевельов висловили переконання, що мова, позбавлена сленгу, урешті-решт, приречена на загибель.

Якщо ви погортаєте словник українського сленгу Лесі Ставицької, то переконаєтеся, що в ньому, по суті, близько 75–80 % слів, запозичених без усякої асиміляції (морфологічної, фонетичної) з російської, тобто російнізмів. Питомий український сленг просто не можна порівняти ні за якістю, ні за кількістю з багатющим сленгом у таких мовах, як польська, російська, словацька, чеська й англійська. Ми навіть не можемо серйозно стверджувати, що український сленг наявний сьогодні в мові як такий (Ю. Шевчук).

- А.** Напишіть вільне есе про важливість (неважливість) сленгу в мові.
- Б.** Наведіть в есе декілька прикладів з українського сленгу.

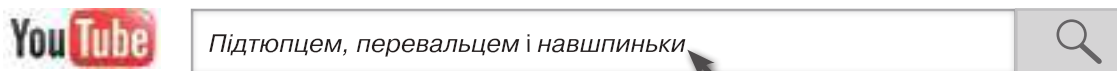

Сленг, -у, чол. — жаргонні слова або вислови, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення: *башка, стрьомно, крутяк, залипати, я пруся, повний абзац.*

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Переглянувши експрес-урок «Підтюпцем, перевальцем і навшпиньки», розкрийте лексичне значення прислівників, про які в ньому йдеться.

- Б.** Прочитайте й запам'ятайте українські відповідники калькованої з російської мови (а отже, недоречної) приказки *Насильно милим не будеш*. Який з наведених висловів, на вашу думку, найбільш вдалий?

- Силою не будеш милою.*
- Не можна нелюба любити.*
- На милування нема силування.*
- Не допоможуть і чари, як хто кому не до пари.*

7. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Ми навчаємося мові згідно діючою програмою.
2. Для прислівника властива така ознака, як незмінність, а також ця особливість характерна дієприслівнику як формі дієслова.
3. Завідувач сектором провів інструкцію відповідно положенню.
4. Сміятися над слабким притаманно для негідників.
5. Не нехтуйте запрошенням на семінар, адже відгуки на нього дуже схвальні.
6. Щоб запобігти хворобу, треба дотримувати правила особистої гігієни.
7. Я потребую вашу допомогу, щоб набути такі важливі для нашої роботи вміння й навички.

§ 22–23. УЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Потап: «Ти народилася на Україні?»

Оксана: «Ні, в Україні».

Потап: «Яка різниця? І так, і так правильно».

Оксана: «А ти народився на Росії?»

Потап: «Ні, у Росії».

Оксана: «Та яка різниця? І так, і так правильно...»

А. Хто в цій розмові має рацію — Оксана чи Потап?

Б. До якого прийому вдалася Оксана, щоб бути переконливою?

Прийменники *з-за, при, за, в, на*

Прийменник *з-за (із-за)* вживають на позначення спрямування руху, дії з протилежного або зворотного боку (*вийти з-за хмар*), зміни місця перебування (*вийти з-за столу*). На позначення причини дії треба вживати прийменник *через* (*запізнився через затори*, не *із-за заторів*).

Основне значення прийменника *при* — близькість предмета чи особи, а також належність до чогось: *стоїть при вході в будинок, росте при дорозі; представництво України при ЄС, тримати думки при собі*. Проте його часто вживають невіправдано, на місці прийменників *за, під час, у разі*.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
<i>при умові</i>	<i>за умови</i>
<i>при Мазені</i>	<i>за часів Мазени</i>
<i>при підтримці</i>	<i>за підтримки</i>
<i>при сприянні</i>	<i>за сприяння</i>
<i>при необхідності</i>	<i>за потреби, у разі потреби</i>
<i>при написанні твору</i>	<i>під час написання твору, пишучи твір</i>
<i>при виникненні</i>	<i>у разі виникнення</i>

На позначення умови можна використовувати прийменники *при* та *за*: *при збігові приголосних (і за збігу приголосних) відбувається спрощення*. Прийменник *при* вживають також у таких висловах, як *при розумі, при пам'яті, при здоров'ї*.

Прийменники в і на з географічними назвами й просторовими іменниками

Прийменник <i>на</i> вживають з назвами	
установ, приміщень, їхніх частин: кухня, дім, ферма, фабрика, завод, станція, вокзал, пошта	<i>піти на пошту, приїхати на вокзал, зайти на кухню, забігти на станцію</i>
чітко обмеженого простору: пасіка, аеродром, пристань, проспект, майдан, перон, лиман	<i>зустрітися на пасіці, проникнути на аеродром, піти на майдан, чекати на пероні</i>
адміністративно-територіальних одиниць (областей, районів), островів та острівних держав: Буковина, Полтавщина, Капрі, Сахалін, Дон, Далекий Схід, Куба, Ява і под.	<i>приїхати на Полтавщину, полетіти на Кубу, попливти на Далекий Схід, гайнути на Дон, поїхати на Буковину, народитися на Кубі</i>

Лише зі словами *кухня, дім, двір, хутір, село* допускається синонімія прийменників **у** і **на**: *у двір і на двір; у село й на село*.

З рештою просторових іменників і географічних назв уживають прийменник **в (у)** (і **до**): *приїхати в Україну, побувати у Франції; зайти в школу (і до школи), потрапити в Париж (і до Парижа)*.

Сполука *на Україні* застаріла, її вживали в XIX ст., коли землі нашої країни входили до складу різних імперій. Обидва варіанти — *в Україні* й *на Україні* — побутували у творах Т. Шевченка.

Прийменник по

Прийменник <i>по</i> вживають на позначення	
мети дії	<i>піти по гриби, поїхати по продукти</i>
часу (= після)	<i>по обіді, по смерті когось, по н'яте липня</i>
стосунків спорідненості, близькості	<i>родич по чоловікові, товариш по зброї</i>
дій у просторі	<i>ходити по крамницях, розкидати книжки по хаті</i>
предмета, на який спрямована дія	<i>бити по воротах, ударити по струнах</i>
кількості, розміру, розподілу	<i>дати по яблуку, здати по гривні, заводити по сім осіб</i>
у сполуках по суті, по правді, по праву, по можливості	<i>зауваження по суті, жити по правді, належати по праву</i>

Під впливом російської мови прийменник **по** помилково вживають у не властивих йому контекстах, зокрема на місці прийменників *з, за, щодо, для* та ін.

Російському прийменнику <i>по</i> відповідають українські	
за	<i>записати за алфавітом, діяти за наказом ректора, грати за правилами</i>
з	<i>проректор з наукової роботи, іспит з математики, відсутній з поважної причини</i>
на	<i>зробити на моє замовлення, принести на прохання ветеранів, зупинка на вимогу, надіслати на адресу</i>

Продовження табл.

у (в)	<i>прийти в справі, працювати у вихідні, інспекція в справах неповнолітніх</i>
для	<i>заходи для поліпшення умов праці, курси для вивчення іноземної мови</i>
щодо	<i>рекомендації щодо поліпшення навчального процесу, завдання щодо місячного виробітку</i>
без прийм.	<i>іти вулицею, надсилати поштою, книжка обсягом двісті сторінок, комітет захисту прав споживачів, відділ соцзабезпечення</i>

2. Відредагуйте й запишіть словосполучення.

Ходити по магазинах, інженер по фаху, зошит по математиці, знання по алгебрі, діяти по правилах, відсутній по хворобі, пішов за хлібом, звертайтеся при потребі, при виконанні обов'язків, телефонуйте при виникненні труднощів, перебувати на Україні, переїхати в Одещину, ходили в концерт, пожежа у фабриці, сумувати по матері, приходьте при необхідності, відпустка по хворобі, надіслати по пошті, не піду із-за дощу, звертатися по проханню батьків, на українській мові.

3. Складіть і запишіть речення зі сполуками *при розумі, при пам'яті, при матері, при посольстві, по правді, по праву, по суті*.

4. Пригадавши правила написання префіксів **пре-**, **при-**, перепишіть слова, уставивши пропущені літери **е** та **и**.

пре- (= дуже); *при-* (дія, розміщення біля чогось)

Пр..світлий, пр..подобний, пр..земкуватий, Пр..карпаття, пр..поганий, пр..жовклий, пр..крашати, пр..крашений, пр..краса, пр..красний, пр..бережний, пр..велебний, пр..мудрий, пр..черствий, пр..черствілий, пр..сісти, пр..зирство, пр..смачний, Пр..дніпров'я, пр..стол, пр..вокзальний, пр..чарувати, пр..блуда, пр..смажений, пр..чеплений, пр..старий, пр..старілий, пр..чесаний, пр..сміливий.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно вжито прийменник **по** в словосполученні

- А план по заготівлі
- Б стікати по вікну
- В шукати по алфавіту
- Г діяти по наказу

2. Правильно вжито прийменник **по** в словосполученні

- А по нашим підрахункам
- Б досвід по роботі з батьками
- В заходи по забезпеченню
- Г брат по батьковій лінії

3. Правильно вжито прийменник **по** в словосполученні
- А майстерня по виготовленню ключів
  - Б комітет по захисту прав споживачів
  - В працює по десять годин на добу
  - Г робота по підготовці техніки
4. Синтаксичну помилку допущено в словосполученні
- А жити по правді
  - Б говорити по суті
  - В кожному по сувенірові
  - Г план по продажу м'яса
5. Синтаксичну помилку допущено в реченні
- А Збірка поета вийшла по його смерті.
  - Б Сформуєте групи по двадцять осіб.
  - В Кажуть, п'яному море по коліна.
  - Г Ви поставили запитання не по темі.
6. Синтаксичну помилку допущено в реченні
- А Друзі виїхали на Київ по обіді.
  - Б Речі були розкидані по всій кімнаті.
  - В В армії ніхто не буде гладити тебе по голівці.
  - Г У таборі діляться досвідом по роботі з хворими.
7. Синтаксичну помилку допущено в реченні
- А Усі знають, що на Україні люди гостинні.
  - Б Найсмачніші галушки готують на Полтавщині.
  - В «Кони не винні» Коцюбинський написав на Капрі.
  - Г Щороку наша родина проводить літо на Заході.
8. Прийменники **на** та **в** можуть бути на місці крапок у словосполученні
- А чекати ... пошти
  - Б працювати ... фермі
  - В зібратися ... кухні
  - Г бути ... фабриці
9. **НЕМАЄ** синтаксичної помилки в рядку
- А Школа працює при університеті.
  - Б Погоджуся при умові доброї дисципліни.
  - В Я зможу допомогти при будь-яких обставинах.
  - Г Застосували нові технології при спорудженні клубу.
10. **НЕМАЄ** синтаксичної помилки в рядку
- А Три явори посадила сестра при долині.
  - Б При бажанні можна досягти будь-чого.
  - В Фестиваль провели при сприянні ОДА.
  - Г Та це було ще при царі Панькові.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

«Ковалі» слів

Леся Українка залишила нам у спадок, з одного боку, таке завітчане поняття, як *провесна*, а з іншого — цілком навіть науковий *промінь*!

Мати Лесі Українки, одна з родоначальниць української дитячої літератури, Олена Пчілка створила слово *мистецтво*. З її легкої руки в нашій мові прижилися слова *переможець*, *променистий*, *палкий*, *нестяма*, *нестямлення*.

І. Котляревський в «Енеїді» уперше вжив слова *несамовитий*, *приміта*, *розтовкти*, *угамуватися*.

Т. Шевченка, **незважаючи** на незакінчену середню освіту, **вважають** плідним **складачем** нової лексики, зокрема *вогняний*, *знищіти*, *мордуватися*, *почимчикувати*, *фортеця*.

Г. Квітка-Основ'яненко збагатив українську мову словами *буденний* та *перемагати*.

Автор значних, багато в чому так і не завершених починань П. Куліш устиг зробити чимало й для справи збагачення словника пересічного громадянина: *вабити*, *згряя*, *злочинець*, *несвідомий*, *попора*, *послуга*, *почуття*, *рівність*.

Байкар Л. Глібов допоміг нам конкретніше означити нашу діяльність, увівши такі мовні одиниці, як *бурмотати*, *пожовкнути*, *соромно*.

На особистому рахунку **І. Нечуя-Левицького** багато слів, без яких ми б навряд чи обійшлися: *стосунок*, *перепона*, *квітник*, *вигукання*, *сміливість*.

А колекція нововведень М. Старицького не має собі рівних за **суспільною поширеністю**, **зазначимо** хоча б такі слова: *незагойний*, *мрія*, *завзяття*, *байдужість*, *темрява*, *привабливий*, *потужний*, *страдниця*, *чарівливий*, *сутінь*, *бойовище*, *маєво*, *знадливий*, *стуманілий* та багато інших. М. Старицький, зважаючи на неухильну працю в цій галузі, **отримав** навіть таке неофіційне визнання, як «добрий коваль» неологізмів.

Авангардист В. Поліщук, незважаючи на велику кількість малоуспішних мовних експериментів, збагатив почуттєву палітру особистості чудовим словом *мовчаль*, у якому поєднав мовчання та печаль. Неокласика М. Рильського вважають автором, крім суто поетичних неологізмів *буйнокрилий*, *веселокрилий*, *розкрилювати*, ще й слів *розбрататися*.

Слово *звіт* придумав І. Верхратський — український мовознавець, основоположник українського природознавства, автор перших підручників і творець термінології в різних природничих науках (*За М. Нестлеєвим*, «Вісті Калущини»).

Олена Пчілка

Валер'ян Поліщук

- А. Перетворіть текст на таблицю.
- Б. Знайдіть емоційно-оцінну лексику й прокоментуйте доцільність її вживання (*усно*).
- В. Поміркуйте, за яким принципом виділено слова у два способи — курсивом і напівжирним шрифтом. Замініть слова, виділені напівжирним шрифтом (*усно*).
- Г. Поміркуйте, чому не всі неологізми стають широковживаними й потрапляють до словників (*усно*).

Знищіти — зубожіти.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Іко́нопис, крице́вий, крѐіти, лі́стро, металу́ргія.

Б. Розглянувши ілюстрацію й логічно поміркувавши, згрупуйте значення слів *пара* й *кілька*.

- Спарені предмети (*пара шкарпеток*);
- газоподібний стан води;
- невелика кількість (*від 3 до 10*);
- подружжя або закохані;
- маленька риба родини оселедцевих;
- незадовільна оцінка (*розм.*);
- нагріте вологе повітря;
- костюм (*штани й піджак*);
- заняття в університеті.

7. 1. Відредагуйте й запишіть словосполучення.

Спеціаліст по електромеханіці, мешкати по адресі, приїхав по справах, жити в Кавказі, пропозиції по поліпшенню звукоізоляції, телефонуйте при виникненні пожежі, по наших підрахунках, конференція по проблемі екології, по технічних причинах, по власній волі, піти за хлібом, зауваження по доповіді, не встиг із-за тебе, при першій необхідності, проводити при підтримці волонтерів, підручник по географії, піти в концерт, жити в Поділлі, комплексувати із-за низького зросту, пройтися по багатьох питаннях.

2. Опишіть одну з картин сучасного американського художника Р. Дункана й дайте їй свою назву (*обсяг — одна сторінка*). У вступі аргументуйте вибір картини.

Р. Дункан. З ялинкою

Р. Дункан. Дівчинка й корови

§ 24. ВАРІАНТИ ГРАМАТИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ ПІДМЕТА Й ПРИСУДКА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Розгляньте персонажів мультфільму «Симпсони» і виконайте завдання.

А. Яке з речень побудовано неправильно?

Мати з донькою стоять біля будинку.

Батько із сином стоять біля будинку.

Б. Перевірте свою відповідь, опрацювавши теоретичний матеріал.

Форми роду й числа присудка залежать від форм підмета: *Львів залишив про себе світлі враження*. І підмет, і присудок — одн., ч. р.

1. Якщо підмет виражений сполученням числівника з іменником, то узгодження залежить від того, на чому зосереджено увагу: а) **в однині**, якщо треба наголосити на кількості виконавців; б) **у множині**, якщо звертаємо увагу на дію. Наприклад: *Двоє учнів запізнило-ся*. Тут наголос зроблено на кількості тих, хто запізнився. *Двоє учнів запізнилися*. У цьому реченні зроблено акцент на тому, що учні порушили графік навчання — запізнилися.

2. Якщо складений підмет виражений сполученням двох іменників або займенників (конструкція «хтось з кимось»), то присудок треба ставити в множині: *Хрещатик з Володимирським узвозом зустрічаються на Європейській площі*. *Батько з дочкою вийшли на балкон*. Якщо конструкція «хтось з кимось» поєднана з присудком в однині, то в такому реченні підмет простий: *З журбою радість обнялась* (Олександр Олесь). *Батько з дочкою вийшов на балкон* (дочка могла не виходити, а бути в нього на руках, тому вийшов тільки батько). Отже, на ілюстрації з мультфільму **стоїть** тільки мати, доньку вона тримає на руках, тому речення треба побудувати так: *Мати з донькою **стоїть** біля будинку*.

3. Якщо іменна частина присудка позначає тимчасову ознаку, то її треба поставити у форму орудного відмінка: *Вони були щасливими, поки не сталася ця біда*. *Уранці він був веселим*. Якщо ж іменна частина позначає постійну ознаку, то вона набирає форми називного відмінка: *Усе життя вони були щасливі*. *Мій батько був коваль*.

був (була) + наз. відм. (постійна ознака)

був (була) + ор. відм. (тимчасова ознака)

4. Присудок у позиції перед однорідними підметами може мати форму як однини, так і множини. Якщо він стоїть в однині, то узгоджується в роді й особі з першим підметом: *Чується гармонійний гудок пароплава й пісня* (О. Довженко). *З обох кінців яру почувся тихий тріск і людські голоси* (Г. Тютюнник). *Навкруги лунали регім і жарти* (О. Гончар).

Присудок у позиції після однорідних підметів треба ставити у форму множини: **Бать-ко й мати навчали мене любити природу й чистоту в ній** (І. Коваль).

однина або множина _____, _____, _____.

_____, _____, _____ множина.

5. Якщо підмет ужито з прикладкою, то рід присудка треба узгоджувати з родом підмета, а не прикладки: **Виставка-продаж вразила нас**. Не продаж вразив, а виставка.

2. Утворивши речення, обґрунтуйте вибір граматичних форм (усно).

1. Восени вечори були (теплі, теплими).
2. Мій батько був (художник, художником).
3. Твоя думка була (слухна, слухною).
4. У той момент глядачі були (розчаровані, розчарованими).
5. Не один я, а більшість моїх ровесників (має, мають) труднощі у виборі професії.
6. Мізерна частина менеджерів не (занапастила, занапастили) підприємство, а (вивела, вивели) його зі складної фінансової ситуації.
7. Слова й музика (має, мають) гармонійно поєднуватися в пісні.
8. Жінка з немовлям (переходить, переходять) дорогу навпроти крамниці.
9. Музей-садиба (заснований, заснована) товариством «Просвіта».

3. Утворіть і запишіть речення.

1. Книжка була (цікава, цікавою).
2. У дитинстві моя сестра була (світловолоса, світловолосою).
3. Сократ був (мудрий чоловік, мудрим чоловіком).
4. Хризантема й кала довго (стоїть, стоять) у воді.
5. Двоє будівельників не (шліфувало, шліфували) підлогу, а (заливало, заливали) її спеціальним розчином.
6. Не тільки мій брат, а й більшість молодих людей легко (змінює, змінюють) місце роботи.
7. Музей-квартира (прийняв, прийняла) своїх перших відвідувачів.
8. Мама з моїм тримісячним братиком (пішла, пішли) до поліклініки.

4. Пригадавши правило написання префіксів **з-** і **с-**, випишіть слова з буквою **з** на місці крапок.

роз-, без-, через- — завжди з літерою **з**   **с-** — перед **к, п, т, ф, х**   **з-** — перед рештою літер

Ро..товк, ..тиснути, не..проста, ..шити, ..формувати, ..киснути, ..лам, ..ховок, ..полоханий, ..мити, ..фотографувати, ро..тин, ..корочений.

• З останніх букв виписаних слів складіть назву частини печі.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні

А Увечері брат був засмученим.	В Котляревський був заможний.
Б Учора ми були дуже схвильовані.	Г Історія є вчителька життя.

2. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні

- А** Вона була досвідчена лаборантка.
Б Мій батько й мати були блакитноокі.
В Раніше я був наївною людиною.
Г Усе життя мати була щасливою.

3. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні
- А Ромашка, деревій та шавлія має лікувальні властивості.
  - Б Чулася пісня, розмова батьків, а потім запала тиша.
  - В Ідуть Остап і Соломія широким степом долі шукати.
  - Г Верба й ставок нагадують про батьківську землю.
4. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні
- А Живе там дід і баба, і курочка в них ряба, вона, мабуть, несе їм яєчка золоті.
  - Б Хтось ними [словами] плакав, мучився, болів, із них почав і ними ж і завершив.
  - В Жили-були дід і баба не в селі — хатка їхня стояла в дрімучому лісі.
  - Г Новела й оповідання має одну сюжетну лінію, роман — декілька.
5. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні
- А Син з дочкою навчається в художній школі.
  - Б Батько із сином іноді разом ходять на футбол.
  - В Підмет з присудком становлять граматичну основу.
  - Г Сусід з донькою щодня ходить у центральний парк.
6. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні
- А Юра із Сьомкою зриваються й біжать.
  - Б Я з Яшком у себе теж посадили шовковицю.
  - В Андрій з жінкою жив на околиці міста.
  - Г Світлана з донькою ходить на роботу.
7. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні
- А — Скільки їх проголосувало? — Більшість депутатів проголосувало за цей закон.
  - Б — Що вони зробили? — Більшість учнів списували завдання одне в одного.
  - В — Як багато вас було? — Півтори тисячі людей були на кінофестивалі.
  - Г — Як люди проводять там час? — Багато туристів засмагають, а хтось плаває.
8. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні
- А Староста з класним керівником чекатимуть вас на вході.
  - Б Вишня й абрикос зацвітає в кінці квітня — на початку травня.
  - В Більшість науковців систематично відвідує конференції.
  - Г Колись і ти був маленьким, але час минає, усе змінюється.
9. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні
- А Більшість художників ХХ століття намагалися передати саме внутрішній стан своїх героїв.
  - Б Федір Кричевський був талановитий, його роботи вражають простотою й глибиною.
  - В Хлопчик з пташкою на однойменній картині Кричевського дивляться в один бік.
  - Г Хлопчик і пташка сприймається органічно — у цьому сила полотна Кричевського.
10. Зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні
- А Першою жінкою-академіком стала Олена Пчілка.
  - Б Ракета-носіє досягла своєї мети о шостій двадцять.
  - В Людина-павук підкупив глядача своєю добротою.
  - Г Книжка-тренажер сприяла якісній підготовці до ЗНО.

Ф. Кричевський.
Хлопчик
з пташкою

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У Харківській області є музей, що може здивувати вже фактом свого існування. У колишньому дворянському маєтку розміщена картинна галерея, якій може позаздрити будь-яке велике місто. Але до колишнього власника маєтку вона стосунку не має. Усе зібрано в радянські часи шкільним учителем Опанасом Луньовим.

Він почав збирати свою колекцію в 1955 році, і дуже швидко його подвижницька діяльність стала відомою й у Радянському Союзі, і за його межами.

Кандинський, Малевич, Репін, Реріх, Айвазовський, Тропінін, Боровиковський, Шишкін, Левітан, Серов, Васильківський, Княжицький, Глущенко, Маяковський (так, він був ще й ілюстратором!), чудова добірка старовинних ікон — усе це зібрано в музеї.

Особливо вражає той факт, що оригінал знаменитого «Голуба миру», який створив Пікассо, став символом антивоєнного руху й прикрашає художню колекцію Пархомівки. Його подарував музею сам автор (*За матеріалами Інтернету*).

Історико-художній музей ім. О. Луньова. с. Пархомівка

А. Стисло перекажіть текст.

Б. Уявіть, що вашому класу випала нагода побувати в цьому музеї, а вам доручили підготувати розповідь про згаданих у тексті митців. Відтворіть фрагмент вашого виступу перед класом, використавши в тексті опорні слова (*п'ять—сім речень*).

Опорні слова: був успішною людиною/успішна людина, був хороший митець/хорошим митцем, Васильківський з Глущенко, людина-новатор, Кандинський та Малевич писав/писали.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Обруч, одноразовий, оптовий, отаман, одинадцять.

Б. Розглянувши ілюстрацію, поясніть відмінність між словами *протягом* і *на протязі*. Складіть з ними речення.

7. Перепишіть текст, розкривши дужки, і виконайте завдання.

Ранок був (незвичайний, незвичайним). До мене (прийшло, прийшли) троє моїх друзів. Хоч я й не люблю сюрпризів, але привітання з днем народження отримувати, мабуть, усім приємно. Флешка, книжка, шоколадка (лежала, лежали) на столі, ніби ранкові трофеї. Роман-епопея (притягував, притягувала) погляд яскравою обкладинкою, плитка шоколаду була (поламана, поламанною), проте (апетитна, апетитною), а флешка не викликала особливих емоцій. Хай там як, а вона теж стане в пригоді. Я з друзями (пішов, пішли) до вітальні, де на нас чекав торт і чай (*О. Травневий*).

А. Доповніть текст роздумами про те, якими мають бути подарунки на день народження ваших ровесників і що приємніше — отримувати їх чи дарувати.

Б. Доберіть заголовок до тексту.

§ 25. ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Усі інгредієнти придбані.
Рецепт читається учнями уважно.
Після чого страва готується ними вправно.

Усі інгредієнти придбано.
Учні уважно читають рецепт.
Після чого вони вправно готують страву.

А. Речення якої колонки, на вашу думку, звучать більш природно?

Б. Перевірте свою інтуїцію, опрацювавши теоретичний матеріал.

Синтаксичні конструкції з формами на **-но, -то**

В українській мові широковживані пасивні конструкції, у яких присудок виражений безособовими формами на **-но, -то**: *Шаблю вбито з рук. Нарешті названо ім'я переможця.* У таких реченнях немає вказівки на виконавця, а зосереджено увагу на результаті дії чи її наслідках. Ці синтаксичні конструкції поширені в усіх мовних стилях — від наукового й офіційно-ділового до художнього й розмовно-побутового: *Рішення ухвалено одногосно* або:

*Ой у полі жито копитами збито,
Під білою березою козаченька вбито.
Ой убито, вбито, затягнуто в жито,
Червоною китайкою личенько накрито.*

Не потрібно вживати безособові форми на **-но, -то**, коли за логікою не може бути діяча: *Дике поле встелено ромашками.* Аж ніяк не *встелено*, а *встелене*, бо ніхто не міг застелити дике поле ромашками. У реченні з народної пісні можна домислити виконавця дії: жито збили коні, козаченька вбили вороги і т. д.

Хоча діяча й можна домислити в безособових конструкціях на **-но, -то**, проте вводити його тут у формі іменника чи займенника в орудному відмінку є грубим порушенням: *Іс-пит складено студентом.* Форма орудного відмінка можлива, якщо нею позначено знаряддя дії: *Лист написано олівцем.*

Уживання пасивних дієприкметників у ролі присудка хоч і не є порушенням, але бажано таких конструкцій уникати. Порівняйте:

НЕ ВЖИВАЄМО	УЖИВАЄМО
Ці слова <u>вимовлені</u> тихо. Книжка <u>підпи-сана</u> автором.	Ці слова <u>вимовлено</u> тихо. Книжку <u>під-писано</u> .

Саме речення правої колонки звучать природно, по-українськи. Пасивні дієприкметники здебільшого вживають у ролі означення: Вимовлені слова зігріли своїм теплом. Мені подарували книжку, підписану її автором.

Безособові форми на **-но, -то** вживають замість пасивних дієприкметників, коли треба наголосити не на ознаці, а на дії. Наприклад, у реченні Ухвала прийнята одногосно дієприкметник потрібно замінити на безособову форму прийнято: Ухвалу прийнято одногосно. А в реченні Хлопці зморені довгою дорогою таку заміну робити не можна.

Пасивні конструкції з дієсловами на **-ся**

Для зображення природного явища або стану істоти використовують пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** (дієслово на **-ся** + іменник в орудному відмінку): Очі налилися кров'ю. Криниця заповнилася водою. Небо затяглося хмарами.

Порушенням мовної норми є пасивні конструкції з дієсловами на **-ся**, у яких назва особи, що виконує дію, має форму орудного відмінка, а назва предмета, на який ця дія спрямована, — називного: Учнями пишуться твори. Депутатами приймаються закони. Присудок підкреслюється двома рисками. Епітети використовуються в художніх текстах. Наведені речення стануть логічними, якщо зробити акцент на ролі діяча: Учні пишуть твори. Депутати приймають закони. Або можна вжити форму без **-ся**: Присудок підкреслюють двома рисками. Епітети використовують у художніх текстах.

Особливістю української мови є те, що в центрі уваги завжди перебуває особистість, а не процес. Якщо російською *дело рассматривается, вопрос обсуждается*, то українською — *розглядають справу, обговорюють питання*.

2. Прочитайте речення й прокоментуйте вживання безособових форм дієслів на **-но, -то**.

1. На сизих луках скошено траву, і літо буйне в береги ввійшло (*М. Рильський*). 2. Поснулим душам велено хропти: кого улещено дарами, кого утоплено в крові (*Л. Костенко*). 3. Морозом вікна позамуровано (*Панас Мирний*). 4. Наорано, насяно, та нікому жати (*Нар. тв.*). 5. Будинок великий, вікон багато, гілля в саду вгиналось од яблук, усюди входжено, загороджено (*С. Колесник*). 6. Рішення ухвалено більшістю голосів. 7. Вас усунуто від виконання обов'язків (*З газети*).

3. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Дані про вибори обробляються комп'ютером. 2. Емоційно-забарвлена лексика використовується в художньому стилі. 3. Нами вживаються заходи по поліпшенню умов проживання. 4. На зборах обговорюється проблема навчання в другу зміну. 5. Ваша справа розглядається в суді. 6. Чому цей комп'ютер використовується не по призначенню? 7. Спочатку проводяться громадські слухання, а потім ухвалюються рішення.

4. Запишіть слова з **пів-** у дві колонки: 1) разом; 2) з дефісом.

Пів/Одеси, пів/класу, пів/озера, пів/Чернігова, пів/булки, пів/Америци, пів/ложки, пів/етажерки, пів/Киева, пів/відра, пів/Ингулу, пів/естафети, пів/Венесуели.

• З четвертих букв виписаних слів складіть назви приморських міст України.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Редагування потребує речення
  - А Удар нанесено палицею.
  - Б Записку написано ручкою.
  - В Завдання виконано учнями.
  - Г Порожнину очищено щіткою.

2. Редагування потребує речення
  - А Звіт прийнято адміністрацією.
  - Б Слова записано фломастером.
  - В Стіну розбито молотком.
  - Г Вершки збито міксером.

3. Редагування потребує речення
  - А Поверхню вкрито позолотою.
  - Б Протокол підписано директором.
  - В Меблі виготовлено 3D-принтером.
  - Г Каблучку інкрустовано діамантами.

4. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування речення
  - А Тире ставиться між підметом і присудком, що виражені іменниками.
  - Б Рішення приймаються за результатами відкритого голосування.
  - В У цих місцях розпогоджується десь після першої години.
  - Г Цей будинок здається в оренду на вісімнадцять місяців.

5. Редагування потребує речення
  - А Навесні озеро наповнюється водою дуже швидко.
  - Б Нашими учнями складаються іспити на високому рівні.
  - В Земля вкривається зеленню під дією рясних дощів.
  - Г Душа переповнюється теплом від дитячого сміху.

6. Редагування потребує речення
  - А Восени біля моря починає хмаритися здебільшого після обіду.
  - Б Над майбутнім люди зазвичай замислюються після сорока років.
  - В Людьми робляться помилки передусім через неухважність і лінощі.
  - Г Рани загоюються швидше біля моря, в евкаліптових та ялівцевих гаях.

7. Дієприкметник бажано замінити на безособову форму на **-но** в реченні
  - А Однорупники засмучені низькими балами за іспит.
  - Б Дівчата зморені тривалою підготовкою до конкурсу.
  - В Документи підписані після всіх необхідних погоджень.
  - Г Сестра виснажена безперервними повтореннями вправ.

8. Редагування потребує речення
  - А Ця проблема досліджується вченими-криміналістами.
  - Б Добра й відкрита людина завжди щиро спілкується.
  - В Сонце усміхається, посилаючи нам своє проміння.
  - Г Ваші задушевні слова сприймаються легко.

9. Редагування потребує речення
- А Наближається Новий рік і Різдво Христове.
  - Б Діти граються на березі, будують замки з піску.
  - В У нашому ліцеї математика вивчається поглиблено.
  - Г Мій син захоплюється пригодницькою літературою.
10. Редагування потребує речення
- А Щороку в країні підвищується рівень життя.
  - Б Найкраще запам'ятовуються перші слова.
  - В Люди по-різному освідчуються в коханні.
  - Г Усі учні залучаються до гурткової роботи.

6. Прочитайте вислів британської письменниці та виконайте завдання.

Якщо ви використовуєте свій статус і вплив, щоб розвинути не тільки свої ділові якості, а й ділові якості тих, у кого їх немає; якщо ви вибираєте не лише сильних, а й слабких; якщо ви можете допомогти тим, хто не має нічого, то вами буде пишатися ваша сім'я, а також тисячі та мільйони людей, реальність яких ви можете змінити (Дж. Роулінг).

- А. Напишіть розповідь про вашого знайомого чи знайому або про видатну людину, яка відповідає наведеній характеристиці Дж. Роулінг (*п'ять-сім речень*).
- Б. Використайте в тексті дві-три пасивні конструкції.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Партёр, перевезті́, перéкис, переля́к, підлітко́вий.
- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
два відсотка
третє люте
півтора місяці
по п'ятницям
без десяти шість

ПРАВИЛЬНО
два відсотки
третє лютого
півтора місяця
по п'ятницях, щоп'ятниці
за десять шоста

7. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Аналіз проведено доцентом Коваленком. 2. У нашому мікрорайоні будинки зводяться дуже швидко. 3. Ухвала вже прийнята. 4. Озерце вкрито лататтям. 5. У моїй школі викладається французька мова. 6. Нові методики опановано студентами-старшокурсниками. 7. Це питання розглядається педрадою школи. 8. Дикий ліс здавна населено сотнями видів тварин. 9. Від присудка ставиться запитання до обставини й додатка.

§ 26–27. НЕПОВНІ Й ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Знову тут допускаєш помилку.

Знову тут допущено помилку.

А. У якому реченні зауваження про помилку звучить м'яко, непрямо?

Б. Поміркуйте, як форма виділених присудків пом'якшує звинувачення в недбальстві.

Неповні речення

У неповному реченні пропущено один або декілька необхідних членів речення, які можна встановити з тексту або із ситуації спілкування.

— У якому кабінеті буде урок?

— У сьомому.

У діалозі друге речення неповне, оскільки в ньому пропущено підмет *урок*, присудок *буде* й частина обставини місця *кабінеті*. Ці пропущені члени речення легко встановити завдяки контексту — попередньому реченню. Друге речення (неповне) без попереднього неможливо зрозуміти.

До неповних також належать речення з пропущеним присудком, який легко доміслити за мовленнєвою ситуацією: *Телефон — у кишені. Помада — у сумочці*. Як відомо, обставина може залежати тільки від присудка. Якщо в реченні є обставина, то має бути й присудок, від якого вона залежить: (де?) *у кишені*, (де?) *у сумочці* — залежать від пропущеного (уявного) присудка *є* або *лежить*. На місці пропущеного члена речення може стояти тире (за бажанням автора).

Речення з пропущеним дієсловом-зв'язкою вважається повним: *Кохання — ніжне почуття. Воно прекрасне*. У цих реченнях пропущено зв'язку *є*.

Односкладні речення

В односкладних реченнях є лише один головний член, який може бути як у формі підмета, так і у формі присудка: *Тихий вечір. Юу до річки*. Другий головний член односкладному реченню не потрібен, тому наведені речення є повними.

1. **Означено-особове речення.** *Головний член у формі присудка* називає дію, яку виконує конкретна особа (1-а або 2-а особа — див. таблицю): *Чекаєте вже декілька хвилин? Дякую за терплячість*.

	Однина	Множина
1-а особа	чекаю, чекатиму	чекаємо, чекатимемо, чекаймо
2-а особа	чекаєш, чекатимеш, чекай	чекаєте, чекатимете, чекаймо
3-я особа	чекає, чекатиме, хай чекає	чекають, чекатимуть, хай чекають

2. **Неозначено-особове речення.** *Головний член у формі присудка* називає дію, яку виконує невизначена особа (3-я особа множини — див. таблицю): *У нас довго не чекають. Нарешті ремонтують дорогу.*

3. **Узагальнено-особове речення.** *Головний член у формі присудка* називає дію, яка сприймається узагальнено й властива будь-якій особі (1-а, 2-а або 3-я особа): *Поживемо — побачимо. Тихіше їдеш — далі будеш. Лежачого не б'ють.* Здебільшого це вислови з народної мудрості (приказки, прислів'я, народні прикмети) та афоризми.

4. **Безособове речення.** *Головний член у формі присудка* називає дію, процес або стан, що мисляться незалежно від особи-діяча.

Способи вираження головного члена безособового речення

безособове дієслово	<i><u>Кортить</u> ще поспати. Мене <u>цудить</u>.</i>
особове дієслово в значенні безособового	<i><u>Пахне</u> свіжістю. <u>Потягло</u> сирістю.</i>
безособова форма дієслова на -но або -то	<i><u>Названо</u> переможців. Конкурс <u>розпочато</u>.</i>
прислівник (з дієсловом-зв'язкою або без нього)	<i>Сьогодні <u>сонячно</u>. Учора <u>було холодно</u>.</i>
присудкові слова треба, потрібно, можна, слід, гріх, сором, жаль + інфінітив	<i><u>Треба</u> трохи <u>потренуватися</u>. <u>Шкода</u> <u>витрачати</u> час на порожні розмови.</i>
інфінітив (неозначена форма дієслова)	<i>Як <u>бути</u>? Може, <u>відпочити</u>?</i>
заперечне слово нема (немає) , а також не було, не буде + додаток у род. відм.	<i><u>Не було</u> бажання <u>плавати</u>. Для мене <u>немає</u> труднощів.</i>

5. **Називне речення.** *Головний член — у формі підмета.* У таких реченнях стверджується існування предмета чи явища: *Чарівне Прикарпаття. Пахощі.*

2. Знайдіть неповні речення й визначте спосіб установлення пропущеного члена речення — за контекстом чи за ситуацією мовлення (*усно*).

1. Та тобі, скажімо, доводиться п'ять годин сидіти над уроками. А мені — дві (*О. Донченко*). 2. Усі барви світу в себе увібрала і квітами убралася всіма легка веселка. Та вона не грала. Стояла сумовита і німа (*В. Бичко*). 3. На душі — дивна тривога (*Ю. Бедзик*). 4. З чорної кішки білої не зробиш (*Нар. тв.*). 5. Прислухався. Тиша (*В. Собко*). 6. Несказанно красива в червні волинська земля (*Ю. Збанацький*). 7. Надворі ясна холодна ніч (*Ірина Вільде*). 8. Невеличка степова станція. Тривожна тиша. Безлюддя (*М. Шеремет*). 9. — Коли повертаються журавлі? — У квітні (*М. Стельмах*).

3. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Так шуміть же, гаї неозорі, і, сади, зацвітайте, як дим (*В. Сосюра*). 2. Не дай мені напитися журби й душі замерзнуть від морозу (*О. Довгоп'ят*). 3. На ланах співають ще не часто (*Л. Талалай*). 4. Коней на переправі не міняють (*Нар. тв.*). 5. Три дні дали на роздуми мені. 6. Марную день на пошуки незримої німої суті в сутінках понять. 7. Скільки цвіту з мене обтрусили... Скільки з мене яблук продали. 8. Було нам важко, і було нам зле, і західно, і східно. Було безвихідно. Але нам не було негідно. 9. І все на світі треба пережити (*Л. Костенко*).

А. Підкресліть граматичні основи.

Б. Визначте й надпишіть види односкладних речень.

4. Пригадайте правила написання подвоєних літер в іншомовних словах. Випишіть слова без подвоєних літер.

Будда, буддизм — у власн. назвах і похідн.
тонна, манна, ванна... — у винятках

сюрреалізм — при збігові

Гол..андець, мас..а, одіс..ея, Рус..о, ан..отація, ім..ігрант, хоб..і, пан..о, ан..али, марок..анець, ак..орд, ір..еальний, Мек..а, барок..о, нет..о, хок..ей, апел..яція, мадон..а, Ніц..а, рал..і, бул..а, Джульєт..а, ас..ортимент, бон..ський, От..ава, тер..иторія, ір..адіація, агрес..ор.

- З перших букв виписаних слів складіть назву давнього епічного твору.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Неповним є речення

- А Життя — це божевільне ралі.
- Б Поезія — це завжди неповторність...
- В Страждання наше чисте і терпляче.
- Г Моя любове! Я перед тобою.

2. Неповним є речення

- А Гірські печери затоплені водою.
- Б Кохання, вірність — істини одвічні.
- В А ти десь там, за даллю вечоровою...
- Г Щире кохання не вкрите серпанками.

3. Неповним є речення

- А Воду решетом не носять.
- Б Душа — як пісня солов'їна.
- В У високому небі обгорілої віри хрести.
- Г Повітря навкруги напоєне пахощами трав.

4. Неповним є речення

- А Біля тихих причалів свого щастя боюсь.
- Б Роман — людина ніжної та сумирної вдачі.
- В У тебе зараз вигляд наполоханого зайця.
- Г Вогонь — добрий слуга, але поганий хазяїн.

5. Установіть відповідність.

Вид односкладного речення

Приклад

1	безособове	А	Сумним вікам немає вороття.
2	означено-особове	Б	Червону руту не шукай вечорами.
3	неозначено-особове	В	З гармат по горобцях не стріляють.
4	узагальнено-особове	Г	Весна, і смерть, і світле воскресіння.
		Д	Кругом гомоніли, вешталися, лагодилися до чогось.

6. Установіть відповідність.

Вид односкладного речення

- 1 безособове
- 2 означено-особове
- 3 неозначено-особове
- 4 узагальнено-особове

Приклад

- А Вовка пастухом не ставлять.
- Б Довго спали вітри у ярах на припоні.
- В Смеркалося... Огнем кругом запалало.
- Г Крізь темний бір до ясних зір прорубую дорогу.
- Д Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер.

7. Установіть відповідність.

Вид односкладного речення

- 1 називне
- 2 безособове
- 3 означено-особове
- 4 неозначено-особове

Приклад

- А Тихий шелест біля вікна.
- Б Замерзлий полустанок... Ліс...
- В Смоктало під грудьми від холоду.
- Г Вирушаю в далеку дорогу світ пізнавати.
- Д Трояндову олію використовують у парфумерії.

8. Установіть відповідність.

Вид односкладного речення

- 1 безособове
- 2 означено-особове
- 3 неозначено-особове
- 4 узагальнено-особове

Приклад

- А Люблю твій степ і подих твого степу.
- Б Пекучий день... Лісів солодка млява...
- В Нам наказують зайняти висоту.
- Г Бережи честь змолоду.
- Д У тихому морі темніє.

9. Установіть відповідність.

Вид односкладного речення

- 1 називне
- 2 безособове
- 3 означено-особове
- 4 неозначено-особове

Приклад

- А Зелене море зроблять із Дніпра.
- Б Завмерти, слухати, не дихать, зненацька думку перервать.
- В За гріх щасливості в неслухний час належиться покута і покара.
- Г Отак пройду крізь твій великий подив, не зачеплюсь об лагідні слова.
- Д Строкаті ритми вулиць і юрби, дахів похилих старовинні плечі.

10. Установіть відповідність.

Вид односкладного речення

- 1 називне
- 2 безособове
- 3 означено-особове
- 4 неозначено-особове

Приклад

- А Багато слів написано пером.
- Б Той монастир недавно збудували.
- В Ловлю твоє проміння крізь музику беріз.
- Г Немов чарівні декорації — жасмин, троянди і бузок.
- Д І день, і ніч, і мить, і вічність, і тиша, і дев'ятий вал...

6. Прочитайте текст пісні й виконайте завдання.

Люди — як кораблі

Я не твій брат, ти не сестра моя.
 Ніколи не розкажуй мені, хто
 І в чому я винен на нашій землі.
 Люди — як кораблі.
 Кожен пливе, поки хвиля несе
 І поки глибока вода.
 Глибока і темна до самого дна.
 До самого, самого дна.

На глибині зустрічаються всі,
 Так ніби в морі місця нема.
 І труться бортами, аж стогне земля
 Від заздрості, підлості й зла.
 Хтось не доплив, бо йому помогли
 Набрати повні трюми води,
 Постати героями тої війни,
 Дуже стати хотіли вони.

Приспів

А до берега тихо хвилі несуть
 Поранені душі живих кораблів.
 А від берега знов у море ідуть
 Ті, хто віру і правду знати хотів.

Наш океан знає більше, ніж ми, —
 Секрети всі у нього на дні.
 А ми ходим зверху — великі й малі.
 Люди — як кораблі.
 Гордо пливем, і не вірить ніхто,
 Що ним зацікавилось зло.
 І серед вітрів ми не чуєм щурів,
 Які прогризають нам дно.

Приспів

А. Кузьменко

- А.** Знайдіть односкладні й неповні речення.
- Б.** Напишіть вільне есе на основі вражень від пісні А. Кузьменка.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Помовчати, причіп, прорід, поняття, поблизу.

- Б.** Розглянувши ілюстрацію, поясніть відмінність між словами *відкривати*, *відчиняти*, *розгортати*, *відкорковувати* та *розплющувати*. Складіть з ними речення.

7. 1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Стояла люта зима. Ще такої холодної та сніжної не знали люди (*Панас Мирний*). 2. Лови рибу не на сковороді, а у воді (*Нар. тв.*). 3. На вузькій лісовій галявині — нивка падалішнього жита, занедбана, нежата (*Ю. Яновський*). 4. А на вулиці — справжнє стовписько (*Ю. Мушкетик*). 5. Любимо дивитися на зорі, на їхню неосяжну сім'ю (*П. Воронько*). 6. Говорили тихо, бо виряджали в далеку дорогу, і відчалювала шаланда за шаландою. Швед стояв на одній, не дбало обершися на свою розкішну шаблю (*Ю. Яновський*). 7. Стою, мов скеля, непорушний (*П. Тичина*). 8. Тиша над містом (*А. Малишко*). 9. Над містом розмовляють голуби. Про що, не знаю. Про цікаві речі. Про той собор. Про людство. Про війну. Про білий світ, про небо з дащиною (*Л. Костенко*). 10. В піснях і труд, і даль походу, і жаль, і успіх, і любов, і гнів великого народу, і за народ пролита кров (*М. Рильський*).

- А.** Знайдіть і випишіть неповні речення.
- Б.** Визначте й надпишіть спосіб установлення пропущеного члена речення — за контекстом чи за ситуацією мовлення.

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Нема на світі Заходу і Сходу (*О. Пахльовська*). 2. Батьків не вибирають (*Нар. тв.*). 3. Океан чистоти й сйва. 4. Багато таких суден тепер списують, ріжуть, вантажать на платформи й відправляють на металургійні заводи (*О. Гончар*). 5. Ідемо, поете, вперед і пізнаємо все (*О. Матушек*). 6. Що посієш, те й пожнеш (*Нар. тв.*). 7. Світало по-березневному рано (*З. Тулуб*). 8. Далина. Далечінь. Світлодаль (*М. Сингаївський*). 9. У садку поміж деревами понасіпало кучугури (*Панас Мирний*). 10. Сосни високі. Серпень. Спека (*Є. Летюк*). 11. У гаю вітру немає (*Т. Шевченко*).

- А.** Підкресліть граматичні основи.
- Б.** Визначте й надпишіть види односкладних речень.

§ 28–29. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Вибирай солодкі фрукти.

Фрукти солодкі вибирай.

А. На якому слові посилено увагу в другому реченні?

Б. У якому реченні порядок слів більш традиційний?

Порядок слів у реченні

В українській мові порядок слів у реченні відносно вільний. Він може бути прямим і непрямым. **Прямий порядок слів** вважають нейтральним: підмет стоїть перед присудком, додаток — після слова, від якого залежить, а означення — перед означуваним словом: *Помаранчеве сонце сідає за небокрай та ховає своє проміння*. У реченнях з **непрямим порядком слів (інверсія)** з'являються додаткові відтінки, посилюється увага на якомусь предметі чи ознаці: *За небокрай сідає сонце помаранчеве й ховає проміння своє*. Також непрямий порядок слів використовують поети з метою римування віршових рядків.

Просте ускладнене речення

Ускладнювальний компонент	Приклад
вставні конструкції	<i>Там, кажуть, з гір усю країну видно</i> (Леся Українка).
вставлені конструкції	<i>Годинник бив — що з ним? — не ту годину</i> (І. Жиленко).
звертання	<i>Зоре моя вечірняя, зійди над горою</i> (Т. Шевченко).
однорідні члени речення	<i>Питай не старого, а бувалоого</i> (Нар. тв.).
відокремлені члени речення	<i>Не знаючи броду, не лізть у воду</i> (Нар. тв.).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Циферблат годинника на розі хуртовини снігом замели (Л. Костенко). 2. Панські Петро для чинів тре кутки... 3. Ладить юриста¹ на смак свій права... (Г. Сковорода). 4. Жайворон краплі блакитні струшує (М. Сингаївський). 5. Мій сніговик — немов живий, дітей він розважає (Г. Рахім). 6. Гойдається вечора зламана віть, мов костур сліпого, що тичеться в про-

¹ Юриста, -и, чол., заст. — юрист.

стір осінньої невіді (В. Стус). 7. Може зламатися тіло, але ніколи — дух (О. Стефанович). 8. З пісню, з казкою, зі словом, з молитвою, з рідною мовою — гострою бритвою явилась муза моя (Г. Чупринка). 9. Ніколи пий ворожі коні не будуть воду у Дніпрі (В. Сосюра).

- А. Прокоментуйте, з якою метою використано непрямий порядок слів у кожному реченні.
- Б. Перебудуйте речення так, щоб у них був прямий порядок слів (усно).

3. Перепишіть речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Без коріння нічого нема на землі крім каміння (Г. Коваль). 2. Дехто виходячи в люди перстає бути людиною (Л. Сухоруков). 3. Полювання як ви потім побачите потребує багато часу (Остан Вишня). 4. Від щастя світлу і заплакану її він носить на руках (В. Кобець). 5. Куди ж мене зовеш брунатна бджілко? (В. Стус). 6. Кожна держава складається та стверджується не порушеною цілістю кордонів (П. Орлик). 7. У міфічну старовину були кентаври істоти з головою й тулубом людини та кінським крупом на струнких і безвідмовних кінських ногах (Є. Гуцало).

- А. Розставте розділові знаки.
- Б. Підкресліть однією рисою ускладнювальні компоненти.

Брунатний, -а, -е — коричневий; темно-жовтий.
Невідь, присл., розм. — невідомо-хто, невідомо-який, невідомо-куди і т. ін.

4. Пригадавши правила спрощення приголосних на письмі, запишіть слова у дві колонки: 1) у яких спрощення на письмі відбувається; 2) у яких спрощення на письмі не відбувається.

стн — сн стл — сл здн — зн ждн — жн ски — сн рдц — рц
у питомих українських словах, **крім кістлявий, пестливий... (винятки)**

Доблес..ний, лаборан..ський, очис..ний, аген..ство, радіс..ний, тиж..невий, радис..ці, мас..ний, невіс..чин, улес..ливий, аванпос..ний, ненавис..ний, контрас..ний, двоміс..ний, артис..ці.

- З перших букв вписаних слів складіть назви європейських міст.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Вставним словом ускладнено речення (розділові знаки пропущено)
  - А Може і справді найліпший спосіб уникнути пастки іти їй назустріч?
  - Б Прописна істина викладена дотепно справляє враження нової.
  - В Через тумани лихі через великеє горе ти світиш мені моя зоре.
  - Г Світе мій чому любов до свого народу є націоналізм?
2. Вставним реченням ускладнено речення (розділові знаки пропущено)
  - А Твір мистецтва це куточок Усесвіту побачений крізь призму певного темпераменту.
  - Б Ой Морозе Морозенку ти славний козаче! За тобою Морозенку вся Україна плаче.
  - В Софія як любовно називають собор кияни найдавніша пам'ятка Києва.
  - Г Українська пісня це бездонна душа українського народу це його слава.

3. Звертанням ускладнено речення *(розділові знаки пропущено)*
- А Чужа душа то кажуть темний ліс.
  - Б Скачи Данило хоч тобі не мило.
  - В Очима ти сказав мені люблю.
  - Г Лежачи й сокира іржавіє.
4. Звертанням ускладнено речення *(розділові знаки пропущено)*
- А Даруйте на слові але ви більш як помиляєтеся.
  - Б В розлуці з вами солов'ї України так ниє серце!
  - В Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать.
  - Г Беручись за велику справу не оглядайся на дрібні помилки.
5. Відокремленим означенням ускладнено речення *(розділові знаки пропущено)*
- А Сумно звичайно що всі дістають свої мобільники замість того щоб насолоджуватися концертом.
  - Б Радість не поділена з другом це не радість навіть не піврадісті а якась поганська четвертушка мізерія якась.
  - В Іноді те чого як нам здається ми зовсім не хочемо виявляється саме тим що нам найбільше потрібно.
  - Г Коли притомить нас дорога нап'ємось грому молодого як п'ють з беріз холодний сік.
6. Відокремленим означенням ускладнено речення *(розділові знаки пропущено)*
- А Горщик розбитий невісткою золотий а свекрухою глиняний.
  - Б Зброе моя послужи воякам краще ніж служиш ти хворим рукам.
  - В Не можна кажуть людині помолодшати а подобрішати завжди можна.
  - Г Озираючись довкола себе в пошуках небезпеки зазирає і в самого себе.
7. Відокремленою прикладкою ускладнено речення *(розділові знаки пропущено)*
- А Ухиляючись від боротьби за існування людина ставить на собі хрест.
  - Б Непорушно стоять дерева загорнені в сутінь рясно вкриті краплистою росою.
  - В Найбільшу майже ідеальну точність більшовизм виявляє в одній галузі своєї діяльності в галузі терору та репресій.
  - Г Бетховене прости мене за те що я не мав часу прийти до тебе що знаю я симфонії полів але твоєї жодної не знаю.
8. Відокремленою обставиною ускладнено речення *(розділові знаки пропущено)*
- А На думку В. Стуса переставши бути собою поет втрачає й себе самого.
  - Б Фантазіє богине легкокрила ти світ злотистих мрій для нас одкрила.
  - В Синочку мій ти ж мами не гніви і не збавляй їй літа молодії.
  - Г Має людина в собі такий живчик бажання робити добро.
9. Однорідними членами та звертанням ускладнено речення *(розділові знаки пропущено)*
- А І відкрилося мені моє призначення якщо врятувати хоча б одну істоту то разом з нею врятуєш цілий рід дітей онуків і правнуків.
  - Б Однак за однією з наукових гіпотез саме Північне Причорномор'я могло бути прабатьківщиною аріїв.
  - В Геній це людина яка знає про свій винятковий талант і незважаючи на це працює далі.
  - Г Класична пластика і контур строгий і логіки залізна течія оце твоя поезіє дорога.

10. Установіть відповідність.

Ускладнювальний компонент

Приклад (розділові знаки пропущено)

1 відокремлена прикладка	А І кожен фініш це по суті старт.
2 однорідні члени речення	Б Купаючись у розкошах не втопись.
3 відокремлена обставина	В Ой не ходи Грицю та на вечорниці.
4 вставне слово	Г Учи лінивого не молотом а голодом.
	Д У літописців є найстрашніша зброя замовчування.

6. Подивіться огляд флакона для парфумів (3 хв 7 с) і виконайте завдання.

Флакон для парфумів. Огляд

- А. Висловте свої враження від якості рекламного матеріалу, створеного блогером Levalviv (якість відео, ракурси, мовне оформлення, голос, інтонація). Поміркуйте, на що потрібно звернути увагу блогеру, щоб його відеоматеріал набрав більшу кількість переглядів.
- Б. Напишіть свій уявний огляд флакона (з відео), парфумів або гігієнічного засобу (мило, дезодорант, шампунь, гель для душу, крем тощо). Використайте різні способи ускладнення речень (сім–десять речень).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Посередині, поня́ття, порядко́вий, ра́зом, ринко́вий.
- Б. Розглянувши ілюстрацію, поясніть відмінність між висловами *кидатися в очі* та *впадати в очі*. Складіть з ними речення.

7. 1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. По воді-бистрині ніжно-синій день хмарки золоті розіслав (М. Шпак). 2. Вітчизну сонячну свою люблю високою любов'ю. 3. Люблю України коханої небо (В. Сосюра). 4. А земля моя щастя родить (М. Сом). 5. У нічку темну і глуху зросту рясним кущем калини на українському шляху (А. Малишко). 6. Не розстрілюй часу робочого кулетною чергою слів! (Л. Костенко).

- А. Перепишіть речення й підкресліть у них головні та другорядні члени.
- Б. Перебудуйте речення так, щоб у них був прямий порядок слів, запишіть їх.

2. Перепишіть речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Природа час і терпеливість найкращі лікарі. 2. Про дорогу скажеш кума як пройдеш по ній сама. 3. У всьому крім добрих справ знай міру й годину (Нар. тв.). 4. Страданіє як кажуть возвища (Л. Костенко). 5. Проникаючи в організм йод активно впливає на обмін речовин посилює процеси дисиміляції (З інструкції). 6. Їдете ви компанією тобто колективом так чоловік з п'ять бо дика качка любить іти в каструлю з-під колективної праці (Остан Вишня).

- А. Розставте розділові знаки.
- Б. Підкресліть однією рисою ускладнювальні компоненти.

§ 30–31. БУДОВА СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ Й ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ В НЬОМУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Птахи в зоопарку якісь сірі, тільки павичі своїм різнобарв'ям тішать око.

Птахи в зоопарку якісь сірі, а павичі тішать око своїм різнобарв'ям.

- А.** У якому реченні допущено логічну помилку?
- Б.** Чи логічно видову назву (*павич*) протиставляти родовій (*птахи*) або колір (*сірий*) — сприйняттю (*тішить око*)?

Складне речення

Складне речення має дві частини (або більше частин), що поєднані за смислом та інтонаційно. У складному реченні дві або більше граматичних основ: *Настане літо, жовтий цвіт укряє литу до вершини* (Я. Щоголів).

Складне речення			
сполучникове		безсполучникове	з різними видами зв'язку
складносурядне	складнопідрядне		
<i>Лиш храм <u>збудуї</u>, а люди в нього <u>прийдуть</u></i> (Л. Костенко).	<i>Коли в людини є <u>народ</u>, тоді вона уже <u>людина</u></i> (Л. Костенко).	<i>Сади <u>стоять</u>, обдмухані вітрами, <u>листки летять</u>, киваючи гіл-лю</i> (Л. Костенко).	<i>Там <u>повен</u> <u>двір</u> лю-бистку, <u>цвітуть</u> такі <u>жоржини</u>, і <u>вишні</u> <u>чорноокі</u> <u>стоять</u> до холо-дів</i> (Л. Костенко).
[ ], а [ ].	за якої умови? ↓ (Коли), [ ].	[ ], [ ].	[ ], [ ], і [ ].

Логічні помилки в складному реченні

Приклад	Коментар
<i>Повернули спортсменку до на-шої команди, яку раніше дискваліфікували через порушення правил.</i>	Виходить, що раніше дискваліфікували не спорт-сменку, а команду (<i>команда, яку раніше дискваліфікували</i>). Отже, сполучне слово, що приєднує до головної частини підрядне означальне речення, має стояти безпосередньо після слова, якого стосується: <i>До нашої команди повернули спортсменку, яку раніше дискваліфікували через порушення правил.</i>

<p>Перше, на чому я хочу наголосити, це на аналізі наших перспектив.</p>	<p>Якщо опустити підрядну частину й прочитати головну (її виділено напівжиром), то вийде набір слів: <i>Перше ... — це на аналізі наших перспектив</i>. Тобто частини головного речення мають бути граматично пов'язані: <i>Перше ... — це аналіз наших перспектив</i>. Отже, складне речення має бути таким: Перше, на чому я хочу наголосити, — це аналіз наших перспектив.</p>
<p>Консультантка детально розповідала про якість тканин, і мене це мало цікавило.</p>	<p>Щоб частини цього складносурядного речення були логічно пов'язані, потрібно вжити протиставний сполучник але (проте, однак) на місці єднального і: <i>Консультантка детально розповідала про якість тканин, але мене це мало цікавило</i>.</p>
<p>Мені розповіли, де глибокі місця й про отруйних риб.</p>	<p>Частини складного речення мають бути одноплановими за граматичним оформленням, тому не логічно поєднувати підрядну частину <i>де глибокі місця</i> й додаток <i>про отруйних риб</i>. Тут потрібно використати або дві підрядні частини, або два додатки: <i>Мені розповіли, де глибокі місця та які бувають отруйні риби. Мені розповіли про глибокі місця й отруйних риб</i>.</p>
<p>Ми не поїдемо до Одеси. Тому що погодні умови не дають можливості цього зробити.</p>	<p>Не можна штучно розривати частини складнопідрядного речення, хоча письменники іноді це роблять з певною стилістичною метою (прийом парцеляції). Отже, наведені два речення треба об'єднати в одне: <i>Ми не поїдемо до Одеси, тому що погодні умови не дають можливості цього зробити</i>.</p>

2. Побудуйте структурні схеми до кожного речення й визначте їхній вид.

1. Поетів ніжних в нас багато, але мислителів ще мало (*П. Тичина*). 2. Ми підем, де трави похилі, де зорі в ясній даліні, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (*А. Малишко*). 3. Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля (*М. Рильський*). 4. Зерно в землю теж кладуть, щоб воно воскресло в житі (*Б. Олійник*). 5. Діла добрих оновляться — діла злих загинуть (*Т. Шевченко*). 6. Думою тугу розвію, щоб був я завжди таким, яким мене мати вродила й благословила в світи (*В. Стус*). 7. Або не сокіл я, або зломил мені неволя крила (*Леся Українка*).

3. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Сестра подарувала мені книжку, яка старша за мене на два роки. 2. Я не ставлю жодного запитання своїй тітці. Бо її важко потім зупинити. 3. Ми розглядали питання, як організувати випускний вечір і про підготовку до ЗНО. 4. Батьки поїхали в «Епіцентр», і він не працював. 5. Головне, на чому наполягали вчителі, — це на нашій уважності.

А. Знайдіть логічні помилки в будові речень і прокоментуйте їх.

Б. Відредагуйте й запишіть речення.

4. Пригадавши правила чергування приголосних, утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ-** і запишіть їх у три колонки: 1) із суфіксом **-зьк-**; 2) із суфіксом **-цьк-**; 3) із суфіксом **-ськ-**.

Г — з — ж (**-зьк-**)   к — ц — ч — (**-цьк-**)   х — с — ш (**-ськ-**)   інші приголосні (**-ськ-**)

Запоріжжя, Давос, Кременчук, Росія, Арканзас, Единбург, Йорк (місто), Лохвиця, Хорол, Марракеш (місто), Рига, Амстердам, Елек (місто), Острог, Рось, німець, варяг, Арзамас.

- З перших букв записаних слів складіть прізвища (псевдоніми) представників «п'ятірного грона».

5. Виконайте тестові завдання.

1. Установіть відповідність.

Вид складного речення

- складносурядне
- складнопідрядне
- безсполучникове
- з різними видами зв'язку

Приклад

- За добро добром спіши воздати — мудрість завше доброю була.
- Розцвітає людина в щасті, а не в журбі.
- Не зневажай душі своєї цвіту, бо з нього виросло кохання наше.
- Тебе нема, і дні — як ночі, і сад хитається в журбі.
- Серце моє — клітка, а пісні — пташки, що об неї б'ються і на волю рвуться.

2. Установіть відповідність.

Вид складного речення

- складносурядне
- складнопідрядне
- безсполучникове
- з різними видами зв'язку

Приклад

- Ні, любий, я тобі не дорікаю, а тільки сумтно, що не можеш ти своїм життям до себе дорівнятись.
- Сумління людське, виявляється, схоже на вулик: його теж можна розтривожити.
- Раніш мороз нагнав на птаство страху, а нині дощ берези полива.
- Вітер то затихав і летів городами в степ, то налітав з повною силою.
- Якби не поезії дивнії чари, убогі жили б ми, понурі, як хмари.

3. Установіть відповідність.

Вид складного речення

- складносурядне
- складнопідрядне
- безсполучникове
- з різними видами зв'язку

Приклад

- Коли осінь вмирає на сивому вітрі, ми старієм на рік, і немає на долю управи.
- Для того щоб любити власний народ, не треба нам ненавидіти інший народ.
- І сад цвіте, і горличка туркоче, і тихий промінь на покосі спить.
- Водевіль і трагедія нагло зійшлися і заграли маленький танок.
- Така судьба усіх співців чудових: їх тернами увінчує життя.

4. Установіть відповідність.

- Вид складного речення*
- 1 складносурядне
  - 2 складнопідрядне
  - 3 безсполучникове
  - 4 з різними видами зв'язку

- Приклад*
- А Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці.
  - Б Національна своєрідність зближує нації, а не роз'єднує їх.
  - В Он глянь: вже лицарі летять народ з неволі визволять.
  - Г Колись він бачив далекі краї, де сонце та море напередперейми намагалися розгорнути перед ним свої дива, але то було давно...
  - Д Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав.

5. Установіть відповідність.

- Вид складного речення*
- 1 складносурядне
  - 2 складнопідрядне
  - 3 безсполучникове
  - 4 з різними видами зв'язку

- Приклад*
- А Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі від покоління до покоління, огортаючи чаром людську душу.
  - Б Завірюха стугоніла, вила, а мороз гострив свій білий ніж.
  - В На вечірньому небі потьмяніли й зeszли сріблясті зірки.
  - Г Я додам вам раду щирю: і при щасті майте міру.
  - Д Якби мені черевики, то пішла б я на музики.

6. Логічну помилку допущено в будові речення

- А Консультант розповів про кавомолку, і я спробував її увімкнути.
- Б Медсестра дала мені пластир, і я заклеїв ним пошкоджену ділянку.
- В Тренер наполягав зробити ще один підхід, і в мене не було вже сил.
- Г Старший брат почав грати у футбол, і я теж захотів поганяти м'яч.

7. Логічну помилку допущено в будові речення

- А Я вірю в слова, що промовляють з добром і любов'ю.
- Б Я зайшов до кабінету директора, що в кінці коридору.
- В Увімкнув світильник, що стоїть на приліжковій тумбочці.
- Г Пролунав дзвінок, що сповістив про початок навчального року.

8. Логічну помилку допущено в будові речення

- А Тренер дав поради, скільки часу проводити в залі і які виконувати вправи.
- Б Ми з'ясували, де проведемо вихідні та в якому театрі відбудеться прем'єра.
- В Я наполягав поговорити, куди ми поїдемо на практику й про завдання до заліку.
- Г Ти не підкажеш, де можна купити квіти й на котру годину нас запросили на вечірку?

9. Логічну помилку допущено в будові речення

- А Єдине, чого я не розумів, — це властивості рівнобедреного трикутника.
- Б Перше, з чого треба було почати, — це аналіз даних про кліматичні зміни.
- В Головне, на чому треба загострити нашу увагу, — це дисципліна на уроці.
- Г Останнє, на чому було зроблено акцент, — це на манері спілкуватися.

10. Логічну помилку допущено в будові речення

- А Я допоможу тобі, коли виконаю всі задачі й приклади.
- Б Наша доля — у наших руках. Усе залежить передусім від нас.
- В У суботу поїдемо за місто, якщо дощі й вітри вгамують свій апетит.
- Г Мої друзі не пішли в кіно. Бо треба готуватися до випускного іспиту.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Липучка чи реп'ях?

В українській термінології, особливо тих галузей, що визначають сучасне життя (комп'ютерна справа, інформаційні технології), переважно використовують англійські запозичення, часто з російським спотворенням, оскільки їх беруть не з мови оригіналу, а з російської. На жаль, російська мова й досі в менталітеті значної частини суспільства залишається посередником між українською та зовнішнім світом. Наприклад, англійське слово *drone* (дослівно — *трутень*, у цьому контексті — безпілотний літальний апарат) чомусь ніхто навіть не перекладає як *джміль* чи *трутень*, хоча цей образ дуже легко запозичити. Або ж слово *velcro*, яке перекладають як *липучка*, можна було б перекласти як *реп'ях*. Це той самий образ і та ж метафора, не російська, а українська. Ця тенденція паралічує власних механізмів словотвору — ознака вмирання мови (*За Ю. Шевчуком*).

- А. Перекажіть текст (*усно*).
- Б. Висловіть свої міркування, як треба називати нові предмети й поняття: запозичувати іншомовні слова, засвоювати російський переклад чи йти шляхом, який запропонував мовознавець Ю. Шевчук (*письмово*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Вітчїм, добу́ток, на́скрізний, промі́жок, уподо́бання.
- Б. Розглянувши ілюстрацію, поясніть відмінність між словами *їжа*, *їда* та *блюдо*. Складіть з ними речення.

7. 1. Побудуйте структурні схеми до кожного речення й визначте їхній вид.

1. Ще немає ні людства, ні преси, ні головліту, а цензура вже є (*Л. Костенко*). 2. Щоб жити — я всі кайдани розірву (*П. Тичина*). 3. Налагодь струни золоті: весна бенкет справляє (*Олександр Олесь*). 4. Поки живий, я хочу справді жити, а боротьби життя мені не страх (*І. Франко*). 5. І досі сниться: під горою між вербами та над водою біленька хаточка (*Т. Шевченко*). 6. Хіба не вірите, що скоро день засвітить, що сонце наше вже з-за обрію встає (*Олександр Олесь*).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. На зборах батьки поцікавилися, коли будуть канікули й про випускний вечір. 2. Друзі запрошували на вечірку, і мені не хотілося туди йти. 3. Я поїхав на автомобілі товариша, що розганяється до сотні за сім секунд. 4. Головне, на чому зосередити увагу, — це на рекламі.

- А. Знайдіть логічні помилки в будові речень і прокоментуйте їх.
- Б. Відредагуйте й запишіть речення.

§ 32. ПУНКТУАЦІЙНА ПОМИЛКА. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Їхати, не можна стояти!

Їхати не можна, стояти!

- А. Яке з цих речень можна використати як коментар до світлини?
 Б. Як розділовий знак може впливати на зміст речення?

Пунктуаційна помилка

Пунктуаційна помилка — недотримання правил уживання розділових знаків. У реченні *Здалеку виднілася бухта залита сонцем* пунктуаційною помилкою є відсутність коми для відокремлення означення, вираженого дієприкметниковим зворотом *залита сонцем*, що стоїть після означуваного слова. Розділовими знаками є: кома, двокрапка, тире, три крапки (або крапки), дужки, крапка, знак питання, знак оклику, лапки.

Тире між підметом і присудком

Тире ставлять між підметом та іменною частиною складеного присудка (на місці дієслова-зв'язки *є*): *Київ — столиця*.

ТРЕБА СТАВИТИ ТИРЕ

підмет		присудок	приклади
іменник / числівник	—	іменник / числівник	<i>Кавун — ягода. Два та три — п'ять.</i>
інфінітив	—	іменник/ інфінітив	<i>Малювати — моє хобі. Жити — Вітчизні служити.</i>
будь-яка частина мови	—	не + інфінітив	<i>Вік прожити — не ниву пройти годинку</i> (А. Малишко).
будь-яка частина мови	—	це, то, ось, значить + будь-яка частина мови	<i>Жити — це лицедіяти: кожен з нас грає якусь роль</i> (В. Дрозд). <i>Лиш боротись — значить жити</i> (І. Франко).

НЕ ТРЕБА СТАВИТИ ТИРЕ

будь-яка частина мови	↔	не + іменник	<i>Мова не полова</i> (Біблія).
займенник	↔	будь-яка частина мови	<i>Ми оптимісти. Я художник.</i>

Продовження табл.

будь-яка частина мови	↔	(діє)прикметник / присв. займенник	Твоя <u>думка</u> <u>слушна</u> . У містах земля <u>одягнена</u> в камінь і залізо. Цей <u>будинок</u> <u>мій</u> .
будь-яка частина мови	↔	мов, наче, ніби, як + будь-яка частина мови (порівняння)	На гіллі рясному <u>цвіт</u> <u>немов</u> <u>сніжинки</u> (В. Сосяра).

Щоб виокремити присудок, наголосити на ньому, автори іноді ставлять тире в тих випадках, де за правилами цього робити не треба (це так званий *авторський знак*): *Ти знаєш, що ти — людина? Ти знаєш про це чи ні?* (В. Симоненко). *Кров людська — не водиця* (М. Стельмах). *Ми — студенти! Уже дерева — як розаті олені* (Л. Костенко).

Частку підкреслюють разом з присудком, оскільки без неї спотворюється зміст. Якщо в реченні *Мова не полова* підкреслити як присудок тільки іменник *полова*, то вийде, що *мова* (підмет) є *полова* (присудок).

ДО РЕЧІ...

Автори енциклопедії «Українська мова» (К., 2000, С. 521) зараховують до розділових знаків також *скісну риску* й *абзац*, щоправда, кваліфікуючи їх як периферійні (неосновні), що використовують переважно для членування друкованого тексту.

2. Прочитайте речення й визначте, за яким правилом поставлено (або не поставлено) тире між підметом і присудком.

1. Боротьба за демократичне суспільство — ось сенс життя (*І. Франко*). Зрадити душу — найнижче рабство (*М. Луків*). 2. Удосконалюватися — значить мінятися, бути досконалим — означає змінюватися часто (*В. Черчилль*). 3. Любов — то широке море, що має свій приплив і відплив, свої вири й підводне каміння, свої розбурхані хвилі та свою рівну й чисту поверхню (*О. Кобилянська*). 4. Пересопницьке Євангеліє — визначна пам'ятка не тільки письма, а й староукраїнської мови (*П. Утевська*). 5. Серце не дитина, його галушкою не нагодуєш (*Т. Шевченко*). 6. Україно! Ти моя молитва, ти моя розпука вікова (*В. Симоненко*). 7. Ми — нація, сузір'я мільйонів, ми — серце воль, ми — буйна кузня сили (*Ю. Липа*). 8. З усіх втрат втрата часу найтяжча (*Г. Сковорода*). 9. Промені як вії сонячних очей (*П. Тичина*).

3. Перепишіть речення, підкресліть у них граматичні основи й розставте розділові знаки.

1. У поганого майстра й пилка крива. 2. Життя безумовно добрий учитель який дуже дорого бере за свої уроки (*Нар. тв.*). 3. Доброта це найбільше досягнення людини найбільш прекрасне та святе (*І. Цюпа*). 4. Кохати нові землі відкривати (*І. Драч*). 5. Ми джини в закоркованих пляшках. 6. Марудна справа жити без баталій. 7. Час не наша власність (*Л. Костенко*). 8. Геній явище ірраціональне і є силою стихійного духу (*Є. Маланюк*). 9. Творчість завжди мрійна і тривожна (*В. Симоненко*). 10. Письменник не американська машинка а твори його не полтавські галушки! (*М. Хвильовий*). 11. Боятися означає визнати над собою владу (*З. Ігіна*).

4. Пригадавши правило написання дієслівних коренів, випишіть слова з пропущеною літерою *и*.

-бир-, -пир-, -тир- і под. — перед **-а-**: **-ри-, -ли-** — між приголосними:
*в**и**бирати* *гл**и**тати*

Ст..раю, вид..рти, зм..ртіти, об..рати, заст..лив, пож..раєш, обп..ратися, прокл..ну, тр..вожитися, б..р..жеш.

- З перших букв виписаних слів складіть назву польського міста.

- 5.** Виконайте тестові завдання.

- НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - Грати словом долею грати.
  - Душа не свита не одягнеш другу.
  - Щастя це трикутник а в нім три боки віра надія любов.
  - Найбільш гірка отрута нашого морального буття безнадійність.
- НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - Ти мій жорстокий лиходій мій дикий поклик цілоденний.
  - Це ж велика дурість хотіти говорити а не хотіти бути зрозумілим.
  - Пристрасть це натхнення тіла а кохання це натхнення душі.
  - Поет пророк поет новатор і вільний мучень життєвий.
- НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - Говорити річ нудна. Працювати слід до дна.
  - Я художник що малює добро любов і радість.
  - Дружини матері кохані хранительки тепла і чар.
  - Поведінка дзеркало у якому кожен показує своє обличчя.
- НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - Найбільше щастя бути добрим.
  - Хіба життя боротьба? Життя радість.
  - Твої вірші думок великий злиток.
  - А зачарована Десна безмежно гарна як весна.
- НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - Доброта це найбільше досягнення людини найбільш прекрасне та святе.
  - Поезія це завжди неповторність якийсь безсмертний дотик до душі.
  - Моя мати наївність тиха жура і добрість безмежна.
  - Душа моя переповнена радістю й жалем.
- НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - Любов це насамперед відповідальність а потім уже насолода та радість.
  - Життя прожити потоптати сум еством своїм прославити людину!
  - Говорити добрі слова не означає бути добрим.
  - Кров не вода а серце не камінь.

7. **НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Зрозуміти культуру далеких предків значить зрозуміти себе.
  - Б Життя це боротьба а боротьба це справжнє життя.
  - В Чому свята такі гамірні а горе таке безмовне?
  - Г Права без обов'язків то сваволя.
8. **НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Чітка мета перший крок до будь-якого досягнення.
  - Б Велика простота найвища досконалисть.
  - В Ми нащадки Сковороди й Шевченка.
  - Г Совість найкращий поради́ник.
9. **НЕ ТРЕБА** ставити тире між підметом і присудком у реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Найкращий шлях передбачити майбутнє це створити його.
  - Б Нав'язування іншим своїх принципів безпринципне міщанство.
  - В Невже життя насправді прекрасне якщо перестаєш боятися його?
  - Г Гордість велика рушійна сила рідна сестра високого почуття відповідальності.
10. Тире між підметом і присудком треба поставити в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Пісня і праця великі дві сили.
  - Б Деревина міцна на своєму ґрунті.
  - В Наш народ безсмертний наш народ великийй.
  - Г А навкруги вся ніч переповнена розміреним шумом хлібів.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Моцарт українського перекладу

У біографії Миколи Лукаша є факт, що взагалі не піддається розумінню. Він народився німим, не міг говорити, однолітки його принижували, і до п'яти років хлопчик не промовив ані слова. Рідний дядько Миколи, на відміну від інших родичів, не вірив, що його небіж — людина з обмеженими можливостями, й увесь час читав малому книжки вголос.

Трапилося так, що в його рідний Кролевець, що на Сумщині, заїхав циганський табір, і виявилося, що циганські діти могли гратися та якимось спілкуватися з Миколою. Коли табір поїхав з містечка, хлопчик зник.

За два роки Микола повернувся в рідний Кролевець. Він промандрував Україною, утік від циган і вже навчився жебрати. Хлопець заговорив — і всіх це вразило. Однак розмовляв тоді лише циганською мовою, а українську опанував згодом. А потім — ще десятки інших мов, ставши найталановитішим перекладачем України — Моцартом українського перекладу (*П. Переведенець*).

Микола Лукаш

- А. Знайдіть у тексті *перифразу* й прокоментуйте її. Поміркуйте, чому нині не варто ромів називати циганами.
- Б. Знайшовши тире між підметом і присудком, поясніть, за яким правилом його вжито.
- В. Перекажіть текст, доповнивши його своїми міркуваннями про причини, які стали для маленького Миколи поштовхом до набуття навичок говоріння (*усно*).

ДО РЕЧІ...

Реченням зі складеними іменними присудками властивий лаконізм, тому їх часто використовують у поетичних творах:

Я, може, божевільним тут здаюся.
 Ми з вами люди різного коша.
 Ця дівчина не просто так, Маруся.
 Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа.
 Л. Костенко

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Роздрібні́й, сантимéтр, свéрдло, серéдина, симетрі́я.

Б. Розглянувши ілюстрацію, поясніть відмінність між словами *гадати* та *ворожити*. Складіть з ними речення.

7. Перепишіть речення, підкресліть у них граматичні основи й розставте розділові знаки.

1. Брат ворога не брат козакові (*Ю. Луна*).
2. Невдача це просто можливість почати знову але вже більш мудро (*Г. Форд*).
3. Я не окраїна я не руїна я Україна я Україна (*Т. Домашенко*).
4. Любов то тасмниця незбагненна примха безрозсудного серця (*Люко Дашвар*).
5. Двомовність як роздвоєне жало.
6. Весна дівчисько в ластовинні ще не ціловане в уста (*Л. Костенко*).
7. Диплом без праці пустенька цяця (*Нар. тв.*).
8. Найкращий спосіб почати робити перестати говорити й почати робити (*У. Дісней*).
9. Коли за тобою женуться бігти останнє діло (*В. Нестайко*).
10. Київ прекрасний за всякої пори (*І. Цюпа*).
11. Земля хлібодарка і медоносиця зі світанками й ночами горобиними (*А. Малишко*).

ЗАУВАЖТЕ!

Люко Дашвар — псевдонім сучасної української письменниці Ірини Чернової. Повні псевдоніми (умовні ім'я й прізвище) скорочувати не можна: Люко Дашвар, Леся Українка (Лариса Косач), Марко Вовчок (Марія Вілінська) та ін.

§ 33. ЗВЕРТАННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Розглянувши світлину й прочитавши речення, виконайте завдання.

Людмила Барбір: «Пане Віталію, скільки кілометрів київських доріг відремонтовано цього року?»

Людмила Барбір: «Пане Віталіє, скільки кілометрів київських доріг відремонтовано цього року?»

- А. Яке з цих речень відповідає світлині?
Б. Чому важливо вміти правильно звертатися до людей?

Звертання — слово (або сполучення слів), що називає особу чи предмет, до яких спрямоване мовлення: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою* (Т. Шевченко). Відокремлюють звертання комами або знаком оклику.

Кома	
звертання	приклади
непоширене (одне слово)	<i>Спасибі, предки, за духовний спадок</i> (Л. Костенко).
поширене (словосполучення, зворот, прикладка)	<i>Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць</i> (Л. Костенко).
з вигуками <i>о, ой</i>	<i>О люба Інно, ніжна Інно, любові усміх квітне раз ще й тлінно</i> (П. Тичина).
Знак оклику	
з окличною інтонацією	<i>Мої друзі літ моїх дитячих, щирі й незлобні диваки! Ви від кривд людських, недобрих мачух, на луги втікали, на річки</i> (М. Рильський).

Звертання, як і вставні слова, не бувають членами речення.

Займенники **ти** і **ви** звертаннями не бувають, вони виконують роль підмета: **Ви** *знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі?* (П. Тичина).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Зласкався, доле, над моїм народом, щоб він не дався знівечить себе! 2. Люди! Зупиніть і візьмімо новий старт, бо при таких забігах фініш буде фатальний (Л. Костенко). 3. Ох пісне, чому, як той птах, не летиш? (М. Рильський). 4. Як тебе не любити, Києве мій! (Д. Луценко). 5. Гей ви, далі ясні, безкінечні й сині, як чудесно в світі молодому жити! (В. Сосюра). 6. Ой ти, дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько — колюче терня? (І. Франко). 7. Я сирота

з Вільшаної, сирота, бабусю (*Т. Шевченко*). 8. О трибуно! Скільки дурнів сходило з тебе переможцями (*О. Довженко*). 9. Мила моя дівчинко! Не будь дуже суворим критиком і не лай нещасного поета за незграбність (*В. Симоненко*).

А. Визначте в реченнях звертання (*усно*).

Б. Прокоментуйте розділові знаки.

3. Перепишіть речення й розставте в них розділові знаки.

1. Шуми вітре шуми буйний на ліси на гори... (*М. Шашкевич*). 2. Радій же серце До останку пий життя людського пінистий напій (*М. Рильський*). 3. О незвичайна чародійна мово хоч пронеслася молодість громово твій звук у мене в серці не затих (*Д. Павличко*). 4. Марусино серце пожалій мене візьми моє серце дай мені своє (*Нар. тв.*). 5. О страднику великий Прометею тобі я заздрю (*Леся Українка*). 6. І далі ми пішли вже самі товариші генерали хоча ви ніколи не давали нам достатньо зброї не давали боєприпасів необхідних для наступу... (*В. Шкляр*). 7. Моя маленька дівчинко Якби ти знала як я чекав від тебе хоч якої-небудь вісточки (*В. Симоненко*). 8. Прийми мене весно рожева слугою твоєї краси візьміть мене братом дерева візьміть мене в прийми ліси (*Олександр Олесь*). 9. Слов'яни любі й ви усі народи Борітьесь стійте за свої свободи (*П. Тичина*).

4. Пригадавши відповідні правила, запишіть імена у формі кличного відмінка однини у дві колонки: 1) з **-е** та **-є**; 2) з **-ю**.

-ю чол. імена на м'як. пригол. (*Сергію*) +   пестл. форми жіп. імен (*Галю*)

-е чол. імена на тв. пригол. (*Романе*)   **-є** жіп. імена на м'як. пригол. (*Маріє*)

Зиновій, Ксенія, Устим, Еміль, Розалія, Богдан, Рей, Олексій, Арсен, Соломія, Валерій.

- З перших букв виписаних слів складіть прізвище представника «розстріляного відродження».

5. Виконайте тестові завдання.

1. Звертанням ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)

- А** Ти знаєш що ти людина?
- Б** Ти зважай на поклик серця ніжний друже!
- В** Ти не знаєш чому так зробилося гарно відразу?
- Г** Ти граєш і не музику а ніч обвітрену століттями розлуки.

2. Поширеним звертанням ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)

- А** І все ж не обминайте люди осінньої журливої краси падолисту.
- Б** Ти справжній лицар сину! Ти вславиш Україну!
- В** Не тратьте куме сили спускайтеся на дно.
- Г** Вітаю тебе мій добрий мій єдиний друже.

3. Поширеним звертанням ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Якщо болить серце тобі друже поталанило.
  - Б Україно п'ю твої зіниці голубі й тривожні ніби рань.
  - В Товариство яке мені діло чи я перший поет чи останній?
  - Г Бачу пане-отамане ви не дуже поспішаєте виконувати накази штабу.
4. Лише одну кому треба поставити в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Заплач Матвійку дам копійку.
  - Б О сон з тобою забуваєм все горе і свою напасть.
  - В Ти в моєму серці Україно думою Шевченка гомониш.
  - Г І шлях святинь твоїх Славуто тернами весь позаростав!
5. Непоширеним звертанням ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Де зараз ви кати мого народу?
  - Б Дорогий діду а які у сонця ключі?
  - В Життя життя Ти скрізь благословенне.
  - Г До тебе люба річенько ще вернеться весна.
6. Непоширеним звертанням ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Вона вас любила рожеві квіти і про вашу долю любила співать.
  - Б Слово моя ти єдина зброє ми не повинні загинуть обоє!
  - В Я люблю тебе поле простір твій широчінь твої пахощі й цвіт.
  - Г Хто йде до великої мети ваша величносте той не повинен спотикатись об маленькі почуття.
7. Прочитайте рядки.
- О(1) земле втрачена(2) явися
бодай у зболеному сні(3)
і лазурово простелися(4)
і душу порятуї мені.*
- НЕ ТРЕБА** ставити кому на місці цифри
- А 1
  - Б 2
  - В 3
  - Г 4
8. Кому після **ой** треба поставити в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Ой сніги мої сніги срібні та пухнасті наче все що навкруги потонуло в щасті.
  - Б Ой вишеньки-черешеньки червонії спілі чого ж бо ви так високо вирости на гіллі?
  - В Ой як боляче дивитися на квіти що засихають від морозів цих страшних!
  - Г Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий багато ти батьку у море носив козацької крові.
9. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
- А Лунайте ж, оркестри, грими барабан бо крок наш і дух наш міцніє!
  - Б Лунайте ж, оркестри, грими барабан, бо крок наш і дух наш міцніє!
  - В Лунайте ж оркестри, грими барабан, бо крок наш і дух наш міцніє!
  - Г Лунайте ж, оркестри, грими, барабан, бо крок наш і дух наш міцніє!

10. Трьома звертаннями ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)

- А Не стелись тумане не шуміть тополі не печальте очі ви берізки голі!
 Б Припливайте до колиски лебеді як мрії опустіться тихі зорі синові під вії.
 В Ой не шуми луже дуже ти зелений гаю не завдавай серцю туги бо я в чужім краю.
 Г Плавай плавай лебедонько по синьому морю рости рости тополенько все вгору та вгору.

6. Розкажіть, як треба доглядати за шкірою обличчя у вашому віці (за поданим планом).

1. Частота вмивання та час для процедур з обличчям.
2. Використання гігієнічних засобів (гель або мило для вмивання, міцелярна вода, сироватка, крем для зволоження шкіри, скраб та ін.).
3. Проведення процедур (масаж обличчя, маска).

- У своїй розповіді використовуйте роздум про те, чи повинні юнаки доглядати за шкірою обличчя.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Благовіст, наскрізний, обруч, сантиметр, сеча.

Б. Розглянувши ілюстрацію, поясніть, яке закінчення мають іменники у формі місцевого відмінка множини: **-ах (-ях)** чи **-ам (-ям)**. Наведіть декілька прикладів з потрібним закінченням.

7. Перепишіть речення й розставте в них розділові знаки.

1. О слово Будь мечем моїм! (*Олександр Олесь*).
2. Добре учителю що ти небокраї підняв нам людського стремління (*М. Вінграновський*).
3. Кобзарю знаєш нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік.
4. Класична пластика і контур строгий і логіки залізна течія оце твоя поезіє дорога (*Л. Костенко*).
5. А втім як знаєш пане-брате не дурень сам собі міркуй.
6. Привітай же моя ненько моя Україно моїх діток нерозумних як свою дитину (*Т. Шевченко*).
7. Ой водо-водограй грай для нас грай танок свій жвавий ти не зупиняй (*В. Івасюк*).
8. Ні я себе не можу уявить без тебе Дніпре як і без тополі що в серці моїм змалку тополить (*М. Вінграновський*).
9. Чому ж ти лицар мій на герць не виступаєш а вітром жалібно голосиш на ріллі? (*Олександр Олесь*).

§ 34. ВСТАВНІ КОНСТРУКЦІЇ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Розглянувши світлину й прочитавши речення, виконайте завдання.

Мабуть, дощ уже йде.

По-твоєму, дощ уже йде?

Дощ, на радість, уже йде!

Значить, дощ уже йде.

Майте на увазі, дощ уже йде.

Перепрошую, дощ уже йде?

А. Яке з цих речень відповідає світлині?

Б. Яке слово допомогло вам вибрати потрібне речення?

Вставні конструкції (слова, словосполучення та речення) виражають ставлення мовця до сказаного й не несуть нової інформації, а лише певним чином оцінюють або уточнюють основне повідомлення: *Мабуть, цього року поїдемо не до моря, а в Карпати*. Вставні конструкції не є членами речення. На письмі їх відокремлюють комами, а в усному мовленні виокремлюють інтонаційно — відповідними паузами.

Група вставних конструкцій за значенням	Найуживаніші вставні конструкції	Приклад
упевненість чи невпевненість	<i>безумовно, безперечно, без сумніву, справді, певна річ, правду кажучи, щоправда, мабуть, може, певно, очевидно, здається, сподіваюся</i> та ін.	<i>Мистецтво — це, можливо, останнє пристанище свободи</i> (О. Гончар).
емоційна оцінка мовця	<i>на щастя, на диво, на радість, слава Богу, нарешті, на жаль, на сором, як на зло, як на гріх, соромно сказати, чого доброго</i> та ін.	<i>Жахить війни, на щастя, ви не знали</i> (О. Гончар).
джерело інформації	<i>кажуть, як кажуть, мовляв, чую, бачу, по-моєму, на мою думку, на думку ... , за висловом ...</i> та ін.	<i>Українські пісні — це, за словами Гоголя, народна історія, яскрава, сповнена барв</i> (М. Безхутрий).
зв'язок між думками, порядок викладу думок	<i>по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку, крім того, навпаки, отже, значить, наприклад, зрештою</i> та ін.	<i>Я сумніваюся, отже, мислю</i> (В. Черняк).

Продовження табл.

активізація уваги співрозмовників	<i>бачиш, бач, вірите, знаєш, уявляєш, уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, між нами кажучи, чуєте</i> та ін.	<i>Знаєш, є такі речі, які треба забувати, щоб не псувати собі життя</i> (Г. Пагутяк).
етикетні формули	<i>прошу, перепрошую, будь ласка, добрий день, на добраніч</i> та ін.	<i>Будь ласка, не забувайте про братів наших молодших</i> (З газети).

Не треба відокремлювати члени речення, співзвучні зі вставними словами. Порівняйте: *Не сподівайся **на щастя**, перебуваючи в рабстві. **На щастя**, ми маємо вибір.*

Слова, що завжди є вставними	Слова, що ніколи не бувають вставними
<i>отже, мабуть, по-перше, по-друге, що-правда, а втім</i>	<i>адже, навіть, принаймні, усе-таки, неначебто, нібито</i>

Слова **однак** і **проте** на початку речення або частини складного речення є протиставними сполучниками, а не вставними конструкціями. Порівняйте: *Почався дощ. **Проте** я маю надію, що він швидко мине. Дощ, **однак**, не збирався вщухати.*

Сполучник **а** (рідше **але**) може належати до складу вставної конструкції, якщо нерозривно з нею зв'язаний: *І вернеться наша воля, **а може**, ще й слава* (Ю. Федькович). У цьому реченні між сполучником і вставним словом тісний зв'язок: якщо опустити вставне слово, речення перетвориться на набір слів: *І вернеться наша воля, а ще й слава.*

Комою не відокремлюють вставні слова, що стоять на початку або в кінці відокремленого звороту: *Надвечір, **мабуть** години о шостій, розпочався дощ. Андрій, **очевидно** **поспішаючи**, не повечеряв.*

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. А може, іще Господь зласкавиться над нами, і нас із ним помилують. 2. Орфей, до речі, також був фракієць. Можливо, дак, але, можливо, й гет (*Л. Костенко*). 3. Очевидно, дуже мало людей керуються розумом — керманичем свого плавання (*М. Довгалецький*). 4. Страшно, коли така людина жде чієїсь помилки, як ворон крові, і, зрештою, сама стає вороном (*М. Стельмах*). 5. Сковорода, як він писав, ціле своє життя піклувався про духовний хліб (*В. Шевчук*). 6. Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень? (*Леся Українка*). 7. А може, усмішка фортуни — це іронія долі? (*Ю. Меліхов*).

А. Знайдіть вставні конструкції й визначте, до якої групи за значенням вони належать.

Б. Прокоментуйте розділові знаки.

3. Перепишіть речення й розставте в них розділові знаки.

1. Імовірно кожному людину яка відчуває себе людиною нестримно тягне робити іншим добро... (*Е. Андіївська*). 2. З роками я зрозумів що немає жодних підстав червоніти з приводу свого сільського походження що навпаки зв'язок із селом моє щастя мій золотий запас (*І. Миколайчук*). 3. Цікаво що в античній Греції як пише про це професор В. Щербаківський вінок відігравав ту ж саму роль захисника від усього злого як і в Україні (*О. Воронай*).

4. А може сад дрімає в мені в моїй просвітленій душі (Ю. Сердюк). 5. У небі веселка. А може стрічка з вінка нареченої літу дарована? (Л. Семко). 6. Життя мабуть це завжди Колізей (Л. Костенко). 7. Можливо прощення це і є правдива помста бо найглибше потрясає душу (Г. Пагутяк).

4. Пригадавши правила чергування **у–в**, запишіть сполуки слів у дві колонки: 1) з **в** на місці крапок; 2) з **у** на місці крапок.

гол. в гол.	гол. в пригол.	В гол.
--------------------	-----------------------	---------------

пригол. у пригол.	гол./пригол. у в, ф, зв, сф, кв і под.	У пригол.
--------------------------	---	------------------

Люблю ..читися, поклич ..чителя, істина .. Біблії, історія .. фактах, сходи .. океанаріум, огірки .. мисці, сік .. банці, .. озери, наші .. Вінниці, Аліса .. школі, ятаган .. футлярі.

- З перших букв вписаних сполук слів складіть назву драматичного твору.

Ятаган, -а, чол. Старовинна холодна зброя, подібна до шаблі й кинджала, має фігурний вигин, увігнуте лезо; поширена в народів Близького та Середнього Сходу.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Вставну конструкцію на позначення невпевненості, припущення вжито в реченні (*розділові знаки пропущено*)

- А Не губіться прошу вас у морі людському!
- Б Слово честі мамо й тату буду менших доглядати!
- В Колись-колись Крим як відомо звався Таврія.
- Г Здається ж люди все у них людське але душа ще з дерева не злізла.

2. Вставну конструкцію на позначення джерела інформації вжито в реченні (*розділові знаки пропущено*)

- А Веселі дотепні люди дуже по-моєму потрібні для життя потрібніші за серйозних поважних і суворих.
- Б Ех якби діти хоч одним оком могли побачити що з них виросте коли вони добрих порад не слухатимуться може замислилися б може б схаменулися вчасно.
- В Але то і є секрет великого художнього твору що він не старіється лише перероджується в людській уяві певна річ бо тільки ж там він і живе.
- Г Минуло по суті зовсім небагато часу і людина здобула крила піднялася в повітря перетнула океани.

3. Вставну конструкцію на позначення емоцій ужито в реченні (*розділові знаки пропущено*)

- А Немає більшої трагедії ніж бути генієм мені здається.
- Б А в хлібороба звісна річ роботи як води від снігу до снігу.
- В На жаль не кожне колективне рішення результат колективного розуму.
- Г Я по правді сказавши і тепер трохи дивуюся що мені так легко пишеться до Вас.

4. Вставну конструкцію на позначення зв'язку між думками вжито в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А** Таким на мій погляд повинен бути бізнес великі справи не роблять поодиноці вони завжди є досягненням команди.
- Б** По-моєму найгірше коли школа будує свою роботу на залякуванні насильстві та штучно створених авторитетах.
- В** Я от наприклад боюся поважних дорослих людей які не розуміють і не люблять жартів.
- Г** Ті хто дивиться тільки в минуле чи лише на сьогодні безперечно пропустять майбутнє.
5. Вставну конструкцію, що активізує увагу слухачів, ужито в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А** Кажуть юність мов жар-птиця золота.
- Б** Ти не плач не плач і пробач мені чуєш пробач.
- В** Словом я до безумства люблю небо трави зорі задумливі вечори.
- Г** Дивна річ мені здається що то шепочу я сам хоча вуста в мене міцно стулені.
6. Ніколи **НЕ БУВАЄ** вставним слово
- А** мабуть
- Б** навіть
- В** може
- Г** чуєш
7. **НЕМАЄ** вставної конструкції в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А** У дітей немає ні минулого ні майбутнього зате на відміну від нас дорослих вони вміють користуватися сьогоднішнім.
- Б** Таким чином життя в грецьких полісах було веселе й цікаве про що переконливо свідчать твори давньогрецьких істориків.
- В** За східним звичаєм гості не сміють відмовлятися від подарунків бо то була б подарям образа.
- Г** Чисте небо не налягало на гори а навпаки своєю високою легкою синявою довершувало гармонійно доповнювало їх.
8. **НЕМАЄ** вставної конструкції в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А** Він уночі потривожив механіка і виявляється зовсім даремно.
- Б** Я не зважив на годинник і виявляється потрапив на кінцевий етап цієї події.
- В** Сумління людське виявляється подібне до вулика його теж можна розтривожити.
- Г** Любов до книжки виявляється й у тому що з шостого класу Франко збирав свою бібліотеку.
9. Прочитайте речення.
- Барвисті ліси на схилах не тільки не гасли під промінням вечірнього сонця(1) а(2) навпаки(3) розжоврювалися ще яскравіше(4) ніж удень.*
- НЕ ТРЕБА** ставити кому на місці цифри
- А** 1
- Б** 2
- В** 3
- Г** 4

10. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

- А Стоять верби опушені зелененьким листям, і, здається, чують сплески журавлиних сурем у піднебессі.
- Б Стоять верби, опушені зелененьким листям, і, здається, чують сплески журавлиних сурем у піднебессі.
- В Стоять верби, опушені зелененьким листям, і, здається, чують сплески журавлиних сурем у піднебессі.
- Г Стоять верби опушені зелененьким листям і, здається, чують сплески журавлиних сурем у піднебессі.

6. Перегляньте відеоматеріал про музикантку Нату Жижченко (3 хв 1 с) і виконайте завдання.

Що робить щасливою співачку ONUKA — Персона

- А. Розкажіть, яке враження справила на вас Ната Жижченко своєю розповіддю.
- Б. Поміркуйте, завдяки чому співачка має понад 80 тисяч підписників у соцмережі «Instagram».

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

На́скрізний, чита́ння, обра́ння, вітчи́м, адже́.

- Б. Розглянувши ілюстрацію, поясніть відмінність між словами *змерзнути* й *замерзнути*. Складіть з ними речення.

7. Перепишіть речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Злість кажуть сатані сестриця (*І. Котляревський*).
2. Можливо у цьому світі ти всього лише людина але для когось ти весь світ (*Г. Гарсія Маркес*).
3. Ну що б здавалося слова... (*Т. Шевченко*).
4. І ніколи можливо сучасник не мав такого вдячного ґрунту для створення зразків мистецтва високих і зичливих як у наш час (*О. Довженко*).
5. А може я подробиці забула щось більше знав невирубаний сад.
6. І як легенда каже прастара він син Дажбога і дочки Дніпра.
7. Не знаю чи побачу вас чи ні а може власне і не в тому справа... (*Л. Костенко*).
8. Ти все дбаєш про мене а головне знаєш чим зробити мені приємність (*М. Коцюбинський*).
9. Коли ж наприклад виявилось що Анна Ярославна не лише сама читає а й власноручно пише свої листи то вишукані придворні дами напевно іронічно копилили губи (*Дід Свирид*).

- А. Розставте розділові знаки.
- Б. Знайдіть складні речення, визначте їхній вид і побудуйте структурну схему до кожного з них.

§ 35–36. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Піду поплаваю трохи.

Походжу, поплаваю трохи.

- А. У якому реченні обидва дієслова є присудками, а в якому перше — присудок, а друге — обставина мети?
- Б. Чому в першому реченні немає між дієсловами коми?

Однорідні члени речення поєднуються сурядним зв'язком, вони відповідають на однакове питання, стосуються одного члена речення й відіграють однакову синтаксичну роль: *Злітаються різні круки, консультанти й політтехнологи* (Л. Костенко). Тут однорідні підмети стосуються одного слова — присудка *злітаються*.

Розділові знаки при однорідних членах речення

Кому ставлять між однорідними членами речення,		
поєднаними сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком	0, 0, 0	<i>Здалеку я бачу гори, ліси, річку.</i>
	і 0, і 0, і 0	<i>Здалеку я побачив і гори, і ліси, і річку.</i>
	0, 0, і 0, і 0	<i>Здалеку я бачу гори, ліси, і річку, і міст.</i>
	0 і 0, 0 і 0	<i>Здалеку я бачу гори й ліси, річку й міст.</i>
	0, 0 і/або 0	<i>Здалеку я бачу гори, ліси й річку.</i>
	як 0, так і 0	<i>Здалеку я бачу як гори, так і ліси.</i>
	0, а/але 0	<i>Здалеку я бачу не гори, а ліси.</i>
Тире ставлять між однорідними членами речення,		
що протиставляються (між ними можна вставити сполучник <i>а</i>)	0 — 0	<i>Насолоджуюся красою гір не здалеку — зблизька.</i>
Крапку з комою ставлять між однорідними членами речення,		
якщо вони поширені й у середині хоча б одного з них є кома	0; 0; 0	<i>Здалеку я бачу гори, укриті снігом; хвойні ліси; річку, закуту кригою.</i>

Однорідні означення

Означення однорідні, якщо	
характеризують предмет з одного боку	<i>Ліс одягнутий у <u>жовті</u>, <u>червоні</u> й <u>зелені</u> шати.</i>
суто позитивні або суто негативні за значенням	<i>Як приємно спекотного дня випити <u>прозорої</u>, <u>солодкої</u>, <u>прохолодної</u> води. Дув <u>різкий</u>, <u>пронизливий</u>, <u>холодний</u> вітер.</i>
образні (епітети)	<i><u>Задумливий</u>, <u>смагляволиций</u> вечір заворожує своїм спокоєм.</i>
перше — непоширене, а друге — поширене	<i><u>Широкий</u>, <u>порослий травою</u> двір був нам за футбольне поле. АЛЕ: <u>Порослий травою широкий</u> двір був нам за футбольне поле.</i>
друге пояснює перше	<i>Дід розповів <u>іншу</u>, <u>правдиву</u> історію.</i>
стоять після означуваного слова	<i>Будинок, <u>високий</u>, <u>цегляний</u>, звели за півроку. АЛЕ: <u>Високий цегляний</u> будинок звели за півроку.</i>

Узагальнювальні слова при однорідних членах речення

Узагальнювальними називають слова, що об'єднують в одну групу всі перелічувані предмети, ознаки, дії тощо. Узагальнювальне слово (словосполучення) відіграє ту саму синтаксичну роль, що й однорідні члени речення. Між узагальнювальними словами (УС) й однорідними членами речення треба ставити двокрапку або тире.

Двокрапка й тире при однорідних членах речення	
УС: 0, 0, 0	<i>У моїй уяві змішалось <u>все</u>: <u>гори</u>, <u>ліси</u>, <u>річка</u>.</i>
0, 0, 0 — УС	<i><u>Гори</u>, <u>ліси</u>, <u>річка</u> — <u>усе</u> змішалось в моїй уяві.</i>
УС: 0, 0, 0 — ... (однорідними членами речення не завершується)	<i><u>Усе</u>: <u>гори</u>, <u>ліси</u>, <u>річка</u> — змішалось в моїй уяві.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Кома не ставиться між компонентами усталених сполук типу **і так і сяк**, **і туди і сюди**, **і вдень і вночі**, **ні туди ні сюди**, **ні сяк ні так**, **ні вдень ні вночі**, **ні риба ні м'ясо**, а також між однорідними членами речення, що поєднуються повторюваним сполучником та утворюють тісну смислову єдність: **Ні вдень ні вночі** не стихає клепання коси (О. Довженко). А потім **і щастя і горе** обірвались так раптом (Леся Українка).

2. Прочитайте речення. Визначте однорідні члени й прокоментуйте розділові знаки при них (усно).

1. Мені там рідне все: й Дінця зелені хвилі, і шепіт яворів, і дальній дзвін копит, і округа озер, степів картини милі й на обрії гаї, що серцю шлють привіт. 2. Земля України, і небо, і люди — усе мені рідне (В. Сосюра). 3. Любов не залежить від нашої волі, приходиться без нашої заслуги, щезає без нашої вини (І. Франко). 4. Майдани, парки, вулиці, мости, напнуті над трамваями дроти, розсипані у просторі вогні — усе немовби в летаргійнім сні (М. Луків). 5. Гордість — велика рушійна сила, рідна сестра високого почуття відповідальності (М. Рильський). 6. Тужлива пісня зринає із сопілки, та не розважа сумного серця... (М. Коцюбинський). 7. Мені хотілося розсунути рамки екрана, відійти від шаблонної розповіді й заговорити, так би мовити, мовою великих узагальнень (О. Довженко). 8. То не хмара — біла пташка хмарою

спустилась (Т. Шевченко). 9. Ранкові поля стрепенулися, перехлюпнулися за іскристий обрій, чітко заворушилися на тлі золотого плину хмарин і вмислися сонцем (М. Стельмах). 10. Ані багатство, ані влада, ані могутність і сила не окуплять глупоти й не заступлять мудрості (А. Шептицький). 11. Надворі повсюди лежала роса: на пожовклій траві осінній, на круглій павутині, попід стріхою, на капустах у городі (Гр. Тютюнник).

3. Перепишіть речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Сиві рожеві блакитні дими кучеряві плінуть з високих мов башти стрімких димарів (М. Рильський). 2. Тобі Україно моя і перший мій подих і подих останній тобі (В. Еллан-Блакитний). 3. На Маковея збирають люди всяку горбину а саме мак кріп цибулю часник моркву соняшник редьку (А. Кримський). 4. Живи Україно живи для краси для сили для правди для волі. 5. Мистецтво не підробляє й не замінює реальний світ а пояснює його розширює й продовжує. 6. Бринить-співає наша мова чарує тішить і п'янить (Олександр Олесь). 7. Усе і небо і перемелене на труху в глибоких коліях дороги сіно і вогкий гнилуватий повів рік і тривожний крик птиці і невисока росиста отава сповіщало що літо вже здає ключі сумовитій осені (М. Стельмах). 8. Небо було глибоке бездонне залите густою темінню усипане мірадами рухливих мерехтливих зірок (Ю. Збанацький). 9. Ніщо не мертве в вирі світовому ні курява планет ні сталагіміт ні мумії прадавніх пірамід ні літери спліснявілого тому (Борис Тен). 10. Не було спочинку ні вдень ні вночі (Панас Мирний). 11. Світло і тьма тління і вічність віра і безчестя складають світ цей і потрібні одне одному (Г. Сковорода).

А. Підкресліть однорідні члени речення й розставте розділові знаки.

Б. Знайдіть і випишіть антоніми.

Міріади, -ад, мн., книжн. — незліченна кількість; сила-силенна, безліч.

4. Згрупуйте фразеологізми за значенням.

Гостро критикувати кого-небудь: ... .

Діяти по-різному, незгуртовано: ... .

Проявляти покірність: ... .

Робити щось неякісно: ... .

Набратися неприємностей: ... .

І води не замутишь; задавати гаргу; ускочити вище халяв; хоч у вухо бгай; хто в луг, а хто по плуг; стук-грюк, аби з рук; давати перцю; узяти в шори; потрапити на слизьке; давати березової каші; через пень-колоду; улипнути в історію; як шовкбвій; один у ліс, один по дрова; хоч свічки ліпи; попастися, як муха в окріп; на галай-балай.

Бга́ти, бгаю, бгаєш, недок., перех. — укладати, утискати щось куди-небудь.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Однорідними підметами ускладнено речення (розділові знаки пропущено)

А Віддамо Вітчизні всі пориви і дум політ і силу наших рук.

Б На мент єдиний залиши свій сум думки і горе...

В І возвеличимо на диво і розум наш і наш язик...

Г У кожного своя пустеля і свої міражі.

2. Однорідними додатками ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А У мудрої людини довгі вуха й короткий язик.
  - Б Хрести лелеки мальви і жоржини були його єдині глядачі.
  - В А тим часом місяць пливе оглядати і небо і зорі і землю і море.
  - Г Література й народна поезія рідні сестри що взаємно збагачуються.
3. Однорідними означеннями ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Завжди і скрізь будуть квіти для того хто хоче бачити квіти.
  - Б Вона малює піч синім і червоним чорним і рудим жовтим і зеленим.
  - В Люблю я бистрину життя прозору поривну глибоку.
  - Г Солодка хвала від ворога на полі бою та не в полоні!
4. Однорідними обставинами ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Коли все дуже правильно й бездоганно тоді виникає сумнів.
  - Б Молодь вийшла в сад погуляти поспівати та пожартувати.
  - В І сам собі постань законом і не вагайся не блажи...
  - Г Випробування зміцнюють дух і ведуть до життя.
5. Однорідними означеннями ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Твої слова щирі добрі нагадують мамину колискову.
  - Б Почувся знадвору чийсь тихий проте знайомий голос.
  - В Мета знімає з плеч вагу велику і крила нам легкі дає.
  - Г Земля на тих полях була чиста чорна й сита.
6. Двома рядами однорідних членів ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Українець є вдумливий радо згадує минуле свого народу й кохається в спогадах про героїчні вчинки своїх предків.
  - Б Про велич нації та її моральний прогрес можна судити по тому як вона поводить ся з тваринами.
  - В Не дозволяйте помилкам і розчаруванням минулого контролювати й керувати вашим майбутнім.
  - Г Борімося за красу мови за правильність мови за доступність мови за багатство мови.
7. Одним рядом однорідних членів ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Людині властиво прагнути вічності знаходити в ній для себе мету й натхнення.
  - Б Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу чи ловити щучок рюками.
  - В Малоросійство це не політика й навіть не тактика це тотальна капітуляція.
  - Г То тут то там прокльовуються пагінці картоплі моркви гарбузів квасолі динь.
8. Однорідними означеннями ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)
- А На сукупних скрізь одгороджених тинами городах зеленіло бадилля кукурудзи.
  - Б Коло хат у садках темніли купи вишень і стриміли здорові старі дикі груші.
  - В Сонце вдарило з-за лісу червоним потужним промінням на київські гори.
  - Г У густім зеленім березовім гаю над Дністром весело щебетали пташки.

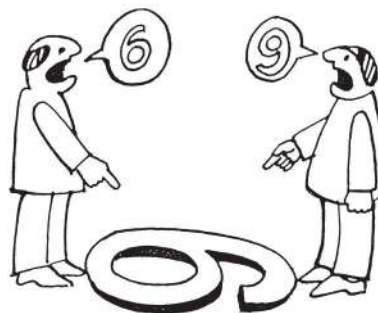
9. Перед однорідними членами треба поставити двокрапку, а після них — тире в реченні (розділові знаки пропущено)
- А** Усе в чеканні спілі краплі рос земля і місяць вишні і тополі і тиша в тиші і тумани в полі.
- Б** Усюди і на вулицях і круг стадіону й обабіч дороги до заводу росли молоді осокори клени й каштани.
- В** Родина школа церква телебачення література усі повинні підкреслювати користь для себе й для загалу суворого дотримання законів.
- Г** Три головні завдання є в українського народу досягнення правдивого й сталого щастя посилення єдності захист зовнішніх кордонів.
10. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
- А** Усяке птаство, як-от деркачів, перепілок, куликів, курок — можна було викосити косою в траві.
- Б** Усяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курок можна було викосити косою в траві.
- В** Усяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курок, можна було викосити косою в траві.
- Г** Усяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курок — можна було викосити косою в траві.

- 6.** Перепишіть текст і виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

Намагайся зрозуміти інших людей бачити в їхніх життях їхню правду яку треба приймати. Отже суди про людей не тільки зі своєї позиції а й з їхньої. Ще краще з кількох позицій. А як би вчинив тут П'єр Безухов чи Роберт Джордан чи Мартін Іден наприклад? Для цього треба мати щедre серце. Живуть же по-своєму дерева і квіти жаби і ластівки щури й соколи. І претензій до них ніхто не висуває. Так і люди (В. Стус).

- А.** Розставте в тексті розділові знаки й підкресліть однорідні члени речення.
- Б.** Напишіть роздум, підтвердивши або спростувавши думку В. Стуса. Сформулюйте два аргументи на користь своєї позиції, проілюструйте їх прикладами з літератури й історії (або з власного життя). Сформулюйте висновок (одна–півтори сторінки).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Перегляньте експрес-урок «Паливо чи пальне?» і розкажіть, у чому полягає відмінність між цими словами.

Паливо чи пальне?

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
кофейник
кава зі сливками
тушене м'ясо
жарене ципля
щепотка солі

ПРАВИЛЬНО
кавник
кава з вершками
тушковане м'ясо
смажене курча
дрібка солі

7. 1. Перепишіть речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Учітєся брати мої думайте читайте і чужому научайтєсь й свого не цурайтєсь (*Т. Шевченко*). 2. Широкі безкраї простори легке й м'яке повітря все пройняте й облите сонячним промінням (*Б. Грінченко*). 3. У них є все пшениця хутро вовна і риба і мед і добрі води рік (*Л. Костенко*). 4. Ваше майбутнє **твориться** справами сьогоднішнього дня а не завтрашнього (*Р. Кійосакі*). 5. У камені у розпаді клітин у сяйві дальніх зір і мрій змаганні в кипінні крові й прорості зернин усюди в животворному диханні ества єдиного пульсує плин (*Борис Тен*). 6. Усі війни на землі **розпочинаються** політиками **ведуться** військовими й **закінчуються** дипломатами (*С. Вакарчук*). 7. Любов це насамперед **відповідальність** а потім уже насолода **радість** (*В. Сухомлинський*). 8. Ми говоримо про свободу тішимся свободою бажаємо свободи підкреслюємо своє бажання свободи але насправді боїмося її (*Л. Гузар*). 9. І так і сяк намагався відкрити скриньку але зась! (*І. Коваль*).

А. Підкресліть однорідні члени речення й розставте розділові знаки.

Б. Затранскрибуйте виділені слова.

ДО РЕЧІ...

Дієслово *цуратися* походить від вигуку *цур*. *Цур* — слово, яке вживають для заборони торкатися чого-небудь, брати, привласнювати що-небудь, робити щось (у старовину в заклинаннях, а нині — в іграх): *Стійте! Станьте ж ви, братця, тут, цур до хвіртки не наближатися* (*М. Кропивницький*).

2. Перепишіть речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Ми засіваємо житейське море і не на день минуций на віки (*Б. Олійник*). 2. Хороша книга вітха і розрада вихователь і вчитель (*М. Шевченко*). 3. І сам собі постань законом і не вагайся не блажи... (*В. Стус*). 4. З городу не біжить вихором **вилітає** Мар'яна (*М. Стельмах*). 5. Ураз усе **покрацало** біля мене і ясени з блакитними тінями й зеленим шумом і **нагорблена** клуня з чотирма вітрами і скрипкові ворота і маківки і навіть ледачі гарбузи в різнобарвних сорочках... (*М. Стельмах*). 6. Недавно листя тріпотіло над головою тепер голосно шелестить (*В. Думанський*). 7. За годину біля великої **покинutoї** хати зібралося все село (*Люко Дашвар*). 8. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами (*М. Коцюбинський*). 9. Ми маємо право на сум і любов на щастя на сонце і трави (*В. Симоненко*).

А. Підкресліть однорідні члени речення й розставте розділові знаки.

Б. Випишіть виділені слова й розберіть їх за будовою.

§ 37–38. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ Й ПРИКЛАДКИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Анатолій **як людина** хороший, а як фахівець — не дуже.

Мавпа часто поводить себе, **як людина**.

- У якому реченні виділені слова є порівнянням (обставина), а в якому — ознакою (означення)?
- Чому в одному реченні виділені слова відокремлені розділовими знаками, а в іншому ті ж самі слова не відокремлені?

Означення відокремлюють **комами**. Якщо означення стоять у кінці речення, то перед ними зазвичай ставлять **тире**.

Узгоджене означення

Відокремлюють	
поширене означення після означувального слова	<i>Добре світ, народжений в любові</i> (Т. Коломієць). АЛЕ: <i>Народжений в любові світ добре.</i>
декілька непоширених означень після означуваного слова, перед яким уже є означення	<i>Морозний сніг, блискучий та легкий, здається падає на серце прямо</i> (М. Рильський). АЛЕ: <i>за бажанням автора відокремлюють такі означення, якщо перед означуваним словом немає означення</i> <i>Сніг, морозний та легкий, падає на серце прямо.</i> <i>Сніг морозний та легкий падає на серце прямо.</i>
як поширене, так і непоширене означення, яке стосується особового займенника або уявного (ніби пропущеного) займенника	<i>Щасливий, я повертаюся додому. Ми, невгамовні, шукаємо себе у Всесвіті. Невгамовні, шукаємо себе у Всесвіті.</i>
означення, що стоїть на відстані від означуваного слова	<i>Лукавий, непередбачуваний, ловив нас цей вік. Батько сидів на кормі — веселий, дужий.</i>

Неузгоджене означення

Відокремлюють	
два або більше означень, виражених іменниками в непрямих відмінках, що стоять після означуваного слова, особливо якщо перше з них — узгоджене означення	<i>Аж тут біля неї промайнув Кролик — білий, з рожевими очима</i> (Льюїс Керролл).

Продовження табл.

означення, що стосуються особового займенника та власної назви (іменника)	<i>У білих штанях і футболці, із засуканими рукавами, я нагадував масажиста. У солодкому хвилюванні, з усмішкою, Олександра вийшла на сцену «Голосу країни».</i>
означення, виражене інфінітивом , якщо перед ним можна вставити а саме	<i>Нам дали складне завдання — виграти в сильніших за нас суперників. «Золота молодь» має одну велику слабкість — розкошувати.</i>

Прикладка — різновид означення, тому її й відокремлюють у тих самих випадках, що й означення: *Солов'ї, ці невтомні співи весни й кохання, заливисто перетьохкуються у вербах* (О. Гончар). *Ми, переможці, на досягнутому не збираємося зупинятися.*

Прикладка, уведена за допомогою слова **як**, відокремлюється лише тоді, коли має яскраво виражений **обставинний відтінок причини**: *Саме **Ольга**, як людина з бездоганною дикцією, вела випускний вечір. **АЛЕ: Шевченко як поет** відомий усьому світу.*

Також відокремлюють приклади, введені за допомогою слів **або, чи, тобто, наприклад, особливо, на ім'я, на прізвище, як-от, а саме**: *Граматику, або морфологію й синтаксис, вивчають у 6–9 класах.*

У середині речення прикладку відокремлюють **комами**; якщо вона стоїть у кінці речення, то перед нею ставлять **тире**: *Львів'яни, справжні бійці й патріоти, були поміж пікетувальниками. Поміж пікетувальниками були **львів'яни** — справжні бійці й патріоти.*

Не відокремлюють власні назви, що стоять після означуваного слова: *Український поет **Василь Симоненко** подарував світові багато прекрасних поезій. **Василь Симоненко**, український поет, подарував світові багато прекрасних поезій. **Зверніть увагу**: імена й прізвища людей вважають означуваними словами (*Василь Симоненко*), а загальні назви (*поет*) — прикладами.*

ЗАУВАЖТЕ!

Означення перед означуваним словом відокремлюють тоді, коли воно має яскраво виражений **обставинний відтінок причини**: *Знесилений, **кінь** зупинився. **Налякані громом, курчата** збилися до купи.*

2. Прочитайте речення й прокоментуйте розділові знаки, використані для відокремлення означень і прикладок (*усно*).

1. Неполохливий та допитливий, тхір цікаво вглядався зеленими очима в жінку (*Є. Гуцало*). 2. Боровсь Еней з своїм, сердега, горем, слізьми, бідняжка, обливався (*І. Котляревський*). 3. Задивляюсь у твої зіниці — голубі й тривожні, ніби рань (*В. Симоненко*). 4. В цім найкращім світі із світів я тобі, єдиній, склав молитву (*Д. Шупта*). 5. Маленька, пухнаста, з настовбурченим колючим гіллям, ялинка подібна до зеленої пташини (*Є. Гуцало*). 6. Венера, як правдива мати, для сина рада все оддати (*І. Котляревський*). 7. Одвага наша — меч, политий кров'ю (*Леся Українка*). 8. Завжди похмура з обличчя, грубуватої вдачі, вона тримала на собі чоловічу роботу в господарстві, у хаті, на городі (*Є. Гуцало*). 9. Козак Бобренко, на ім'я Григорій, єдиний син достойної вдови (*Л. Костенко*). 10. Ми, художники, слухаємо очима, а говоримо руками (*А. Каррачі*).

3. Перепишіть речення й розставте в них розділові знаки.

1. Немає стільки шкідників серед тварин як є їх серед нас серед людей (*Остан Вишня*). 2. Людина позбавлена вміння самостійно розрізняти добро і зло стає вівчаркою яка запалюється гнівом тільки з наказу (*В. Мороз*). 3. У серці кожного українця повинна бути його по-

чуттєва Україна заселена постатями й почуваннями (Ю. Липа). 4. Удосконалення не має меж але час відпущений на нього обмежений (В. Черняк). 5. Згори мені було видно все село велике незграбно розкидане між яругами та спадистими косогороми (Г. Тютюнник). 6. Їжак крізь бур'яни тріскучий шерехатий на спині яблука назбирані несе (Є. Гуцало). 7. Любов до Вітчизни пристрасна й світла жаріє тільки в пристрасних і світлих душах (Л. Силенко). 8. Ідуть мої супутники тополі. Лежать мої сучасники сніги. 9. Ми пілігрими вічності мандрівники стомилися і дуже хочем пить (Л. Костенко).

- 4.** Утворіть антонімічні пари з поданих фразеологізмів (письмово). Розкрийте їхнє значення (усно).

Носити на руках, вийти сухим з води, напустити пихи, виносити сміття з хати, потрапити в тенета, обливатися потом, тримати в чорному тілі, тримати хвіст трубою, тримати язик за зубами, бити байдики, лизати руки, опустити руки.

- **5.** Виконайте тестові завдання.

- Поширене означення **НЕ ТРЕБА** відокремлювати комами в реченні (розділові знаки пропущено)
  - Вічність це симфонія складена верховіттями наших душ.
  - Душа це битий шлях на невідомих дійсності полях.
  - Клятви дані в бурю забуваються в тиху погоду.
  - Камінь кинутий другом б'є болючіше.
- Поширене означення **НЕ ТРЕБА** відокремлювати комами в реченні (розділові знаки пропущено)
  - Ноша зручно взята половина ноші.
  - Шумлять сади наліті білим цвітом.
  - Легенда це плітка перевірена часом.
  - Раз добром нагріте серце вік не прохолоне!
- Поширене означення **НЕ ТРЕБА** відокремлювати комами в реченні (розділові знаки пропущено)
  - Поле залите таємним молочним світлом безшумно розсувалося перед нами.
  - Стражданнями визначено нам добувати зернини мудрості не видобуті з книжок.
  - Покрите хмарами сонце на цей день червоно вибилося з-за гори.
  - Утомлені своїм довічним рабством вони жадають розірвати пута.
- Непоширені означення **НЕ ОBOB'ЯЗKOBО** відокремлювати комами в реченні (розділові знаки пропущено)
  - Лиш дідок старесенький кропив'яний блискавки визбирує в траві.
  - Під старим деревом росла зелена трава рівна й гладенька.
  - Знайшов я в лісі старого дуба гіллястого зеленого.
  - У ставу достигла погожа вода чиста й здорова.
- Непоширені означення обов'язково треба відокремити комами в реченні (розділові знаки пропущено)
  - Спить місто суворе й мовчазне.
  - Музика ніжна весняна душу мою зігрива.
  - Світ рожевий і зелений від сну бутонами воскрес.
  - Досвітні огні переможні урочі прорізали темряву ночі.

6. Поширене означення **НЕ ТРЕБА** відокремлювати комами в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Вільний од злочину я і від кайданів звільнюся.
  - Б У коси виміті дощами влітають ранки сивину.
  - В Човен плив по оточеному густими кущами озеру.
  - Г У лісі бродив туман позолочений сонячним промінням.
7. Прикладку треба відокремити комами в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Тихо-тихо стікає на землю зерно перестиглі сльози степів.
  - Б Не цвітуть на вікнах герані сонний символ спокійних буднів.
  - В Ми нащадки героїв співців і гульвіс ми тепер такі безшабельні!
  - Г О спорт! Ти сприяєш удосконаленню людини найбільш прекрасного творіння природи.
8. Прикладку треба відокремити за допомогою тире в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Вони старі майстри-віртуози були схожі один на одного наче брати-близнюки.
  - Б Грицько Шамшур товаришував з Костем на прізвище Матрос-Марусик ще з дитячих літ.
  - В Руйнування мови основи національної культури це вже не просто вина а злочин держави перед народом.
  - Г І здавалося що до того співу із-за синіх пралісів долучаються голоси давніх предків княжих воїнів і ратаїв.
9. Прикладку треба відокремити за допомогою тире в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Дивлячись на людей усміхався й мій батько великий добрий чоловік.
  - Б І пісня сонячна душа народу злетіла в небо плавна і дзвінка.
  - В Зупини її мить високу для моїх молитовних долонь.
  - Г Час великий диригент перегортає ноти на пюпітрі.
10. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
- А Хвала, почута від ворога, найвища хвала.
  - Б Хвала, почута від ворога — найвища хвала.
  - В Хвала почута від ворога, — найвища хвала.
  - Г Хвала, почута від ворога, — найвища хвала.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Величніше від видовища спокійного чи схвильованого моря, від вигляду гір, укритих пралісом чи завітчаних вічним снігом, видовище зоряного неба, яке оточує нас з усіх боків, нестримно притягає до себе наш погляд, розповідаючи нам про безмежність і вражаючи нас незбагненною безоднею. Ніщо інше не може такою мірою захоплювати нас, притягувати до себе допитливу людську думку, як небо, тому що воно — сама правда, сама безмежність, вічність, усе...

Знайдіть у всіх релігійних таємницях, у всіх гідних подиву творах мистецтва — у живописі, музиці, драмі, романі — такі глибокі думки, які б справили на нашу душу враження істини, величі та піднесення, яке дарує нам споглядання неба! Щонайменша падаюча зірочка ставить перед нами запитання, чим же ми самі є у Всесвіті. Комета на своїх могутніх і швидких крилах переносить нас у безодні простору; зоря, що палає в глибині небес, указує нам на далеке сонце, оточене невідомими нам світами людських істот...

Дивні, величні, чарівні видовища! Вони притягають до себе своєю неймовірною красою й переносять нас у царину недосяжної величі (*К. Фламмаріон*).

- А.** Знайдіть речення з відокремленими означеннями й прокоментуйте розділові знаки в них.
- Б.** Опишіть пейзаж на світліні, використавши відокремлені означення й прикладки (*одна сторінка*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
дякуючи старанню
любою ціною
учбовий заклад
людяне місце
трохи замерз

ПРАВИЛЬНО
завдяки старанню
за всяку ціну
навчальний заклад
людне місце
трохи змерз

- Б.** Розглянувши ілюстрацію, скажіть, у чому полягає відмінність між словами *прошу* й *прошу*. Складіть з цими словами речення.

- 7. 1.** Перепишіть речення. Розставте в них розділові знаки, підкресліть означення й прикладки.

1. Має людина в собі такий живчик бажання робити добро (*О. Гончар*). 2. І кожна бляшка панцир окуття і на прикрасах вирізьблені драми це панорами скіфського життя увічнені по золоту майстрами. 3. І приходять світанки щоденних турбот адвокати і несуть під пахвою тисячі різних справ. 4. Я людина двадцятого віку і от зачудована бачу лише первозданність. 5. Ген килим витканий із птиць летить над полем (*Л. Костенко*). 6. Дніпро ти тихо в день ясний пливеш заглиблений в минуле (*Олександр Олесь*). 7. Посипаємо зверху посіченими ножем або злегка потовченими в ступці горіхами (*З рецепту*). 8. Дерева за вікном у тиші непорочній стояли інеєм запушені рясним (*М. Рильський*). 9. Фантазіє богине легкокрила ти світ злотистих мрій для нас відкрила і землю з ним веселою з'єднала (*Леся Українка*).

- 2.** Перебудуйте речення так, щоб відокремлені означення стали невідокремленими. Запишіть утворені речення.

1. Життя, почате з творчого слова, невмируще (*Ю. Вассиян*). 2. Часто сила — це слабкість, доведена до відчаю (*Л. Сухоруков*). 3. Лиш народи, явлені у Слові, достойно жити можуть на землі (*Л. Костенко*). 4. Спить вітер на колінах у беріз, окутаних у молоко туману (*Б. Чин*). 5. Об'єкти, видимі через забарвлене скло, здаються такого самого кольору, що й скло (*Г. Кониський*). 6. Нація — це народ, свідомий своєї історичної місії (*А. Коваль*). 7. Чи може людина, сліпа в себе вдома, стати зрячою на базарі? (*Г. Сковорода*). 8. Штани, куплені на милостиню, завжди короткі (*Нар. тв.*). 9. Могутній той народ, який має синів, об'єднаних Любов'ю до Вітчизни (*Л. Силенко*).

§ 39. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Дівчина сидить рівно, склавши руки.

Бабуся має час, тож сидить склавши руки.

- А.** Поміркуйте, чому в першому реченні сполуку *склавши руки* відокремлено комою, а в другому — ні.
- Б.** Опрацювавши теоретичний матеріал, з'ясуйте, чи правильну ви дали відповідь.

Здебільшого відокремлюють обставини, виражені дієприслівником і дієприслівниковим зворотом, а також іменником у непрямих відмінках чи прислівником. Обставини відокремлюють комами.

Обставина		
обставина	відокремлюють	не відокремлюють
дієприслівник (-учи, -ючи, -ачи, -ячи, -ши, -вши)	як перед присудком, так і після нього: <i>Почитавши, я пішов на бокс. Я пішов на бокс, почитавши.</i>	після присудка зі значенням способу дії (як?): <i>Із вір'ю <u>детять курличучи</u> ключі (М. Зеров). <u>Не читайте лежачи</u>: зір псується.</i>
дієприслівниковий зворот	як перед присудком, так і після нього: <i><u>Не кинувши углиб надійний якір, пливи й пливи</u> повз береги краси (Є. Маланюк). Я пішов на бокс, <u>прочитавши повість</u>.</i>	фразеологічного типу: <i>Увесь день невістка <u>сидить склавши руки</u>.</i> (такий зворот зазвичай є присудком, пор.: <i>Увесь день невістка <u>байдикуює</u></i>).
прислівник або іменник у непрямих відмінках	уточнення місця, часу, способу дії (обставин має бути не менше двох; саме другу й відокремлюють, бо вона конкретизує попередню): <i>Ой <u>там, за горою</u>, дівчина брала чисту воду (Нар. тв.).</i>	—

1. За бажанням автора відокремлюють обставини, введені за допомогою прийменників *попри, залежно від, відповідно до, згідно з, з огляду на, унаслідок, подібно до, на відміну від, за відсутності, за браком*: *Згідно з рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 25 вересня 2018 року, конкурс підручників завершиться в березні 2019 року. Школи в ці дні не працюють у зв'язку з карантинном.* Зазвичай відокремлюють дуже поширені обставини.

2. Не відокремлюють дієприслівниковий зворот, якщо його введено як однорідний член речення або за допомогою підсилювальних часток **і, лише, тільки**: *Вітер бив цеццадно й проймаючи до кісток. Ми змогли привернути увагу аудиторії й не вдаючись до примітивних попсових закликів.*

3. Не відокремлюють дієприслівниковий зворот, яким починається залежна частина складнопідрядного речення: *Ця пригода була ніби кроляча нора, **стрибнувши в яку** ти змінишся назавжди.*

4. Не відокремлюють обставину, виражену порівняльним зворотом, якщо вона є фразеологізмом, порівняйте: *Крутиться як муха в окропі.*

2. Прочитайте речення й прокоментуйте розділові знаки.

1. Кожен птах, свою пісню співаючи, здіймається до небес (*Нар. тв.*). 2. Її Величність цивілізація, віднявши в людини час і простір для повновартісного почування, позбавила її органу поетичного слуху (*О. Забужко*). 3. Іду без втоми і вагання і не схиляючи чола (*Є. Лютюк*). 4. Журавлі летять з гирла кудись аж за Київ, у поліські болота (*О. Гончар*). 5. На чистім аркуші душі, алмаз зорі доставши з неба, алмазом вірші напиши (*Є. Гуцало*). 6. Навіть зірвавши з людини маску, не завжди побачиш її справжнє обличчя, за маскою можуть критися інші маски (*А. Коваль*). 7. Нехай прекрасне, прийшовши на сцену з життя, частіше повертається в нього! (*Л. Сухоруков*). 8. Поки геній стоїть, витираючи сльози, метушлива бездарність отари свої пасе (*Л. Костенко*). 9. Любив, ідучи на возі з лугу, дивитися лежачи на зоряне небо (*О. Довженко*). 10. Поволі, нога за ногою, пливе валка битим шляхом (*М. Коцюбинський*).

3. Перепишіть речення, уставивши пропущені літери **е, и** та розставивши розділові знаки.

1. Істина спалює й нищить усі ст..хії показуючи що вони л..ше її тінь (*Г. Сковорода*). 2. П..р..ставши бути собою поет втрачає й себе самого (*В. Стус*). 3. Дізнавшись що місцеві скіфи наз..вають Дніпро Бор..сфеном грецькі мігранти недовго думаючи дали щойно заснованому полісу назву Бор..сфеніда (*Дід Свирід*). 4. Ми змож..мо вам відповісти л..ше зваж..вши все (*З радіопрограми*). 5. Там далеко на Україні сяє сон..чко ясне світить людям та в чужині не навідає мене (*П. Грабовський*). 6. Дуже поволі неквапливо л..стки кружляючи й шарудячи опадають донизу (*Є. Гуцало*). 7. І хоч Стрибог на поїзд п..р..сів і вже дахи струсились від соломи тут за щитом смарагдових лісів моїх жар-птиць блакитні космодрами (*Л. Костенко*). 8. Кожна людина п..р..бувши час цвітіння починає зб..рати келих своєї мудрості (*В. Винниченко*). 9. Ідуть дівчата в поле жати та знай співають ідучи (*Т. Шевченко*).

4. Випишіть сполуки слів, у яких з великої літери треба писати тільки перше слово.

(Д/д)ніпровська (С/с)пеціалізована (Ш/ш)кола № 7, (В/в)ерховна (Р/р)ада (У/у)країни, (Ж/ж)итомирська (О/о)бласть, (О/о)деський (Н/н)аціональний (У/у)ніверситет, (Ч/ч)ервоний (Х/х)рест, (А/а)зовське (М/м)оре, (С/с)получені (Ш/ш)тати (А/а)мерики, (Н/н)ікопольський (З/з)авод (Ф/ф)еросплавів, (П/п)резидент (У/у)країни, (Р/р)іздяний (П/п)іст, (В/в)елика (В/в)едмеція, (О/о)чаківський (Р/р)айон, (Д/д)ень (Н/н)езалежності, (У/у)манська (Д/д)ержавна (А/а)грарна (А/а)кадемія, (В/в)інницька (Ш/ш)кола, (Л/л)адозьке (О/о)зеро, (Б/б)улонський (Л/л)іс, (І/і)шимська (Р/р)івнина, (Н/н)юрнберзький (П/п)роцес, (У/у)країнський (П/п)исьменник, (Г/г)рінченків (С/с)ловник.

• З перших літер вписаних власних назв складіть ім'я й прізвище відомої письменниці.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Одиничний дієприслівник **НЕ ТРЕБА** відокремлювати в реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - А Лінивий спить сидячи а робить лежачи.
  - Б Дзижчать параболи епох і догорівши догасають.
  - В Акорди бабиного літа зітхнувши падають в траву.
  - Г Відпочивши туристи йдуть до Яблуневого перевалу.
2. Одиничний дієприслівник треба відокремити в реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - А Старі верби стоять похнюпившись.
  - Б Кіт наближається до нас крадучись.
  - В По печері ми пересувалися згорбившись.
  - Г Лелека покружлявши опускається на граб.
3. Дієприслівниковий зворот **НЕ ТРЕБА** відокремлювати в реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - А Не уникнете відповідальності завтра ухилиючись від неї сьогодні.
  - Б Ваш час обмежений не витрачайте його живучи чужим життям.
  - В Роса починає спадати лише відчувши дотик сонячного проміння.
  - Г Беручи від природи все чи можна чекати милості від неї?
4. Дієприслівниковий зворот **НЕ ТРЕБА** відокремлювати в реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - А Виховуючи свою дитину ти виховуєш себе.
  - Б Горітимуть свічки весняних журавлів перетинаючи наскісно небо.
  - В Забуваючи зайве глибше пізнаєш необхідне.
  - Г Із садка виходимо повільно й тихо крадучись.
5. Дієприслівниковий зворот **НЕ ТРЕБА** відокремлювати в реченні (*розділові знаки пропущено*)
  - А Не взявши книжки в руки не опануєш науки.
  - Б Від сторожа Михайла ми тікали не чуючи ніг.
  - В Не поклонившись до землі гриба не знайдеш.
  - Г Озирнувшись ми почали пересуватися до лісового озера.
6. Уточнювальною обставиною **НЕ УСКЛАДНЕНО** речення (*розділові знаки пропущено*)
  - А Яка зараз в атомний вік може бути любов?
  - Б Улітку на берегах Чорного моря чайки розкошують.
  - В У полі між козацькими могилами мій Дон Кіхот шукає вітряка.
  - Г Тут під кронами білих розпашілих каштанів причаїлися наші літа.
7. Уточнювальною обставиною **НЕ УСКЛАДНЕНО** речення (*розділові знаки пропущено*)
  - А Там далеко десь поза снігами нова весна з квітучими луками.
  - Б Назустріч підтюпцем бігла бабуся в спортивному костюмі.
  - В Тут на березі на землі капітан пригощає друзів.
  - Г Мирські турботи й суєта десь там у лоні міста.
8. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
  - А Троянці в човні посідавши, і швидко їх поодпихавши по вітру гарно попливли.
  - Б Троянці, в човні посідавши, і швидко їх поодпихавши, по вітру гарно попливли.

- В** Троянці, в човни посідавши і швидко їх поодпихавши, по вітру гарно попливли.
Г Троянці, в човни посідавши, і, швидко їх поодпихавши по вітру гарно попливли.

9. Установіть відповідність.

Видокремлений член речення

- 1 додаток
- 2 обставина
- 3 означення
- 4 прикладка
(різновид означення)

Приклад

- А** Летять хмарки, летять дороги, зібгавши куряву під ноги.
- Б** Усе в житті треба випробувати, окрім терпіння Господа Бога.
- В** Картини живуть своїм власним життям, народженим душею художника.
- Г** Синове воїнів хоробрих, явіть мужність свою, і вам вовіки віків славу запишуть.
- Д** Мудра Клію, високочола муза історії й покровителька істориків, не вельми поспішає ділитися своїми секретами.

10. Установіть відповідність.

Видокремлений член речення

- 1 додаток
- 2 обставина
- 3 означення
- 4 прикладка
(різновид означення)

Приклад

- А** Господь, крім талантів, наділив наш народ ще й великою терплячістю.
- Б** Не можна досягнути великого, не надихаючись великими ілюзіями.
- В** Моє серденько, уже ти мене ізсушила красним своїм личком і своїми обітницями.
- Г** Яка ж вона, пектораль, що змусила весь світ заговорити про себе?
- Д** У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро.

- 6.** Візьміть участь у діалозі на тему «Чому Л. Костенко слова *дволикість, дворушництво, двозначність, двомовність, двоєдушність* назвала *страшними*?».

Дворушництво, -а, *середн.* — діяльність або поведінка людини, яка на словах віддана кому-, чому-небудь, а таємно діє проти нього.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Чим відрізняються ваги від терезів?» і перекажіть його.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
користуватися авторитетом
вулиця носить назву ...
бульвар Т. Шевченко
підводити підсумки
під відкритим небом

ПРАВИЛЬНО
мати авторитет
вулиця має назву ...
бульвар Т. Шевченка
підбивати підсумки
просто неба

ЗАУВАЖТЕ!

Чи знаєте ви, у чому полягає відмінність між *вулицею* і *бульваром*? Бульвар — це вулиця, посередині якої є широка алея, обсажена деревами: *Бульвар серед міста з рядом голих тополь, що білили на осінньому небі* (М. Коцюбинський).

Бульвар Т. Шевченка. м. Київ.

7. Перепишіть речення, уставивши пропущені літери **е**, **и** та розставивши розділові знаки.

1. Безвихідь відважним додає снаги й зв'язки допомагаючи верх здобути навіть там де й натяку на п.р..могу не було (О. Ільченко). 2. Під горою в гл.бокiм яру коло самого шосе стояла в..сока колона старого пам'ятн..ка Володим..ру (І. Нечуй-Левицький). 3. Заходячи до навчального саду м..стецтва будьте благоч..стивими й уважними садiвн..ками (М. Довгалеvський). 4. Можна п..р..казати зміст статті й не п..р..читуючи її вдруге (З журналу). 5. Знаходячи час для малодушних вагань ти втрачаєш його для рішучих дій (А. Коваль). 6. До ставка городами вся наша братія бігла не чуючи ніг (О. Салига). 7. Говорити не думаючи все одно що стріляти не цілячись (М. де Сервантес). 8. Там за горами уже давно день і сяє сонце а тут на дні міжгір'я ще ніч (М. Коцюбинський). 9. Купуючи коня заглянь йому в зуби заводячи приятеля заз..рни йому в душу (Нар. тв.).

§ 40. КОМА Й КРАПКА З КОМОЮ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Сонце зійшло ... навколо стало світло.

Сонце зійшло ... подув легкий вітерець.

- А.** Подумайте, у якому реченні на місці крапок треба поставити кому, а в якому — тире.
- Б.** Від чого залежить вибір розділового знака?

Кому ставлять між частинами складного речення: *У житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський).

Кома в складносурядному реченні

У *складносурядному реченні* кому ставлять між частинами, що виражають:

- одночасність подій: *І сад цвіте, і горличка туркоче, і тихий промінь на покосі спить* (Г. Чубач);
- послідовність подій: *Вересень далеко відлетів легкими вітрами, і починає мжичити* (І. Микитенко);
- причинно-наслідкові зв'язки: *Пройшов дощ, і дерева заясніли під сонцем* (У. Самчук);
- протиставлення: *Згода дім будує, а незгода руйнує* (Нар. тв.).

Між частинами, що виражають причинно-наслідкові зв'язки, можна ставити як кому, так і тире — вибір знака в таких реченнях обумовлюється бажанням автора.

Не треба ставити кому перед сполучниками **і, й, та (=і), або, чи**, якщо частини складносурядного речення мають спільний другорядний член (найчастіше обставини), вставне слово або частки **лише, тільки, ще, навіть**: *Вдалині хиталися дерева і синів задуманий прибіи* (В. Сосюра). *Тільки невсипує море б'уєає дець здалеку та зорі тремтять у нічній прохолоді* (М. Коцюбинський).

Також **не треба ставити кому**, якщо сполучники **і, й, та (=і), або, чи** поєднують два однотипні односкладні речення, а також два питальні, окличні або спонукальні речення: *Квітчастий дуг і дощик золотистий* (П. Тичина). *Коли в тебе відпустка і де ти будеш відпочивати?* (З розмови).

Кома в безсполучниковому складному реченні

У *безсполучниковому складному реченні* кому ставлять між частинами, що виражають:

- одночасність подій: *Сади стоять, обдмухані вітрами, листки летять, киваючи гіллю* (Л. Костенко);
- послідовність подій: *Минула осінь, одвіяла, одхурделила зима, настала бентежна пора рясту...* (М. Стельмах).

Кома в складнопідрядному реченні

У *складнопідрядному реченні* кому треба ставити для відокремлення підрядних частин, уведених за допомогою сполучників або сполучних слів, від головних і від інших підрядних: *Так тихо сходить місяця підкова, що аж завмерли гори та ліси...* (С. Пушик).

Не треба ставити кому між частинами, поєднаними сполучниками *і, й, та (=і), або, чи*, якщо вони мають спільну головну або іншу підрядну частину: *Приємно, коли позіхає дід і коли дзвонять до вечерні літом* (О. Довженко).

При складених сполучниках *тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб* кому треба ставити тільки один раз: або перед усім складеним сполученням слів, або перед сполучником *що, щоб, як* — залежно від змісту й інтонації: *Я прийшов, для того щоб тобі допомогти* або *Я прийшов для того, щоб тобі допомогти*.

Коли перед підрядним реченням стоять частки *не, і*, то підрядна частина **не відділяється комою** від головної: *Мене цікавить не як це сталося, а які можливі наслідки цього факту. Треба бути уважним і коли обставини цьому не сприяють*.

При збігові сполучників перед другим з них **кому не треба ставити** тоді, коли в наступному реченні наявні співвідносні слова *то, так*: *Мені здається, що якби людина була завжди щасливою, то не цікаво було б жити*. Порівняйте: *Мені здається, що, якби людина була завжди щасливою, не цікаво було б жити*.

Якщо при збігові перший сполучник протиставний (*а, але*), то **кому не ставлять**: *Він прокинувся ввечері, довго пив чай, а коли зовсім стемніло, став збиратися у свою вилазку* (Л. Первомайський).

Не треба ставити кому між сурядним і підрядним сполучником на початку речення: *І як нам жити з правдою такою, що спокою нам не дає?* (О. Мелешко).

Крапка з комою в складному реченні

У *складному реченні* крапку з комою ставлять між поширеними частинами, що в середині мають свої розділові знаки: *Усе зраділо, стрічаючи день; і день зрадів — ясний, теплий, погожий* (Панас Мирний). *Річка мов пояс; лісу смуга; мов повінь, трави піднялись* (Б.-І. Антонич). Оскільки не завжди можна відчутти, у якому місці автор поставив крапку з комою, то не буде грубою помилкою, якщо на місці цього розділового знака поставити тільки кому.

2. Прочитайте речення й прокоментуйте розділові знаки.

1. Не говорити з людиною, з якою можна говорити, — означає втратити цю людину; говорити з людиною, з якою не можна говорити, — значить втратити слова (*Конфуцій*). 2. І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть і ви (*З Біблії*). 3. Життя — квітка, кохання — мед з неї (*В. Гюго*). 4. Книжка — казкова лампа, що дарує людині світло на далеких і темних дорогах життя (*Г. Лейбніц*). 5. Десь коні ржуть і глухо грають сурми. 6. І хто б там що кому не говорив, а згине зло і правда перемаже! (*Л. Костенко*). 7. Недолі не вернуться назад і хмарам сонця більше не закути (*Р. Братусь*). 8. Тож підіте і скажіть, що, поки я буду жити, не подумаю довіку зброї чесною зложити (*Леся Українка*). 9. Уночі Андрій довго не міг заснути, бо в хаті було видно від великих зірок на небі й густо пахло холодною м'ятою (*Гр. Тютюнник*).

3. Перепишіть речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Коли згряя залетить далеко та в тумані стане тихо я зупиняюся й наслухаю що робиться попереду (*Гр. Тютюнник*). 2. Чи може щось наплутано віками і атом вручено нам безрозсудно рано? (*П. Скунець*). 3. Будинок у якому немає книжок подібний до тіла позбавленого душі

(Цицерон). 4. В'язниця не для поетів поетам належить проходити крізь стіни (О. Забужко). 5. Життєва драма єдина з драм що відбувається без репетицій (Д. Арсенич). 6. Книг бездонна глибина ми ними в печалі втішаємося вони узда для тіла й душі (Нестор Літописець). 7. Світало та хмарилося. Було затишно й пахло вогкістю (А. Головка). 8. Отут серед цвіту здається що якби людина навчилася мудрості в дерев то не була б ворогом самій собі й природі (Є. Гуцало). 9. Коли ж одчинили вікно світло впало на ціле море напружених схвильованих облич і крізь вікно в хату влетіла стоока тривога (М. Коцюбинський).

- А. Розставте розділові знаки.
- Б. Побудуйте структурну схему до кожного речення.

4. Пригадайте правила написання закінчень родового відмінка однини іменників чоловічого роду. Запишіть слова у формі родового відмінка однини у дві колонки: 1) із закінченням **-а (-я)**; 2) із закінченням **-у (-ю)**.

-а (-я): чітко окресл. предм.; насел. пункти; назви мір; терміни; геогр. назви (*Дніпра*)¹

-у (-ю): нечітко окресл. предм.; країни; будівлі й установи; матеріали й речовини; збірні й просторові поняття; геогр. назви (*Бугу*); терміни на познач. процесів

Жакет, Пакистан, овал, товар, варіант, аналіз, Тернопіль, шум, олівець, радіус, екзамен, Олександр, Ніл, трактор, ячмінь, Енергодар.

- З перших букв виписаних слів складіть фразеологізм.

5. Виконайте тестові завдання.

1. **НЕ ТРЕБА** ставити кому між частинами складносурядного речення (*розділові знаки пропущено*)
  - А Реве Дніпро й лани широкополі медами пахнуть колосом шумлять.
  - Б Я іду до гаю і в блакить безкраю серце моє лине й птицею співає.
  - В Бліді на небі гасли зорі і вітер плутовся в мережах верховіть.
  - Г І от у синій глибині небес затріпотіли зорі й вплив місяць.
2. **НЕ ТРЕБА** ставити кому між частинами складносурядного речення (*розділові знаки пропущено*)
  - А Тут берези з вітрами шуміли в зелених гаях і над ставом схилялась гіллям молода яворина.
  - Б Земля тремтить у млості і ронить пелюстки і невідомі гості злітаються в садки.
  - В Край неба на заході почорнів і незабаром посунуло важке громаддя хмар.
  - Г На добрий врожай не було надії і серце хліборобів проймала тривога.

¹ У географічних назвах вибір закінчення залежить від наголосу: якщо наголос падає на закінчення, то потрібно писати **-а (-я)** (*Дніпрá, Дністрá, Иртішá*), а якщо на основу — то **-у (-ю)** (*Бу́гу, Криму́, Тибéту*). Також з **-а (-я)** треба писати географічні назви із суфіксами **-ов, -ев (-єв), -ин (-ін)**: *Тетерева, Пирятина*.

3. **НЕ ТРЕБА** ставити кому між частинами складносурядного речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Рясніє дощ і падає лункіше м'яких краплин розмірене биття.
  - Б Прилинув вітер і в тісній хатині він про весняну волю заспівав.
  - В Пливе над світом осінь як медуза і мокре листя падає на брук.
  - Г Де-не-де сивіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець.
4. **НЕ ТРЕБА** ставити кому між частинами складносурядного речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Людське в людині це найвища цінність і дар цей треба всім нам берегти.
  - Б По узліссі й на галявині зеленіє перший ряс і цвітуть проліски та сон-трава.
  - В Затріщало бризнуло росою гілля і ним бійці почали маскувати машини.
  - Г Не сплять лише цвіркуни та фонтани й кліпа очима зоряне небо.
5. **НЕ ТРЕБА** ставити кому між частинами складносурядного речення (*розділові знаки пропущено*)
- А Тебе нема і дні як ночі і сад хитається в журбі.
  - Б Дніпро неспокійно шумить і реве і хвиля берег мис.
  - В Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї!
  - Г І жмуриться вікнами наша хатина і шепче задумливий сад.
6. Лише одну кому треба поставити в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Народ що не знає своєї історії є народом сліпців.
  - Б Кохання яке боїться перешкод не є коханням.
  - В Усі вмирають та не всі по смерті вічністю живуть.
  - Г Набігли хмари задощило і вітер трохи посилився.
7. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
- А Лицемір це людина, яка вбила обох батьків і просить зглянутися над нею послаючись на те, що вона сирота.
  - Б Лицемір — це людина, яка вбила обох батьків, і просить зглянутися над нею послаючись на те, що вона сирота.
  - В Лицемір — це людина, яка вбила обох батьків і просить зглянутися над нею, послаючись на те, що вона сирота.
  - Г Лицемір — це людина, яка вбила обох батьків, і просить зглянутися над нею, послаючись на те, що вона сирота.
8. **НЕ ТРЕБА** ставити кому перед виділеним словом у реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А Мені мабуть не надокучить нагадувати що *хто* не знає свого минулого той не вартий свого майбутнього.
  - Б Надію в хаті поважайте її на видному тримайте бо *де* у хаті вона є туди і щастя забреде.
  - В Соломія міркувала що *коли* брати в ліву руку плавні мусять швидко скінчитися бо в той бік вони простяглися недалеко.
  - Г Ви скажіть своєму пану що заплати не бажаю бо *коли* я що дарую то назад не забираю.
9. Прочитайте речення.
- Од зеленого берега ніби повіяло холодком(1) холодок ніби лащився до лица(2) милував його(3) влив у тіло розкіш життя(4) подарував радісне почування.*

Крапку з комою треба поставити на місці цифри

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4

10. Прочитайте вислів.

Кістка, кинута собаці(1) не є милосердя(2) милосердя — це кістка(3) поділена із собою(4) коли ти голодний не менше за неї.

Крапку з комою треба поставити на місці цифри

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4

 6. Прочитайте матеріал і виконайте завдання.

Пісня гурту «ДахаБраха» пролунала в рекламі бренда футболіста Девіда Бекхема.

Англійський футболіст Девід Бекхем опублікував рекламний ролик власного бренду «House-99», у якому звучить композиція «Sho Z-Pod Duba» українського гурту «ДахаБраха». Новий бренд «House-99», назва якого натякає на рік весілля Девіда та Вікторії Бекхем, спеціалізується на товарах для чоловіків — засобах для догляду за шкірою й волоссям. Як повідомляє творчий менеджер гурту Ірина Горбань, перемовини та формальності щодо використання треку тривали близько шести місяців. «Ми тішимося, що наша музика може бути цікавою в будь-яких сферах життя, а також у різних країнах світу», — зауважила Ірина.

Пост Марка Галаневича, учасника гурту «ДахаБраха», «Фейсбук»:

«Значить, дзвонив якийсь Девід, той, що Бекхем, каже, мол, хочу щось таке для нас, для мужиків, зробити, стояще. Кажу, мол, давай, у тебе є вкус, ти зможеш. А він: та нада музлю підходяще для розкрутки. Кажу, мол, не можу, зараз з дитиною сиджу, пошукай щось зі старого. Та я, каже, знайшов уже, треба оця темка з “Шо з-под дуба”. Та заюзана вона, кажу, уже не раз, он ми навіть Фарго не хтіли давати, ледве впросили. Візьми, кажу, Бейбі. Не, каже, треба ця тема. Треба, то й треба, але в наступному році, щоб обов’язково до Києва! Абсолютно шор, каже, навіть у цьому буду!

Отак от поговорили.

Але всьо то шутка, звичайно» (За матеріалами Інтернету).

А. Проаналізуйте текст за поданим планом (*усно*).

План

1. Тема тексту, його жанр.
2. Принцип поділу тексту на дві частини.
3. Особливості мовного стилю частин тексту.

Б. Відредагуйте пост Марка Галаневича (*письмово*).

В. Висловте свої міркування про те, чи можуть публічні люди, представники українського музичного мистецтва, у соціальних мережах спілкуватися суржилом і не дотримуватися пунктуаційних норм (*усно*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
вірна відповідь
по крайній мірі
об'єм тексту
стати в нагоді
прийняти міри

ПРАВИЛЬНО
правильна відповідь
принаймні, хоча б
обсяг тексту
стати в пригоді
ужити заходів

Б. Розглянувши ілюстрацію, скажіть, у чому полягає відмінність між словами *поширювати* й *розповсюджувати*. Складіть з цими словами речення.

Підказка. Одне з дієслів уживають з абстрактними поняттями (*інформація, чутки, плітки*), а друге — з конкретними (*листівки, книжки, газети*).

7. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Важливо вірити що талант нам дається не просто так і що за будь-яку ціну його потрібно для чогось використовувати (*М. Складовська-Кюрі*).
2. Виливаючи душу пам'ятай що людина не помийна яма (*Є. Дудар*).
3. Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку (*Л. Костенко*).
4. Геній це маяк котрий світить нащадкам тих для кого був більмом на оці (*В. Голобородько*).
5. І хоч весна одранкувала а осінь вже рум'янить глід мені зозуля накувала немарно сто завітних літ (*Д. Луценко*).
6. Для того щоб створити щось красиве треба нести красу в душі (*Ю. Мушкетик*).
7. І один у полі воїн якщо захищає рідне поле (*В. Голобородько*).
8. Люблю весну коли плюскочуть ріки коли рида од щастя соловей і заглядає сонце під повіки у тишині задуманих алей (*В. Сосюра*).
9. Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (*М. Рильський*).

§ 41. ДВОКРАПКА В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Знаю, що гранат корисний.
З'їм один, бо він містить вітаміни.

Знаю: гранат корисний.
З'їм один: він містить вітаміни.

- A.** Чи відрізняються за змістом речення в колонках?
B. На місці яких сполучників треба ставити двокрапку?

Двокрапку ставлять між частинами безсполучникового складного речення в декількох випадках.

Правило	Приклад
друга частина пояснює, доповнює або розкриває зміст першої (можна вставити а саме:) [ ]: [конкретизація].	<i>Ідея проста:</i> [а саме] за всіма правилами сучасної науки змоделювати Київ (В. Собко).
друга частина вказує на причину того, про що йдеться в першій (можна вставити бо) [ ]: [причина].	<i>Ні, не можу заснути:</i> на столику диха чебрець (Є. Маланюк). <i>Я запізнився:</i> [бо] у місті були затори.
у першій частині є слова так, такий, бачити, знати, чути, розуміти, вирішувати й под. (можна вставити що) [відчуваю]: [ ].	<i>Ми відчували:</i> [що] скоро почнеться штурм.

2. Прочитайте речення й прокоментуйте розділові знаки.

- Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля (М. Рильський).
- Є тільки один спосіб уникнути критики: нічого не робить, нічого не говорять, будьте ніким (Арістотель).
- Борців не лякають пригоди: шлях, мочений кров'ю та потом, нас виведе в панство свободи не нині, не завтра, так потім (П. Грабовський).
- Людина — як цегла: обпалюючись, твердне (Б. Шоу).
- Не повертайтеся на круги своя: нічого це, крім болю, не приносить (М. Луків).
- Я розумію: не всі мають силу волі Лесі Українки (О. Семчук).
- Налагодь струни золоті: весна бенкет справляє (Олександр Олесь).

3. Перепишіть речення й розставте в них розділові знаки.

1. Он глянь вже лицарі летять народ з неволі визволять (*Олександр Олесь*). 2. Дивися час великий диригент перегортає ноти на попівтрі (*Л. Костенко*). 3. Мова перша зброя в боротьбі виживе мова виживе й Вітчизна (*О. Льченко*). 4. Не хватайте озлоблених у тюрми вони самі собі тюрма (*П. Тичина*). 5. Ще раз про честь мундира краще зберегти честь і втратити мундир аніж навпаки (*А. Крижанівський*). 6. Біда з такими парубками ще не підріс свині під хвіст а вже біжить за дівками (*Нар. тв.*). 7. Пам'ятай гуртом добре й батька бити (*В. Собко*).

4. Пригадайте правила написання імен по батькові. Утворивши від поданих слів жіночі імена по батькові, запишіть їх у дві колонки: 1) із суфіксом **-івн(а)**; 2) із суфіксом **-івн(а)**.

-йович, -івна — від основи на -й (крім <i>Григорій</i>)	-ович, -івна — від решти основ
--	---------------------------------------

Сергій, Андрій, Олег, Григорій, Леонтій, Анатолій, Ілля, Тимофій, Роман, Орест, Кузьма.

• З перших букв виписаних слів складіть назви рослин.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Після речення *Листя різко почало розлітатися...* треба поставити двокрапку, якщо серед варіантів його продовження вибрати

- А ...підніматися вгору, кружляти.
- Б ...сонце заховалося за хмарами.
- В ...зненацька подув сильний вітер.
- Г ...люди поховалися у своїх домівках.

2. Двокрапку треба поставити між частинами безсполучникового складного речення (*розділові знаки пропущено*)

- А Місяць на небі зіроньки сяють тихо по морю човен пливе.
- Б Засип правду хоч золотом вона все одно впливе доверху.
- В Афоризм має перевагу над романом його завжди дочитують.
- Г Навкруги тиша скрізь ясно з поля вітерець віє з гаїв холодом дише.

3. Двокрапку треба поставити між частинами безсполучникового складного речення (*розділові знаки пропущено*)

- А Прокотився грім з розгоном грають блискавок шаблі пахне морем і озоном від прихилої землі.
- Б Дурень має велику перевагу над людиною освіченою він завжди задоволений собою.
- В На віях заморожених коней заіскрилася паморозь під віями прикляклих вершників трималася ніч.
- Г Весело бриніли набубнявілими гілками осокори задумливо погойдувала обважнілими косами береза.

4. Двокрапку треба поставити між частинами безсполучникового складного речення (*розділові знаки пропущено*)

- А Гасло полум'я на заході дотлівали червоні хмарки.
- Б Сміле слово то наші гармати світлі вчинки то наші мечі.
- В Життя то стерняста нива не пройдеши ноги не вколовши.
- Г Гули степи дзвенів у небі жайвір воли поволі одміряли дні.

5. Двокрапку треба поставити між частинами безсполучникового складного речення (*розділові знаки пропущено*)

- А Вечорами вже не співали під вербами дівчата не витинали гопака гармоністи.
- Б Не тополю високою вітер нагинає дівчинонька одинока долю зневажає.
- В На зеленій траві білі чайки сидять білі свічі горять на тарелях латать.
- Г Мені відкрилась істина печальна життя зникає як ріка Почайна.

6. Двокрапку треба поставити між частинами безсполучникового складного речення (*розділові знаки пропущено*)

- А Лягло сонце за горою зірки засіяли.
- Б Не вчи плавати щуку щука знає цю науку.
- В Латаття ніжилось в озерах хитали ряску карасі.
- Г Небо скоро затяглося хмарами стало мрячити.

7. Двокрапку треба поставити між частинами безсполучникового складного речення (*розділові знаки пропущено*)

- А Ніч прозора безшумна тепла ніби оксамитом огортає людину м'яке степове повітря.
- Б Мріють крилами з туману лебеді рожеві сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.
- В Сіла птаха білокрила на тополю сіло сонце понад вечір за поля.
- Г Така судьба усіх співців чудових їх тернами увінчує життя.

8. Прочитайте речення.

У тому(1) що ви не знаєте(2) що зараз модно(3) є позитивний момент(4) ви не намагаєтесь бігти за модою.

Двокрапку треба поставити на місці цифри

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4

9. Прочитайте речення.

Архітектура(1) теж літопис світу(2) вона говорить тоді(3)коли вже мовчать і пісні(4) і перекази.

Двокрапку треба поставити на місці цифри

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4

10. Прочитайте речення.

Дід давно помітив цікавий історичний феномен(1) навіть найжорстокіші агресори(2) потрапляючи на територію України(3) робляться якісь спокійніші(4) втихомирюються.

Двокрапку треба поставити на місці цифри

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4

6. Напишіть вільне есе на тему «Ця музика спонукає до думок».

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Переглянувши експрес-урок «Що таке *кшталт*?», перекажіть його зміст. Доберіть синоніми до сполуки *на кшталт*, складіть з ними речення.

Що таке *кшталт*?

- Б. Розглянувши ілюстрацію, скажіть, у чому полягає відмінність між словами *білет* і *квиток*. Складіть з ними речення.

7. Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Ні хліва ні повітки не ставили не бачили в тому потреби (*Я. Стецюк*). 2. Здається вчора я відкрив простої істин..и корін..я жит..я тримає двоє крил закохан..ість і устремлін..я (*М. Подолья*). 3. Я читав у твоєму погляді глибокім ти чекала (*Б. Олійник*). 4. Ще разючішим постає інший факт під час війни діти перестали грати у війну (*С. Колесник*). 5. Дівчина з цигаркою в зубах уже не божество святі не курять (*О. Семчук*). 6. Я згадую тебе в смеркан..і лісовому мовчали чорнії гіл..ястії граби ти в білому була і в світлі голубому усе молилося радіючи тобі (*М. Рильський*). 7. У пору юн..ості діє зовсім інша теорія відносності там довгі дні там інше відчут..я часу (*О. Гончар*).

- А. Перепишіть речення, уставляючи пропущені літери.
Б. Розставте розділові знаки.

§ 42. ТИРЕ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Я надіваю шапку ... і мама від щастя аж світиться.

Я надіваю шапку ... і в цей момент мені телефонують.

- Поміркуйте, у якому реченні на місці крапок треба поставити кому, а в якому — тире.
- Яке речення потрібно читати з інтонацією причини й наслідку, а яке — з інтонацією констатації й перелічування?

Тире можливе між частинами складносурядного й безсполучникового складного речення, іноді й складнопірядного.

Тире в складносурядному реченні

Перед <i>і, та (=і)</i>	
Правило	Приклад
друга частина виражає наслідок	<i>Сонце пірнуло за небокрай — і все навколо потемніло</i> (О. Травневий).
швидка зміна подій	<i>Несподіваний ривок — і ми відриваємося від землі</i> (А. Шиян).

Якщо частини складносурядного речення виражають **причиново-наслідкові зв'язки**, то перед сполучниками **і (й), та (=і)** треба ставити **кому** або **тире** (вибір знака залежить від автора): *Дощ пройшов, і дерева заблищали* або *Дощ пройшов — і дерева заблищали*.

Тире в безсполучниковому складному реченні

Правило	Приклад
друга частина виражає висновок [ ] — [висновок].	<i>Грім гримить — хліб буде родить</i> (Нар. тв.).
частини виражають раптовість, несподіваність, швидку зміну подій [ ] — [раптовість].	<i>Ще мить — усе вибухне</i> .
частини протиставляються (можна вставити а) [ ] — [протиставлення].	<i>До неї люди говорять — [а] не чує, не слухає</i> (Марко Вовчок).

Продовження табл.

друга частина виражає наслідок (у першій може бути умова) [умова] – [наслідок].	<i>Натиснув на ручку – двері відхилилися. Ти до людей чемний – вони до тебе по-людськи.</i>
друга частина порівнюється з першою (можна вставити <i>наче, ніби</i>) [ ] – [порівняння].	<i>Ой, вона заговорить – у дзвін задзвонить. Ой, вона заспіває – село розлягає (Нар. тв.).</i>

Тире в складнопідрядному реченні

Тире іноді ставлять з метою інтонаційного відокремлення головної та підрядної частини. У таких випадках підрядна частина стоїть перед головною: *Хоч земля вся вкрита снігами – моє серце в цвіту* (В. Сосюра). Найчастіше за допомогою тире відокремлюють підрядні з'ясувальні, часу, умови, мети й допустові.

2. Прочитайте речення й прокоментуйте розділові знаки.

1. Невпинно вивчай ворога – і паніка охопить його (*Є. Яценко*). 2. Шануй батька й неньку – буде тобі скрізь гладенько (*Нар. тв.*). 3. Вітер війнув – листя з клена жовте, жовтаво-золоте полетіло (*П. Тучина*). 4. Дотримай слова – і світ впаде до твоїх ніг, як стиглий плід (*Є. Яценко*). 5. Ще сонячні промені сплять – досвітні вогні вже горять (*Леся Українка*). 6. Хочеш стати безсмертним – дбай про безсмертя рідного народу (*В. Голобородько*). 7. Синиці зранку пишуть – чекай уночі морозу (*Нар. тв.*). 8. Відклади щось на завтра – і воно зникне, нездійснене й забуте (*П. Пікассо*). 9. Не рад явір хилитися – вода корінь мис (*Нар. тв.*).

3. Доберіть і запишіть другу частину, щоб утворилося складне речення.

Хочеш стати успішним – ...
 Не ми його вмовляли – ...
 Мало бути вихованим – ...
 Минали роки – ...

У слави багато батьків – ...
 Натискаю на гальма – і ...
 Пролунав дзвін – і ...

4. Запишіть слова у дві колонки: 1) які треба писати разом; 2) які треба писати з дефісом.

Прем'єр/міністр, пів/огірка, овоче/молочний, людина/павук, історико/філологічний, одно/денний, сіро/зелений, дрібно/плідний, іридо/діагностика, лимонно/кислий, соціально/економічний, яблучно/виноградний, легко/крилий, ящірко/подібний.

• З перших букв вписаних слів складіть назви регіонів України.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Тире на позначення висновку вжито в рядку

- А Гаї шумлять – я слухаю.
- Б Сонце зійшло – усе засяяло.
- В Зима без снігу – літо без хліба.
- Г Дивлюсь у воду – місяць у воді сміється.

2. Тире на позначення умовно-наслідкового зв'язку вжито в реченні
- А** Ластівки літають низько — завтра буде дощ.
Б На годину спізнишся — за рік не доженеш.
В Ніколи не чекайте дива — зробіть його самі!
Г Діла добрих оновляться — діла злих загинуть.
3. Тире на позначення протиставлення вжито в реченні
- А** Забудеш товариша, залишиш у біді — даремно ти на світ рождався.
Б Людям не те що позакладало вуха — людям позакладало душі.
В Час твій прийде з долею битися — сон пропаде.
Г Пізнаєш істину — увійде тоді у кров твою сонце.
4. Тире на позначення порівняння вжито в реченні
- А** Гляне — холодною водою обіллє.
Б Рухайся більше — проживеш довше.
В Будеш сіяти із сумом — вродить печаль.
Г Здобудеш освіту — побачиш більше світу.
5. Тире перед сполучником *і* треба поставити в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А** Десь кричав перепел і туман стелився від річки.
Б Голова є в кожного і думати вмє кожен.
В Бився з ворогами і кулі минали його.
Г Ще один крок і щастя в наших руках.
6. Тире перед сполучником *і* треба поставити в реченні (*розділові знаки пропущено*)
- А** Над лісом висить молодик і сяють стожари.
Б Море голубіє і сонце світить ласкаво.
В Ще мить і сад загубить пишну вроду.
Г У повітрі дощ і гречка пахне тепло.
7. Прочитайте речення.
- Обгоріли, погасли останні огні ... облетіло жоржиною літо.*
- На місці крапок треба поставити
- А** кому **В** двокрапку
Б тире **Г** крапку з комою
8. Прочитайте речення.
- Вклонюся ... навіть не зирнеш і головою не кивнеш.*
- На місці крапок треба поставити
- А** кому **В** двокрапку
Б тире **Г** крапку з комою
9. Прочитайте речення.
- Я знаю ... світ не без добрих людей.*
- На місці крапок треба поставити
- А** кому **В** двокрапку
Б тире **Г** крапку з комою

10. Прочитайте речення.

Я поглянув на тебе ... ідесь глибоко в серці ворухнуло кохання крилом.

На місці крапок треба поставити

А кому
Б тире

В двокрапку
Г крапку з комою

6. Перегляньте відеоматеріал про українського режисера й актора кримськотатарського походження А. Сеїтаблаєва (3 хв) і виконайте завдання.

Ахтем Сеїтаблаєв розповів про своє перше кохання — Персона

- А. Розкажіть, яке враження справив на вас актор.
- Б. Охарактеризуйте його вимову, манеру говорити.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Помовчати, причіп, прбділ, поняття, поблизу.

Б. Розглянувши ілюстрацію, скажіть, у чому полягає відмінність між словами *поїхати* та *в'їхати*. Складіть з цими словами речення.

7. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Зажурилася дівчина красная мамина пісня лунає (С. Гаврилов). 2. Стань національним надбанням і твоя нація стане духовно багатшою (А. Коваль). 3. Блискавка блисне і камінь трісне (Нар. тв.). 4. Та сам я шукав не істини модні розшукую в хаосі власну особу (М. Руденко). 5. Як зараз бачу з-за ріки дві кручі наче маяки (А. Малишко). 6. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі промінь морями залле золотий річку і верби і кручі (В. Сосюра). 7. Хочеш бути оригіналом стань порядною людиною (А. Коваль). 8. Похвали людину за її спиною і вона повернеться до тебе обличчям (В. Голобородько). 9. Не кожному в руки щастя йде від багатьох воно тікає (Г. Тютюнник). 10. На білу гречку впали роси веселі бджоли одгули замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли (М. Рильський). 11. Я знаю моя Україна воскресне на поклик добра! (Д. Павличко).

§ 43. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Я не ходжу, як мої подруги, у басейн. Чому? По-перше, я мерзлячка, а по-друге, мені вистачає тренажерного залу.

— Я не ходжу, як мої подруги, у басейн.
— Чому?
— По-перше, я мерзлячка, а по-друге, мені вистачає тренажерного залу.

- А. Який текст є монологом, а в якому відбувається розмова між двома особами?
Б. Якими засобами передано різницю між монологом і діалогом?

Прямá мóва — це передане дослівно чуже мовлення. Пряму мову супроводжують слова автора. **Слова автора** вказують на того, кому належить пряма мова. Вони можуть передавати й обставини, за яких відбувається мовлення. Пряма мова може бути оформлена як одним реченням, так і декількома, наприклад: *«Цікаво! Вельми цікаво, — гладив він борідку. — Ширина плечей — майже 70 см. Отож, Іване, я чекаю вас завтра на перше тренування»* (О. Гаврош).

Пряму мову записують у рядок або з абзацу. Для схематичного зображення речень з прямою мовою використовують такі символи: **А (а)** — слова автора; **П (п)** — пряма мова.

«П», — а.	«Світ не без добрих людей», — сказав батько.
«П! (?/ ...)» — а.	«О котрій розпочнеться перерва?» — запитав колега.
А: «П».	Диспетчер сказала: «Усі рейси на завтра скасовано».
А: «П! (?/ ...)»	Олег прокричав: «Пасуй мені, я відкритий!»
«П, — а, — п».	«Цю дівчину, — сказав син, — я ні з ким не сплутаю».
«П! — а. — П! (?/...)»	«Я знаю його! — вигукнув брат. — Він ходить до мого спортивного клубу!»
«П». — «П?» — «П...»	«Прошу... намалюй мені баранця». — «Га?» — «Намалюй мені баранця...»
«П, — а: — П».	«Чекатиму тебе надворі, — сказала Ольга й згодом додала: — Не барися».

Зверніть увагу на останню схему в таблиці. Якщо слова автора складаються з двох частин «сказала й додала» («промовив і докинув», «спочатку запитав боязко, а потім уже сміливіше додав» і под.), то після них треба поставити двокрапку й тире, а другу частину прямої мови почати з великої літери.

Знак оклику, знак питання й три крапки беруть разом з прямою мовою в лапки, а крапку й кому виносять за лапки.

Якщо пряма мова починається з абзацу, то її в лапки не беруть, а ставлять перед нею тире, наприклад:

Виступаючи з промовою в розпал Громадянської війни, Авраам Лінкольн говорив про жителів Півдня як про ближніх, як про людей, які помиляються. Літня пані засудила його:

— Як ви можете таке говорити? Адже вони — наші непримиренні вороги, яких треба знищувати!

— Подумайте, мадам, — відповів Лінкольн, — хіба я не знищую своїх ворогів, коли роблю їх своїми друзями? (З книжки «101 притча для навчання й виховання»).

2. Перепишіть речення й розставте розділові знаки (лапки збережено).

1. Раз мені казала мати «Можеш мов багато знати кожна мову шанувати та одну із мов усіх щоб у серці ти зберіг» (М. Хоросницька). 2. «Якось та буде» сказала миша в котячих зубах (З нар. казки). 3. «Життя мені всміхалося говорив Іван Франко а діти були тим весняним промінням яке зігрівало моє серце». 4. «Не кидайте хлібом, він святий!» в суворості ласкавій бувало каже дід старий малечі кучерявій (М. Рильський). 5. І гукнуло військо хором «Ми готові йти до бою краще смерть ніж вічний сором!» (Леся Українка). 6. «Мати Божа Царице небесна гукала баба в саме небо голубонько моя свята великомученице побий його невігласа святим твоїм омофором!» (О. Довженко). 7. Іще бліда іще мов крейда біла а наче й усміхалась лебеділа «От бачте мамо все і обійшлося» і цілувала матері волосся (Л. Костенко).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

У Криворівні не могли не помітити як жваво Коцюбинський цікавиться побутом. Один гуцул заходить до нього в неділю чемно кланяється й питає

А чи це правда що Ви хочете нас у книжках розписати?

Правда.

Не тільки людей а й усяку нечисту силу?

І нечисту силу усміхнувся письменник.

То я прийду до Вас зі своєю жінкою сказав гуцул і додав Ви такої старої відьми ні в нас ні в околиці не побачите (З книжки «Цікаві бувальщини»).

А. Для написання якого твору М. Коцюбинський їздив до Криворівні, щоб вивчити особливості мови, побуту й традицій гуцулів?

Б. Перепишіть текст і розставте розділові знаки.

- 4.** Випишіть сполуки слів у дві колонки: 1) разом з часткою **не**; 2) окремо з часткою **не**.

окремо з не

дієсл., числ., займ.; коли є протиставл.; (діє)прикм. із залежн. сл.; з присудком

(Не) далеко, а близько; він мені (не) рідний; (не) задіяні сили; досі (не) озвучена роль; боротися з (не) уважністю; (не) хвали себе; (не) він вибиратиме; (не) бачена сміливість; зневажений (не) роба; програму (не) активовано.

- З виділених літер складіть назви тварин, занесених до Червоної книги України.

- 5.** Виконайте тестові завдання.

1. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Прокруст приповідав — «У ногах правди немає!»
Б «Добрий ранок, непосидо», — усміхається мати.
В «Мушу йти в полонину, Марічко», — сумував Іван заздалегідь.
Г «Ні, не клич мене, весно, — казала я їй, — не чаруй і не ваб даремне».

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А На вухо літу коник сюркотить: «Небесні в тебе очі, схаменися!»
Б «Нема прогресу, — вирішили Блохи, — однак нас били й б'ють в усі епохи».
В «Заженуть мене сини швидко на піч» — думав старий Кайдаш, майструючи в повітті.
Г «Три біди в людини, — говорить народна мудрість, — смерть, старість і погані діти».

3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Бджола каже: «Годуй мене до Купала Йвана, то зроблю з тебе пана».
Б Блюзнірська мисль запала мені в душу: «Чому на них молитися я мушу?»
В «Шануй старість», — ці слова завжди звучали в нашій родині як повчання.
Г «Я ніколи, — твердо зауважив радник, — і ні під кого не підлаштовуюся».

4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А «Добре кажеш», — зауважив гетьман, — не раз чоловік робить не те, що хоче, а що мусить».
Б «Не годиться, — сказав Григорій, — щоб праця огірчувала життя, як це було в Єгипті з ізраїльтянами, бо, коли праця огірчує, вона рабська».
В Довго й лицар слухав пісню, далі мовив на відході: «Що за дивна сила слова! Врождит якийсь, та й годі!»
Г «Я впевнена, що вільний геній мого народу витворить нове, вільне мистецтво...» — писала М. Заньковецька.

5. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А І голос сильний нам з гори, як грім, гримить: «Лупайте цю скалу!»
Б Жалілася свиня: «Ніяк не розумію, за що так люди хвалять Солов'я».
В «Роби добро, — мені казала мати. — і чисту совість не віддай за шмати».
Г І просилася, і молилася: «Пусти мене, старий діду, на вулицю погулять».

6. Прочитайте речення.

«Що, болить?» ... мене питали, але я не признавалась.

На місці крапок має стояти

- А кома
- Б тире
- В кома й тире
- Г крапка й тире

7. Прочитайте речення.

«Основна риса характеру нашої сім'ї, — зазначив О. Довженко ... насміхатися над усім, і в першу чергу один над одним і над самим собою».

На місці крапок має стояти

- А кома
- Б тире
- В кома й тире
- Г крапка й тире

8. Установіть відповідність між цифрами й розділовими знаками.

«О великий та мудрий фараоне Гаменхотеп(1) звів руки до сонця Стъона(2) Ти завоював багато земель(3) ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків стародавнього світу(4)»

- А кома
- Б знак оклику
- В крапка й тире
- Г знак оклику й тире

9. Установіть відповідність між цифрами й розділовими знаками.

«Це я(1) ваш Пірат, упізнаєте(2) гавкав він крізь сльози(3) О, який я щасливий(4)»

- А знак питання й тире
- Б крапка й тире
- В знак оклику
- Г кома

10. Установіть відповідність між цифрами й розділовими знаками.

«Здоров, Еоле, пане-свату(1) Ой, як ся маєш(2) як живеш(3) сказала, як ввійшла у хату, Юнона(4) Чи гостей не ждеш?»

- А знак питання й тире
- Б крапка й тире
- В знак оклику
- Г кома

6. Складіть і запишіть діалог на тему «На добро відповідай добром. А на зло?..» (по шість-вісім реплік від кожного учасника діалогу).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Фарту́х, фахові́й, фено́мен, фо́льга, фо́рзац.

Б. Розгляньте ілюстрацію й поміркуйте, де на місці крапок треба вписати прикметник *гарна*, а де — *хороша*. Складіть з ними речення.

ДО РЕЧІ...

Анекдот — популярний жанр усної народної творчості. Він зазвичай заснований на прямій мові (на діалозі), бо відтворює живе спілкування.

***

- Цікаво, яка каша буває в голові.
- Перлова, звичайно. Дивися, скільки перлів видаю!

***

- Скажіть, будь ласка, це випадково не ваш син?
- Це мій син, але те, що випадково, я чую вперше.

***

— Спасибі, дідусю! Скрипка, яку ти подарував мені на день народження, справді приносить купу грошей.

- Тобто ти вже так добре граєш?
- Ні, просто мені всі рідні й сусіди платять, щоб я не грав.

7. Перепишіть речення й розставте в них розділові знаки.

1. Вже й Гриць мені повторював Затям любов любов'ю а життя життям (*Л. Костенко*).
2. Кості ломить бабуня каже й додає Буде дощ завтра (*Д. Матіяш*).
3. Викладач спитав Який сьогодні день? Я відповів що дуже спекотний (*О. Скрипка*).
4. Злагода єдність товчуть як у ступі А де ж та єдність (*Л. Костенко*).
5. Хто це хто почувся голос по той бік зачинених дверей (*Д. Загул*).
6. Читай менше газет каже дружина Або хоча б по діагоналі (*Л. Костенко*).
7. Дуже важливо заткнути рот тому хто перший крикнув Король голий (*В. Мороз*).
8. Яво! кричу Швидше дивись я падаю (*В. Нестайко*).
9. У нашому парку зауважила Стефа завелися білки (*І. Коваль*).

§ 44. СТИЛІСТИЧНА ПОМИЛКА. СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ І ОМОНІМІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте анекдот і дайте відповіді на запитання.

- Алло! А Сергія можна?
- На жаль, ні. Він на дачі.
- А я не знав, що він має дачу.
- Та ні, він на дачі свідчень¹.

А. Через яке слово сталося непорозуміння?

Б. За допомогою якого мовного явища досягнуто тут комічний ефект?

Стилістична помилка

Стилістичною називають помилку в усному або писемному мовленні, що полягає у вживанні слів (словосполучень), які не відповідають стилю всього тексту. Наприклад: *Візит до лісу був веселим*. Візит — це переважно офіційні відвідини кого-небудь або відвідування лікарем хворого вдома. Отже, слово *візит* зазвичай вживають в офіційно-діловому чи публіцистичному стилях, але аж ніяк не в розмовному. Проте письменники іноді свідомо вдаються до стилістичних помилок з метою створення комічного ефекту: *Раз я забіг завертати свині, що взяли маршрут на буряк, і тоді із прозорої сині скинув бомбу на вигін літак* (В. Симоненко). *Узяти маршрут на...* — канцеляризм, мовне кліше, уживане на виробництві, у колі професійних водіїв, а *прозора синь* — образний вислів, властивий художньому стилю.

До стилістичних помилок належать: стилістична несумісність слів; порушення стильової єдності тексту; різностильове забарвлення тексту (колорит офіційності в художньому тексті, колорит емоційності в науковому або діловому стилях); невиправдане вживання мовних кліше; уживання зайвих, беззмістовних слів, слів-паразитів; уживання громіздких, одноманітних синтаксичних конструкцій та ін.

Використання багатозначних слів

Слова української мови поділяють на однозначні й багатозначні. До **однозначних слів** належать ті, що мають одне лексичне значення, як-от: *інформант* — особа, яка надає яку-небудь інформацію за завданням дослідника; *деруни* — оладки з тертої картоплі.

Багатозначні слова мають декілька лексичних значень, наприклад: *омана* — 1) хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття; 2) стан людини, коли вона помилково сприймає що-небудь уявне за дійсне; 3) те саме, що обман (неправдиві слова, вчинки, дії та ін.).

¹ У писемному мовленні, зокрема в нормативно-правових документах, уживають сталі словосполучення *давати свідчення*, наприклад: *давати свідчення в прокуратурі*.

Багатозначність (полісемія) має великі стилістичні можливості, однак це явище неоднаково проявляється в різних стилях мови. Більше можливостей багатозначність має в художньому, публіцистичному й розмовному стилях, де є засобом творення образності й комічних ефектів. Наприклад:

- Уживання багатозначного слова в одному контексті як у прямому, так і в переносному значенні: *Кому тільки не треба було нашого хліба? Чисто всім! І діти наші були потрібні всім до чужої роботи, а не в школі. Ось воно й вийшло так: і **ноги** в нас **не взуті**, і **голови босі*** (М. Стельмах). У прямому значенні виділені слова означають відсутність черевиків і головних уборів, а в переносному — бідність.
- Використання в одному контексті слова з двома різними фразеологічними значеннями: *Я на тому будівництві **набив собі руку й кишеню*** (Нар. тв.). У цьому реченні поєднано два фразеологічно зв'язані значення слова *набити* — набити досвіду й розбагатіти.
- Використання слова одночасно у вільному та фразеологічно зв'язаному значенні: *То був не Іудин **поцілунок**, а справжній, пристрастний* (К. Коломієць).

На основі переносності значення слів у художньому мовленні утворюються тропи.

На відміну від багатозначних слів, омоніми не мають значеннєвої єдності: порівняйте близькість значень слова *омана* та відсутність будь-яких значеннєвих зв'язків слова *бал* — оцінка знань і великий вечір з танцями.

Омоніми — це слова, що мають однаковий звуковий склад, але відрізняються значенням. Слова *ключ* (знаряддя для замикання та відмикання замка, засува; *гайковий ключ* — інструмент для загвинчування або відгвинчування гайок, болтів; *скрипковий ключ* — знак на початку нотного рядка); *коса* (заплетене волосся; сільськогосподарське знаряддя; намивна смуга суходолу в морі); *бокс* (вид спорту; вид чоловічої стрижки; приміщення в лікарнях для ізоляції інфекційних хворих) є повними омонімами, бо вони мають однаковий звуковий склад у всіх граматичних формах. Неповні омоніми збігаються за звуковим складом лише в окремих граматичних формах: *мати* (іменник) і *мати* (неозначена форма дієслова).

Неповні омоніми поділяють на омоформи, омографи й омофони. **Омоформи** мають однаковий склад лише в певних граматичних формах: *слід* (іменник у формі називного відмінка однини й прислівник); *носи* (іменник у формі називного відмінка множини й дієслово наказового способу). **Омофони** збігаються у звучанні, але мають різне значення й написання: *розповідають про точність у слововживанні й проточність води; це глина й цеглина; народився під Орлом і під орлом здобич*. **Омографи** мають однакове написання, але різні за значенням і вимовою: *замок і замо́к; води й воді*. Дослідники мови виокремлюють і так звані міжмовні омоніми: *рожа* (українською — *квітка*; російською — *зневажл. обличчя*); *доля* (українською — *перебіг подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від волі людини*; російською — *частка*).

Основна стилістична роль омонімів — досягнення комічного ефекту (гумористичного чи сатиричного), як у поданому вище анекдоті.

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Мене спинає біла піна гречок, запашна, легка, наче збита *крилами* бджіл (М. Коцюбинський).
2. Орлині *крила* чуєш за плечима, самі ж кайданами прикуті до землі.
3. Все вище й вище я здійснююся на *крилах* мрій (Лесь Українка).
4. А що ж людина? Живе на землі. Сама не літає. А *крила* має. А *крила* має! Вони, ті *крила*, не з пуху-пір'я, а з правди, чесноти і довір'я (Л. Костенко).

А. Виділене слово є багатозначним чи омонімом? Обґрунтуйте свою відповідь.

Б. Розкрийте значення виділених слів.

3. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Одразу ж за нашою вулицею стоять, як Дунай, молоді коноплі й соняшники, за ними темно виткнулася церковця, ще далі, біля самого неба, диркає *деркач*, а в небі виблискує Віз. Він зовсім був би подібний до звичайного земного воза, аби хтось начепив на нього колеса, хоча б змайстровані дідусем (За М. Стельмахом).

II. Марія Андріївна почала диктувати. Усього першого диктанту я вже не пригадую, але пам'ятаю одну його фразу дуже добре. Диктувала російською мовою, бо шкільне вивчення предметів українською мовою за царя в Україні не було. Ось проказала Марія Андріївна: «По полю ехала с господами коляска, запряжённая четвериком великолепных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы». Учителька прочитала це саме й удруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла наші перевірені зошити. Вона почала говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказати, вдало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та із собачкою «іспанської породи», не витримала, зайшлася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, і вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготала й кашляла...

— Ну що ви понаписували?! О Господи! І де ви таке чули? — Ми понаїжачувалися... — Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять з вас понаписувало: «...За коляской бежала и лаялася

собачка из панской породы» ... Де ви чули, що є на світі собаки панської чи непанської породи та щоб вони лаялися? Порода «іспанська», є така держава — Іспанія, а собаки не лаються, а «лають», по-нашому — «гавкають». Зрозумів? — запитала вона мене.

— Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав: пани їдуть, то й собака в них панської породи, батько часто говорять, що їх пан і бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються... (За Остапом Вишнюю).

A. Знайдіть у поданих текстах омоніми й визначте їхній тип (усно).

B. Яку стилістичну роль вони відіграють? З'ясуйте за тлумачним словником омонімічне значення виділеного слова (усно).

4. Випишіть прислівники (прислівникові сполуки) у дві колонки: 1) які треба писати разом; 2) які треба писати окремо або з дефісом.

На/прочуд, будь/як, на/зло, на/переріз, на/віки/віків, до/речі, по/під/тинню, на/рожен, на/жаль, у/перед, на/зразок, за/одно, до/вподоби.

- З останніх букв виписаних слів складіть назви сучасного й давнього видів спорту.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Однозначним є слово

- А герой
- Б батько
- В слюсар
- Г учитель

2. Багатозначним є слово
- А зрадник
  - Б форзац
  - В основа
  - Г тюбик
3. Омоніми вжито в рядку
- А носик чайника, носик дитини
  - Б снігова лава, лава в шинку
  - В ніжка троянди, ніжка крісла
  - Г зацвітає абрикос, зірви абрикос
4. Омоніми вжито в рядку
- А заєць у лісі, заєць у трамваї
  - Б пара з чайника, весільна пара
  - В ручка дівчинки, кулькова ручка
  - Г вершина творчості, вершина в снігу
5. Омоніми вжито в рядку
- А бал ЗНО, випускний бал
  - Б дитяче вушко, вушко голки
  - В знак питання, порушити питання
  - Г урок математики, життєвий урок
6. Омоніми вжито в рядку
- А байка Л. Глібова, байка для халата
  - Б ключ від замка, скрипковий ключ
  - В дерев'яна лінійка, урочиста лінійка
  - Г тепле сонечко, повзає сонечко
7. Омоніми вжито в рядку
- А сісти в потяг, потяг до знань
  - Б гори книжок, Карпатські гори
  - В революційна хвиля, морська хвиля
  - Г закінчення вистави, закінчення в слові
8. У реченні *Кожна **мати** бажає своїм дітям не **мати** проблем* виділено
- А повні омоніми
  - Б омоформи
  - В омографи
  - Г омофони
9. У реченні *Над містом **Орел** літає **орел*** виділено
- А повні омоніми
  - Б омоформи
  - В омографи
  - Г омофони

10. У реченні *Щоб **виходити** хворого, радьте йому **виходити** у двір на свіже повітря* виділено

- А повні омоніми
- Б омоформи
- В омографи
- Г омофони

6. Письмово прокоментуйте слова Р. Декарта: «Уточнюйте значення слів — і ви врятуєте світ від безлічі непорозумінь».

Р. Декарт

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ла́те, листопа́д, літо́пис, ліо́стро, ма́ркетинг.

Б. Перегляньте експрес-урок «Що означає вислів *на руку ковінька?*» і перекажіть його.

Що означає вислів *на руку ковінька?*

ЗАУВАЖТЕ!

Щоб уникнути омонімії, що може спотворити зміст тексту, використовують наголос. Прочитайте речення й прокоментуйте, як від наголосу залежить думка висловленого.

Образ милого вона вже не пам'ятає.

Обра́з милого вона вже не пам'ятає.

7. Прочитайте речення. Знайдіть і виправте в них стилістичні помилки.

1. Науковці на конференції порушили питання атомної енергетики, хоча дехто з них подейкував, що фінансування на дослідження в цій галузі поки що не передбачено. 2. Тесляр передав школярам свій прекрасний досвід. 3. Велике значення для розв'язання завдання є виконання положення про порядок роботи в колективі. 4. Вихованці захоплено слухали на-тюрморт. 5. На нараді управлінці балакали про проблеми в трудовій дисципліні. 6. Підмет підкреслюють однією рисочкою, а присудок — двома. 7. День вишиванки проходить червоною ниткою в закладах освіти нашого міста.

ДО РЕЧІ...

Поширеною стилістичною помилкою є вживання слів-паразитів. Хрестоматійною ілюстрацією цієї мовної вади є словник возного з п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка»:

- *Лукавиш — тее-то як його — моя галочко! І добре все розумієш. Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.*

- *Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже тее-то як його — полюбив, як тільки ви перейшли жити в наше село.*

Фрагмент з вистави «Наталка Полтавка». Національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької.

м. Львів

§ 45. СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ СИНОНІМІВ, АНТОНІМІВ І ПАРОНІМІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Тато: «Доню, яка ти вийшла гарна на світліні! Я ж казав, що ти фотогенічна!»

Син: «Піду вмюся, щоб теж бути фотогієнічним».

Тато (сміється): «Що?! Яким?..»

- А. Поясніть реакцію тата.
- Б. Через які слова виникло непорозуміння? Як називають ці близькозвучні слова?

Пароніми — це слова, близькі за звучанням, але різні за значенням: *ефектний* та *ефективний*, *моральний* та *аморальний*, *емігрант* та *іммігрант*. Пароніми передусім використовують у публіцистичному, художньому й розмовному стилях. Навмисне зближення паронімів в одному контексті з певною стилістичною настановою називають **парономазією**: *Любить травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня!* (Л. Костенко). Використання паронімів дає можливість посилити виразність тексту, привернути увагу до його змістового аспекту. Змішування паронімів створює комічний ефект, тому їх використовують у каламбурах: *Прийомний син барона був баран* (Л. Костенко).

Звукова близькість паронімів іноді призводить до їхнього помилкового вживання, найчастіше безпідставно використовують одне замість іншого слова з таких пар: *музичний* — *музикальний*, *місто* — *місце*, *індієць* — *індіанець*, *ефектний* — *ефективний*, *компанія* — *кампанія*, *особовий* — *особистий*.

Антонімами називають протилежні за значенням слова, як-от: *чорний* — *білий*, *захід* — *схід*, *шкодити* — *допомагати*, *рано* — *пізно*, *над* — *під*. Антоніми належать до однієї частини мови й здебільшого різнокореневі (*блідий* — *рум'яний*), рідше — однокореневі (*склеїти* — *розклеїти*). Найбільше антонімів серед іменників, прикметників і дієслів і зовсім мало — з-поміж займенників (*усі* — *ніхто*) і службових частин мови (*в* — *із*; *і* — *а*). Виділяють так звані **контекстуальні антоніми**, які набувають протилежних значень лише в певному контексті, наприклад: *Звання козаче, а життя собаче. Без царя нема й псаря* (Нар. тв.). На антонімії заснована й стилістична фігура **антитеза** — різке протиставлення думок, явищ, рис характеру, поведінки героя з метою посилення враження від сказаного, наприклад: *Ми в раї пекло розвели* (Т. Шевченко).

Основні стилістичні функції антонімів — контрастність і підсилення емоційності. Антоніми широко використовують в усіх стилях мови, крім офіційно-ділового.

Багатство будь-якої літературної мови світу визначається передусім багатством синонімів у ній. **Синоніми** — це тотожні або близькі за значенням слова (різні за написанням і вимовою): *заклякнуті* — *задубіти* — *заледеніти* — *закостеніти* — *закоцюбнути* — *заціпеніти* — *змерзнути*.

Синоніми поділяють на абсолютні, відносні та контекстуальні.

Абсолютні синоніми за значенням тотожні, не мають різних відтінків, але їх уживають у різних стилях мови: *лінгвістика* (науковий стиль) — *мовознавство* (публіцистичний та розмовний стилі); *пейзаж* (науковий та публіцистичний стилі) — *ландшафт* (науковий стиль) — *краєвид* (художній та розмовний стилі); *інтенсифікувати* (науковий стиль) — *посилювати* (розмовний та публіцистичний).

Відносні синоніми відрізняються відтінками значення: *безумство* (про поведінку) — *дуристь*, *глупота*, *безглуздя* (висока міра) — *божевілья*, *шаленство*, *навіженство* (крайні межі).

Контекстуальні синоніми набувають близького значення лише в певному контексті, їх уживають здебільшого в художньому стилі, наприклад, слова *товкти* й *говорити* можуть бути синонімами лише в контексті, як-от: *І що я йому говорила, товкла?* (І. Франко).

Синоніми використовують з метою посилення емоційності, щоб наголосити на певних нюансах, для урізноманітнення викладу, а іноді й для створення комічного ефекту.

У синонімічні зв'язки можуть вступати слова й словосполучення, фразеологізми, наприклад: *контролювати* — *здійснювати контроль*; *бюлетень* — *листок непрацездатності*; *бити байдики* — *горобцям дулі крутити*; *у степу й хрищ* — *м'ясо, на безлюдді й Хома* — *чоловік*.

2. З'ясуйте, яку стилістичну роль відіграють пароніми в поданих текстах.

I. За людей піп моле. За попа люд меле. Магнат, як магніт, кожен добре знає: сей залізо, а той золото притягає (*І. Величковський*).

II. Декілька днів у селі тільки й розмов було, що про театр, а особливо загуло, коли комсомольці почали для вистави позичати в селян стільці, лампи, миски, чарки й навіть спідниці, з яких хитромудро мали виходити старосвітські широченні штани. Цю позичку комсомольці називали реквізитом, а хтось з багатів пустив поголос, що це — реквізиція. І деякі налякані жінки метнулись одбирати свої спідниці, не знаючи, що вони мали слугувати великому мистецтву (*М. Стельмах*).

III. Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику в зеленому горщику (*Нар. тв.*).

3. З'ясуйте, у якому тексті пароніми відіграють певну стилістичну роль (яку роль), а в якому є вадою тексту.

I. — Синку, чи не бачив ти, де я поклала бабусин адрес?

— Мамо, а навіщо він тобі, я й так його пам'ятаю: вулиця Смілянська, будинок 7, квартира 25.

— То ти називаєш адресу, а я в тебе питала про адрес!

II. Дорогою із села ми йдемо в ліс. У лісі пагорбки лісі. Там живе лис. Серед невеликого лісу немає де сховатися лису. Змушений був лис продиратися через хмиз і вирити (треба вірити) під гору глибоку нору. Ось тут дорога лісова. Тут недалечко нора лисова. Ще далі в болоті сховався вовк. Біля його нори бігає маленьке вовча, носом нишпорить — усе навкруги вивча. Наука в пошані в усіх. Набутий навик воно запам'ятає навик. Серед лісу, серед віття чути хиже вовче виття. Старий вовк свою пісню завів — по-вовчому завив.

Зненацька зліва нависла злива, повівся буйний вітер. Неначе віник, що раптом виник, дорогу вимів, а дощ вимив, відігнав пил, і все кругом стало чистим, як піл.

Загримів грім. Темна завіса над лісом зависла. Небо чорніло, як чорний грім, як чорнило. Багато лісу й полів рясний дощ полив. Вироснуть швидко гриби. Так багато, що хоч граблями їх греби (За В. Зуєм).

4. Прочитайте уривок з повісті «Ірій» і виконайте завдання.

...А пси ще вдосвіта валували на Солом'янці, а вороння чорними хмарами напливало з лісів і байраків, а солом'янці осудливо хитали головами, наштрикнутими на гостряки парканів, а тітка Дора, збираючи мене й дядька в далеку дорогу, зловісно пророкувала солодкий кінець подорожі в солом'янських палісадниках, де саме досягають полуниці, густо-червоні, наче краплі ранкового сонця, де наливається яблучним соком налив, де попід штахетами рясно грониться смородина, а в літніх кухоньках духмяно жаркотять яечні з ніжно-рожевим солом'янським салом, де дівчата тілисті, наче зшиті з пампушок, а очі в них звабливі, вологі, і це божевілля, безглуздя, безум, шаленство, дурість — жертвувати літом, відпусткою, канікулами, а то й важити життям після стількох майже безслідних експедицій... (В. Дрозд).

- А.** Знайдіть у тексті синоніми, випишіть їх і визначте, до якого типу (абсолютні — відносні; позатекстові — контекстуальні) вони належать і яку стилістичну роль відіграють.
- Б.** Знайдіть і випишіть тропи.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Прочитайте речення.

*Коли буду я навіть сивою і життя моє піде мрякою, я для тебе буду **красивою**, а для когось, може, й **ніякою**.*

Виділені слова є

- А** антонімами
- Б** синонімами
- В** паронімами
- Г** омонімами

2. Прочитайте речення.

***Маріє, мріє, мрієчко** моя, моя **Марієчко** тривожна!*

Виділені слова є

- А** антонімами
- Б** синонімами
- В** паронімами
- Г** омонімами

3. Прочитайте речення.

*О, як їм **їлося, вминалося, хрумтілося** із мокрих жмень!*

Виділені слова є

А антонімами	В паронімами
Б синонімами	Г омонімами

4. Антоніми вжито в рядку

- А творчий — креативний
- Б зажурений — смішний
- В низький — видатний
- Г місцевий — нетутешній

5. Синоніми вжито в рядку

- А білий, світлий, водянистий
- Б твердий, черствий, холодний
- В первісний, перший, пріоритетний
- Г уїдлиий, ущипливий, дошкульний

6. Пароніми вжито в рядку

- А упертий — покладистий
- Б чарівний — чепурний
- В логічний — алогічний
- Г ніжний — пестливий

7. Омоніми вжито в рядку

- А райський — пекельний
- Б брати участь, рідні брати
- В ефектна дівчина, ефективна дія
- Г безупинний регрес — швидкий прогрес

8. Установіть відповідність.

Художній засіб

- 1 антоніми
- 2 синоніми
- 3 омоніми
- 4 пароніми

Приклад

- А Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі?
- Б У вас права — ми ж охоронці права.
- В Ідесь там юрми, натовпи, там люди!
- Г У небі розминаються мертві — на землі розбиваються живі.
- Д Богдан подав наказ гетьманський свій —
Уже печаттю скріплений сувій.

9. Установіть відповідність.

Художній засіб

- 1 антоніми
- 2 синоніми
- 3 омоніми
- 4 пароніми

Приклад

- А — Сумніваюсь, чи ти козак, чи кізак, — засміявся задоволений своїм жартом Варчук.
- Б Наймолодша цивілізація пішла на найдавнішу.
- В Там зачарують гіпнотичні кобри під пестоці золототілих дів.
- Г Над козацькими чайками літали й квилили чайки, навіюючи тривогу.
- Д Поліг, загинув, убитий молодим...

10. Установіть відповідність.

Художній засіб

- 1 антоніми
- 2 синоніми
- 3 омоніми
- 4 пароніми

Приклад

- А** І раптом дощ. І злива. І гроза.
Б Співа трава, ніким ще не зім'ята,
 І вабить сном солодких таємниць.
В А тоді вона запитає, хто він. Бог? Чи диявол?
Г Страшніш од огненних геєн
 голодна хіть зажерливих гієн.
Д Про це писали так і в риму,
 зучили вздовж і вперехрест,
 але ж ота дорога з Риму
 якихось кілька сотень верст.

6. Дібравши до слів *іти* й *бігти* синоніми, складіть і запишіть з ними речення. Визначте тип синонімів і стилістичну функцію, яку вони відіграють (*усно*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ра́зом, ре́шето, рі́нковий, рівні́на, роздрі́бний.

Б. Перегляньте експрес-урок «Тирамісу чи *тірамісу*?» і випишіть приклади написання літер **и** та **і** в іншомовних словах.

Тирамісу чи *тірамісу*?

7. Прочитайте уривок з повісті й виконайте завдання.

А яке потім було сум'яття, ви, напевне, здогадуєтесь: спершу з мене вибивали дурування й примовляли, який я бузувір, опришок, урвиголова, харциз, каламут і навіть химород...

Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, а й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'яти й на в'язах стирчала макітра... (*М. Стельмах*).

А. Знайдіть синоніми й укажіть, яку стилістичну роль вони відіграють.

Б. Випишіть фразеологізми й розкрийте їхнє значення.

Бузувір, -а, *чол.*, *перен.* — зла, жорстока людина; мучитель, гнобитель, недолюдок.

Каламут, -у, *чол.*, *розм.* — неприємність, клопіт; сварка.

Опришок, -шка, *чол.*, *перен.*, *діал.* — розбійник, злодій, бешкетник.

Мати лій у голові — бути розумним.

§ 46. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Віршові твори доби Відродження набули ознак прадавнього красивого письменства.

Поетичні тексти епохи Ренесансу репрезентують традиції античної літератури.

- А. Що спільне, а що відмінне в цих реченнях?
- Б. Який варіант добору слів для вираження думки вам більше подобається? Чому?

Слова української мови за походженням поділяють на власне українські та запозичені. **Питоми українські слова** народжені самою мовою на будь-якому етапі її розвитку, а **іншомовні** — запозичені з інших мов. За дослідженнями вчених, словник сучасної української літературної мови містить близько десяти відсотків слів іншомовного походження. Частина запозичених слів має українські відповідники (*лінгвістика* — *мовознавство*; *процент* — *відсоток*), а частина позначає поняття, для яких питомих українських слів немає (*політика*, *університет*, *балет*).

Не засвоєні українською літературною мовою (а отже, не належать до її лексичної системи) **варваризми**: *happy end* (щасливий кінець), *finite la comedia* (виставу закінчено), *о'кей* (добре) та ін.

Дуже важливо не надуживати іншомовною лексикою, адже виважений добір запозиченого слова в певній мовній ситуації є ознакою високої культури мовлення особистості. Кількісне співвідношення іншомовних і питомих українських слів у різних стилях мови не однаково: запозичені слова найбільше вживають у науковому стилі, оскільки значна частина термінологічної лексики запозичена з грецької мови та латини.

Використання іншомовних слів надміру в розмовному й художньому стилях є неприродним, тому свідомо (у художньому стилі) чи несвідомо (у розмовному стилі) читачі (слухачі) сприймають їх іронічно. Наведемо репліку з розмови підлітків: *Закоханість, за моїм спостереженням, це аритмічність нервової системи, безсумнівно, тут надibuємо моменти резонансу, своєрідної детонації, процес хворобливий та мало досліджений, я займуся ним після третього курсу медичного інституту, думаю, це буде також темою моєї майбутньої кандидатської дисертації* (В. Дрозд).

2. Доберіть до поданих іншомовних слів українські відповідники. Поміркуйте, чому до деяких слів немає аналогів у рідній мові.

Фактор, аванс, університет, аналіз, аматор, театр, тунель, пальто, трамвай, паралелепід, тет-а-тет, ювілей, антракт, еталон, біографія, фонетичний, інтернаціональний, натуральний, комфортний.

3. Прочитайте уривки з віршів і виконайте завдання.

I. Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Т. Шевченко

II. Я, що прийшла у світ не для корид,
що не люблю юрби і телекамер,
о як мені упікся і обрид
щоденний спорт боротися з биками!

Л. Костенко

A. Визначте, яку лексику за походженням використовують поети.

B. Висловте свою думку про те, як такий добір мовних ресурсів впливає на створення колориту, стиль поетичного мовлення.

4. Запишіть слова у дві колонки: 1) іншомовні; 2) питомі українські.

Наречена, авангард, система, омріяний, ксерокс, агітація, вареник, навігація, історія, або, ярд.

• З перших букв виписаних слів складіть назву заповідника.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Іншомовним є слово

A сорочка
B пшениця

B блокада
Г громада

2. Питомим українським є слово

A теніс
B юрист

B статут
Г поступ

3. Лише іншомовні слова подано у варіанті

A хокей, бухгалтер, держава
B клоун, автономія, галузь

B фініш, матч, шовковиця
Г ангіна, футляр, грація

4. Лише іншомовні слова подано у варіанті

A курорт, гантелі, касир
B кеглі, атлетика, пивовар

B баланс, афоризм, мельник
Г монтаж, тариф, смородина

5. Прочитайте речення.

Розумiю, що ти звик до свого садка, до цього (1)парку, але як тiльки пiдеш до (2)школи, швидко (3)адаптуєшся, у твоєму (4)класi буде багато друзiв.

Стилiстично невиправданим у цьому реченнi є iншомовне слово, позначене цифрою

A 1	B 3
B 2	Г 4

6. Прочитайте речення.

- Які (1)документи мені потрібні для оформлення пенсії за віком?
- Перелік я можу надіслати (2)електронною (3)поштою. Ви маєте свій (4)акаунт?

Стилiстично невиправданим є iншомовне слово, позначене цифрою

A 1	B 3
B 2	Г 4

7. Установіть відповідність.

<i>Иншомовне слово</i>	<i>Питоме українське слово</i>
1 панкейк	A пиріг
2 чизкейк	B сирник
3 дебют	B млинець
4 анонс	Г починання
	Д оголошення

8. Установіть відповідність.

<i>Иншомовне слово</i>	<i>Питоме українське слово</i>
1 альянс	A угода
2 паритет	B рівність
3 альтруїзм	B об'єднання
4 асиміляція	Г уподібнення
	Д безкорисливість

9. Установіть відповідність.

<i>Иншомовне слово</i>	<i>Питоме українське слово</i>
1 маркетолог	A товарознавець
2 провайдер	B постачальник
3 менеджер	B посередник
4 аматор	Г любитель
	Д керівник

10. Установіть відповідність.

<i>Иншомовний розмовний неологізм</i>	<i>Значення слова</i>
1 баг	A хиба
2 фіча	B нєсмак
3 треш	B властивість
4 хейтер	Г ненависник
	Д наповнення

6. Прочитайте уривок і виконайте завдання.

Дивовижно, але для більшості українців звичне в Європі слово *кейтеринг* (від англійського *cater* — постачання провізії) залишається незрозумілим. Зовсім інша ситуація, наприклад, у США: у цій країні всі фірми й установи користуються доставкою обідів до офісу.

Для порівняння: за оцінками спеціалістів, понад 50 % київських фірм не мають своєї їдальні або буфету. За даними статистичних опитувань населення, тільки 10 % співробітників столичних офісів можуть дозволити собі щодня відвідувати ресторан або кафе. Службовцям доводиться вибирати між домашніми бутербродами та сумнівними стравами від «тьоти Маші» (які розносять дрібні пепешники¹ та домогосподарки), тобто між гастритом і небезпекою отруєння...

Нині ринок кейтеринг-послуг насичений тільки в напрямі обслуговування торжеств і фуршетів. А от на думку експертів, він заповнений не більше ніж на 20 % і є дуже перспективним (*З газети*).

- A.** Знайдіть рідковживані слова й розкажіть, чи варто послуговуватися такою лексикою в книжному стилі, зокрема в публіцистичному (*усно*).
- B.** Висловте свої міркування щодо доцільності чи недоцільності вживання іншомовних слів, коли в мові є питомі українські відповідники (*усно*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Залишіти, занести, застопорити, зобразити, зубожіти.

- B.** Розгляньте ілюстрацію й розкажіть про правомірність уживання форм *зал* і *зала*.

7. Доберіть питомі українські відповідники до іншомовних слів, запишіть їх.

Анархія, дефект, аргумент, генеральний, пріоритет, прерогатива, екстраординарний, кастинг, деградація, екстрений, інвестиція, прайс-лист, легітимний, директива, симптом, репродукувати, реєструвати, креативний, референт, аналогічний.

¹ *Пепешники* — іменник, утворений від аббревіатури ПП (приватне підприємство).

§ 47. СТИЛІСТИЧНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ЛЕКСИКИ. КНИЖНА Й РОЗМОВНА ЛЕКСИКА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, — змалюй дуби, могутні і крислаті, котрі од вітру гнуться до землі.

Л. Костенко

Відтворити на полотні рух потоку повітря в горизонтальному напрямку, тобто вітер, можна за допомогою зображення нахилених до землі розложистих гілок дуба — багаторічного листяного дерева з міцною деревиною й плодами (жолудями).

Щоб намалювати вітер, художники зображають гілки дерев і кущів нахиленими в один бік.

- А. До якого стилю належить кожне з цих речень?
- Б. Яке з них емоційно нейтральне?

За сферою використання лексику української мови поділяють на нейтральну (міжстильову) і стилістично забарвлену.

Стилістично забарвленими називають слова, які стали типовими не для всіх стилів мови, а тільки для одного (рідше декількох, але не всіх). Наприклад, слова *асиміляція*, *фотосинтез*, *вегетативний* стилістично марковані, оскільки їх використовують у науковому стилі (у біології); *терпко-піднесений*, *уста*, *уквітчаний* — у художньому.

До **нейтральної лексики (міжстильової)** належать слова, які вживають у всіх стилях мови. Слова *хмара*, *кіт*, *книжка* можна використати в будь-якому стилі, отже, вони стилістично нейтральні. Похідні від них — *хмаринка*, *хмарище*; *котик*, *котяра*; *книга*, *книженція* — навіть поза контекстом мають емоційне забарвлення: *хмаринка*, *котик* — ніжне, пестливе, виразно позитивне; *хмарище*, *котяра* — зрубиле; *книженція* — іронічне.

Одне й те саме слово, залежно від контексту, може бути як стилістично маркованим, так і нейтральним. Наприклад, слово *ніжка* має такі значення: 1. Зменш.-пест. до *нога*. 2. Стебло рослини, нижня частина гриба. У першому значенні його можна використати в художньому й розмовному стилях, а в другому — у будь-якому стилі. У сполученні з прикметником *чорна* слово *ніжка* набуває такого значення: хвороба рослин, за якої чорніє та загниває коренева шийка й корені рослин, наприклад: *До найпоширеніших хвороб капустяних культур належать чорна ніжка, кила, фомоз*.

Коли стилістично нейтральні слова вживають у переносному значенні, вони можуть набувати емоційного забарвлення в оцінній характеристиці людини — як позитивного (*сокіл*, *ластівка*, *сонце*), так і негативного (*баран*, *корова*, *кобила*).

Стилістично забарвлені слова часто використовують як паралелі до нейтральних, їхній вибір зумовлено стилем тексту, наприклад: *піти* (нейтральне) — *побрести, потягти, поплентатися* (розмовні, згрубілі), *повіятися, поволоктися* (розмовні, несхвальні).

Стилістично марковану лексику в тлумачних словниках позначають такими скороченнями: *анат.* — анатомія; *арх.* — архаїчне слово; *вulg.* — вульгарне слово; *діал.* — діалектне слово; *жарг.* — жаргонне слово; *зменш.-пест.* — зменшено-пестливе; *зневажл.* — зневажливе слово; *лайл.* — лайливе слово; *поет.* — поетичне слово; *спец.* — спеціальне слово; *церк.* — церковне слово тощо.

Стилістично марковану лексику поділяють на *книжну, розмовну й просторічну*.

Стилістично забарвлена лексика		
книжна	розмовна	просторічна
слова, що використовують здебільшого в писемних різновидах літературної мови; цю лексику поділяють на <i>наукову, офіційно-ділову, газетно-публіцистичну й конфесійну</i>	слова, що мають знижене (порівняно з нейтральною лексикою) стилістичне забарвлення; їх використовують переважно в усному мовленні — у побутовій розмові, у невимушеній бесіді	грубі й вульгарні слова, а також ті «перекручені» слова, що порушують норми літературної мови; такою лексикою послуговуються в усному мовленні, просторічні слова перебувають поза межами літературної мови
<i>концепт, пневмонія, синус, герундій; накладна, інструкція, дирекція, секретаріат; демократія, толерантність, вагомість, добробут; благодієчність, предтеча, сокровенний</i>	<i>прочухан, пузатий, ботаничка, телепень, ротатий, теревенити, класно, тюхтій, писака, бос, велик, завучка, кореш, попомерзнути, шоферувати.</i>	<i>морда, жертви, паскуда, свинюка, сволота; тутечки, ружжо, радіво, транвай, хвігура, фіст</i>

Розмовні слова можуть містити позитивну або негативну оцінку — вони належать до оцінної лексики.

До **оцінної лексики** належать слова, що позначають почуття (*любов, ненависть, жах, покора*) та оцінку предмета чи явища (*хороший, чудовий, поганий, нудний*). Також до цієї групи лексики належать слова, у яких емоційне ставлення до предмета чи явища виражається граматичними способами, особливими суфіксами та префіксами: *кошенятко, вітрюга, бабуся, малесенький*.

2. Згрупуйте й випишіть подані слова за сферою використання.

Стилістично нейтральна лексика: ... .

Стилістично маркована лексика: а) книжна: ... ;

б) розмовна: ... ;

в) просторічна: ... .

Тонкогуб'я, генеральша, отець, громада, інфінітив, тудою, сонце, блаженний, анапест, пергися, скиглити, шохвер, різнотрав'я, відфутболити, Псалтир, огненний, суспільно-побутовий, кумекати, індульгенція, громадянський, суспільство, зима, ректи, промовляти, базікати, чоло, електрод, диференціювати, безбатченко, свекрушище, сонечко, смерд, пройдисвіт, каналія, катет, поліфонія, добробут, пишний, благоденствіє, хитрючий, соловейко, математичка, рило, п'ятихвилинка, протокол, замазура, вікно.

3. Прочитайте слова й виконайте завдання.

Ріка, струна, комиш, вітер, скрипка, Чайковський, душа, уява, четвірка, лебедята, краса, гірка, юність, спалах, роса, ударити, залунати, сповнитися, з'явитися, здійматися, казковий.

А. Випишіть стилістично нейтральну лексику.

Б. Які з вписаних слів набули стилістичного забарвлення в поданому нижче реченні? Аргументуйте свою думку.

Над рікою в струни комиша вдарить вітер, залунають скрипки, і Чайковським сповниться душа, а в уяві з'явиться четвірка лебедят казкової краси, нібито здіймається на гірку юність наша в спалаху роси (*М. Вороний*).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Дора — її рідна сестра, мені ж — тітка, а дядькові Денису — дружина. Сестрина скнарість давно стала вдячною темою для материних голосінь. Побазарувавши в місті, вона виходила на колодки й прискіпливо перераховувала, що відвезла сестрі в гостинець і чим їй оддячила зажерлива Дора; зворушена думками про власну щедрість, мати приголомшувала бабів мішками картоплі, капусти, полови, рукавичками маку, квасолі, сушні та крохмалю...

— А від сестри маю отакенну дулю! — гукала спересердя мати й згортала з чорних, рубцюватих, ніби вельвет, пальців однорогу маківку.

Сусіди, базаруючи, здибувалися в місті з Дорою й ревню переказували їй материні нарікання, на що тітка розпалювалася, махала білим ридикюлем і перелічувала майже нові юбки, кофти й Денисові штани, які вона віддала; банки варення, компоту, булки, оселедці, бублики, цукор, дріжджі, що попливли з її щедрих рук у Пакуль до ненажерливого, невдячного рота отої кугутки, отої тринькачки, яка не знає ціни заробленій копійці, якій здається, що в місті гроші самі ростуть, наче на вербі в її городі груші.

Якийсь час сестри перебували в стані «холодної» війни, і ми з матір'ю, привозячи на ринок картоплю чи яблука, десятою дорогою обминали вулицю, де мешкали Солом'яники. Це мені не вельми подобалося, бо в хаті тітки Дори, відколи вона торгувала в пивниці, не переводилися сьолодоці. Найчастіше нас пригощали какао з молоком і цукристими рогаликами, що похрускували на зубах, і місто з раннього дитинства мрійно пахло мені звареним на молоці какао. Але минав тиждень-другий, сестри наче випадково здибувалися на базарі чи в пивниці, кидалися одна одній в обійми, цілувалися й плакали від зворушення та щастя, заливаючи міські вулиці потоками сліз, аж бідним городянам доводилося декілька днів по тому плавати в човнах і ночвах (*За В. Дроздом*).

А. Визначте слова з високим і зниженим стилістичним забарвленням, з'ясуйте їхні стилістичні функції в тексті.

Б. Потренуйтеся виразно читати текст, грамотно інтонуючи стилістично забарвлені слова.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Стилiстично забарвленi слова записано в рядку
  - А** лампа, читати, твердий
  - Б** картка, заходить, чистий
  - В** екран, вiдчиняти, жовтий
  - Г** еліпс, бубніти, рахманний
2. Стилiстично забарвленi слова записано в рядку
  - А** пластиковий, прозорий, м'який
  - Б** моторошний, синенький, злий
  - В** паперовий, сестрин, плавний
  - Г** зимовий, київський, чорний
3. Стилiстично забарвленi слова записано в рядку
  - А** ремонтувати, лікувати, забивати
  - Б** підкреслювати, мити, закликати
  - В** чимчикувати, гамселити, бубніти
  - Г** піднімати, запускати, завмирати
4. Стилiстично забарвленi слова записано в рядку
  - А** оборона, світлина, зоопарк
  - Б** індик, кришталь, вантажівка
  - В** узбіччя, шоколад, велосипед
  - Г** свекрушище, тігонька, одоробло
5. Стилiстично забарвленi слова записано в рядку
  - А** інфінітив, конденсат, дисиміляція
  - Б** країна, палісадник, обгортання
  - В** частина, телефон, боротьба
  - Г** чоботи, підковдра, вулиця
6. Стилiстично забарвленi слова записано в рядку
  - А** обгорнутий, притулений, перероблений
  - Б** перенесений, пройдений, незавершений
  - В** очікуваний, простелений, запропонований
  - Г** ніжно-зелений, терпко-солодкий, завітчаний
7. Оцінні слова подано у варіанті

А біль, закоханість, переляк	В навичка, мета, слухання
Б відчуття, знання, уміння	Г уважність, сон, дозвілля
8. Оцінні слова подано у варіанті

А львівський, парковий, нижній	В божевільний, лютий, скупий
Б прямий, ребристий, міський	Г хатній, світлий, сусідський
9. Стилiстично забарвлену лексику використано в реченні
  - А** Біля нашого дому поставили нові ліхтарі.
  - Б** Коло ставка посадили декілька каштанів.
  - В** Брат зайшов до крамниці по хліб.
  - Г** Ось і прийшло моє нещастячко.

10. Стилістично забарвлену лексику використано в реченні

- А Повтори останнє слово.
- Б Знайди ключі від квартири.
- В Визначте синтаксичну роль інфінітива.
- Г Нагодуй молодшого брата манною кашею.

6. Перегляньте відеоматеріал про В. Симоненка (3 хв 47 с) і виконайте завдання.

Сумна історія поета-шістдесятника Василя Симоненка

- А. Випишіть стилістично забарвлені слова. Визначте оцінну лексику.
- Б. Перекажіть історію про В. Симоненка, зберігши стилістично забарвлену лексику.

В. Симоненко зі своїм дідом

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Сóлодощі, соломі́нка, серéдина, слі́на, свéрдло.
- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
моє день народження
командувач армією
бажаючи поспілкуватися
задавати питання
приймати таблетки до їжі

ПРАВИЛЬНО
мій день народження
командувач армії
охочі поспілкуватися
ставити запитання
приймати таблетки до їди

7. Випишіть з тексту стилістично марковані слова; визначте, яку роль вони відіграють (усно). Підкресліть ті з них, що вжиті в переносному значенні.

Що ж зображено на Рафаелевій картині «Сикстинська Мадонна», що зачаровує весь світ уже понад півтисячоліття?

Нечутно ступає по хмарах босими ногами Богоматір, ніжно пригортаючи до грудей свого маленького Сина. Марія знає, яка доля чекає її божественного первістка, і тому такі сумні її прекрасні очі й так важко дається їй кожен крок, адже попереду в Ісуса – Голгофа. Але вона знає, що так мусить бути, бо так возлюбив Бог світ, що віддав на муки Свого єдинородного Сина, аби кожен, хто в Нього увірував, не пропав, а мав життя вічне. І тому, тамуючи біль і душевну муку, несе Марія свого Сина людям, і ніщо не в змозі спинити материнську ходу: ні час, ні випробування, ні смерть (О. Журавель).

§ 48. СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ НЕОЛОГІЗМІВ І ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте повідомлення й виконайте завдання.

Раджу тобі поміняти браузер, бо мене теж хакнули — і я мав проблеми.

- А. Якби ваші батьки прочитали це повідомлення в шкільному віці, чи зрозуміли б вони його зміст?
- Б. Через які слова в них виникли б труднощі?

Не всі іншомовні слова приживаються в мові: одні набувають статусу варваризмів, інші стають органічною частиною українського словника. Для набуття статусу літературного (для потрапляння до словника) іншомовному слову треба «прожити» в активному використанні носіїв мови щонайменше двадцять, а то й тридцять років. Запозичення на стадії проникнення в мову називають *неологізмом*.

Неологізм — це слово (або окреме його значення), що з'явилося недавно. Його новизна усвідомлюється мовцями: *імпічмент, спікер, голкіпер, комп'ютерний вірус, пакет пропозицій*. Такі неологізми називають *загальномовними*, адже значна частина мовців розуміє їхнє значення.

Неологізмами також вважають слова, витворені певною людиною, здебільшого письменником, — такі неологізми називають *індивідуально-авторськими*: *яблуцевоцвіт-но, ясносоколово* (П. Тичина); *безбровко, хмарошкряб* (О. Гончар); *відлутувати, піднеб'я* (М. Вінграновський). Індивідуально-авторські неологізми слугують художнім матеріалом у красному письменстві, за допомогою них майстер слова вміло передає найтонші відчуття, досягає високої емоційності й образності. Іноді буває так, що індивідуально-авторські неологізми стають настільки популярними, що через активне та тривале вживання в мові потрапляють до словника. Так сталося зі словами *мрія* (М. Старицький), *чинник* (І. Франко), *звіт* (І. Верхратський) та ін.

Неологізмам протиставляють *архаїзми* — застарілі слова, що вийшли з активного вжитку, їх використовують рідко, лише з певною стилістичною настановою: *ланіти* (щоки), *чоло* (лоб), *уста* (рот), *шуйця* (ліва рука), *тать* (зłodій) — лексичні архаїзми; *вольний, папшорт, сей, пійт* (поет), *глас* (голос) — фонетичні архаїзми; *люде* (форма називного відмінка множини), *новий авто* (нині це іменник середнього роду) — граматичні архаїзми. Архаїзми використовують для відтворення колориту минулих епох, для мовної характеристики представників духівництва, а також для надання урочистого, піднесеного чи, навпаки, жартівливого, іронічно-сатиричного звучання. З-поміж застарілих слів виокремлюють *історизми* — слова, що вийшли з ужитку разом з позначуваними ними реаліями, вони не мають у сучасній мові, на відміну від архаїзмів, синонімічних відповідників: *боярин,*

волюсть, рало, гувернер (хоча останнє слово сьогодні починає повертатися до активного словника українців). Історизми використовують здебільшого в художньому стилі (рідше в публіцистичному); вони відіграють ту саму стилістичну роль, що й архаїзми.

Багаті стилістичні можливості має лексика старослов'янського походження, яка ввійшла в українську мову в X–XI ст., після запровадження християнства в Київській державі: *блаженний, преподобний, грядущий, престол, глава, притча во язицех* тощо. У конфесійному стилі часто вживають старослов'янізми, а в художньому їх використовують для надання мовленню урочистого, піднесеного забарвлення:

*Благословенна ти поміж жонами,
Одрадо душ і сонце благовісне,
Почата в захваті, окроплена сльозами,
О раю мій, моя ти муко, Пісне!*

І. Франко

У розмовному стилі, коли їх уживають зі звичайними словами, що мають відтінок згрубілості, старослов'янізми сприяють створенню сатиричного або гумористичного звучання: *Горе мені. Пане сотнику! — казав Пістряк. — Мимошедшую седмицю глумляхся з молодицями по шиночкам здешної палестини і, вечеру суццю минушого дне, бих неподвижен, яки клада, і нім, аки риба морская* (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. Доберіть до поданих слів сучасні відповідники. Поясніть, чому до окремих слів у сучасній мові немає абсолютних синонімів.

Возсіяти, десниця, кошовий, очіпок, окучерявлений, зріти, вражий, грядущий, спудей, отаман, віче, свічадо, твар, уста, правиця, ратуша, піїт, ректи, челядь.

3. Прочитайте подані тексти й виконайте завдання.

I. І Архімед, і Галілей
Вина й не бачили. Єлей
Потік у черево чернече!
А ви, святіє предтечі,
По всьому світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим. Буде бите

Царями сіяєє жито!
А люде виростуть. Умруть
Ще не зачатіі царята...
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.

Т. Шевченко

II. Старезна струна, басова, мідяна,
А крона корони, гірка й медяна,
Зеленою магмою в хмарах застигла
На сонячних, карих, розжарених тиглях.
Стоїчно, велично шумить шумовицю,
У венах підшкірних бурштинить живицю.
Грудаста, сучкаста, вівтарно стосвічна
Посестра вічності — княжна потойбічна...
Та ось мигцем, мов хтось різцем,
Аж іскри-іскрища
Навколо стовбура-ядра,
Аж репає стара кора
І свище хвища —
Навколо мідного ядра

Живкі електрони, дві білки іржаві,
Гей, княжать на сосні, круглястій державі.
Іскряться очиці,
Раюють білиці,
Пахкі од живиці,
На гострих пуантиках бісяться в твісті —
Аж з лоскоту й сосна танцює на місці...

І. Драч

III. [Репліка возного до Наталки в н'єсі «Наталка Полтавка»] — Рци одно слово: «Люблю Вас, пане возний», — і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою (*І. Котляревський*).

IV. Спікер Верховної Ради України вніс 5 лютого 2005 року до порядку денного питання щодо інавгурації Президента України (*З газети*).

A. Знайдіть і випишіть неологізми, архаїзми, історизми й старослов'янізми.

B. З'ясуйте, яку стилістичну роль відіграють виписані слова в тексті (*усно*).

4. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Блаженна людина, що мудрість знайшла, і людина, що розум одержала, бо ліпше надбання її від надбання срібла, і від щирого злата ліпший прибуток її, дорожча за перли вона, і всіяке жадання твоє не зрівняється з нею (*Біблія*).

II. Мій дід Михайло був храмостроїтель.
Возводив храми себто цілий вік.
Він був чернець, з дияволом воїтель, печерник,
Боговгодний чоловік.
Він був саїтник, дуже був суворий.
Між Богом — чортом душу не двоїв.
І досі поминають у соборах:
храмостроїтель Михаїл.

Михайлівський золотоверхий собор. м. Київ

Л. Костенко

III. — Що ж то за лепорт такий довгий? Хворостина ж йому, мабуть, замість хвоста. Чи що? Хворостина сія, хоча єсть і хворостина, но оная не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні Конотопської, за ненахожденієм писательного существа та трепетанієм десниці й купно шуйці, — оттак відсипав наш Пістряк.

— Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, уже мені те письмо остило й опоганіло, що нічого не второпаю, що ви кажете-говорите (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

A. Знайдіть і випишіть старослов'янізми.

B. Поясніть, яку стилістичну роль вони відіграють у текстах (*усно*).

5. Виконайте тестові завдання.

1. Архаїзм ужито в реченні

- A** Є для серця така покута — забувати скоріше зло.
- B** Темнооким чудесним гостем я чекала тебе з доріг.
- B** Забарився, прийшов не скоро, марнувала я дні в жалю.
- Г** Чи зважусь я свої персти несмілі до золотої ліри простягти?

2. Архаїзм ужито в реченні

- А Божевілля моє, божемилля, богомілля моїм сльозам!
- Б Озеро рівне, і чорний лебідь нечутно лине вздовж берега.
- В Сама не знаю, що в ній за скарби, якого серце зберігало джина.
- Г На твоїх ланітах, як говориться в таких випадках, палає рум'янець досади.

3. Історизм ужито в реченні

- А В ті дні, прожиті печально і просто, все було як незайманий сніг.
- Б Земля вдихне глибинно й жагучо на вишняхках настояний озон.
- В Тут Січ стояла, тут гули майдани, димилися козацькі курені...
- Г А я утечу в кошлаті Карпати, а я цю любов задушу і уб'ю...

4. Історизм ужито в реченні

- А В давній золотій печалі лебедіють небеса.
- Б Сумної зірки око золоте, і електричка скрикнула контральто.
- В Мені, мабуть, ніколи не досниться сліпучий спалах чистої жаги.
- Г Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну.

5. Індивідуально-авторський неологізм ужито в реченні

- А Десь грає ніч на скрипці самоти.
- Б Не дивися так привітно, яблуновоцвітно...
- В І я не я, і ти мені не ти. Скриплять садів напнуті сухожилля.
- Г Десь виє вовк по нотах божевілля, бере голодну тугу — як з ножа.

6. Індивідуально-авторський неологізм ужито в реченні

- А І дрижать їх руки незугарні, чорні, закоцюрблені, дубові.
- Б Соняхи, щирі огнепоклонники, сходу кивають золотоголово.
- В З господарства лине чистий дзенькіт, у воді поплюскує небавом.
- Г Дві сестри, тоненькі і сухенькі, ловлять осінь в пелени над ставом.

7. Прочитайте рядки.

*А люта мати!
Спустила друге бісновате
Своє скаженеє звіря.
Та вже такого сподаря,
Що гради й весі пожирало.*

В уривку використано

- А архаїзм
- Б історизм
- В загальнономовний неологізм
- Г індивідуально-авторський неологізм

8. Прочитайте рядки.

*Вже небо не біжить тим синьо-білим бігом
В своєму зорехмарному ряду.
Завіяло, заговорило снігом
У полі, попід садом і в саду.*

В уривку використано

- А архаїзм
- Б історизм

- В** загальнономовний неологізм
Г індивідуально-авторський неологізм

9. Установіть відповідність.

<i>Група лексики</i>	<i>Приклади</i>
1 архаїзми	А град, глас
2 історизми	Б колиба, газда
3 неологізми	В бурмістр, кожум'яка
	Г акордитися, трояндно

10. Установіть відповідність.

<i>Група лексики</i>	<i>Приклади</i>
1 архаїзми	А чоло, рамена
2 історизми	Б чумақ, гайдук
3 неологізми	В плай, маржинка
	Г міднодзвонний, сніговерть

 6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Незвичайна професія

Сидіти годинами за комп'ютером, грати в ігри й за це ще й гроші отримувати! Ця посада називається бета-тестер комп'ютерних ігор. Усе, що потрібно від працівника, — це грати та знаходити помилки, баги й криві моменти в грі. Хіба не це професія мрії будь-якого геймера?! (З порталу <http://asn.in.ua>).

- А.** Знайдіть неологізми, розкрийте їхнє значення (за потреби скористайтеся мережею Інтернет).
- Б.** Напишіть вільне есе про те, чи є душа в багах, бета-тестерах і кривих моментах; чи не втрачає сучасна людина зв'язок зі справжнім, непідробним — чистою природою, народними традиціями, живим, а не віртуальним спілкуванням.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Піцєрія, піалá, прічїп, партєр, переля́к.

- Б.** Перегляньте експрес-урок «Чому в зимових щедрівках ластівка прилітає?» і перекажіть його.

Чому в зимових щедрівках ластівка прилітає?

7. Запишіть слова у дві колонки: 1) архаїзми; 2) історизми. Доберіть до архаїзмів сучасні відповідники.

Рать, вельможа, врата, кріпак, дворянин, зело, осавула, стельмах, злато, жупан, ятаган, десниця, кирея, чоло, волость, столоначальник, лакей, хорунжий.

§ 49. СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте вислови й виконайте завдання.

синій небокрай
узяти козу за роги
ховати здобич у пісок

синій птах
узяти бика за роги
ховати голову в пісок

А. У якій колонці записано фразеологізми?

Б. Чи відповідають світлини значенню фразеологізмів?

Виразними стилістичними засобами мови є фразеологізми.

Фразеологізми (фразеологічні одиниці) — це стійкі сполуки слів, які в процесі мовлення відтворюються як готові словесні формули. Фразеологізм складається щонайменше з двох слів: *бити байдики, з душею, стріляти з гармат по горобцях, не за горами*.

Фразеологізми поділяють на три групи:

а) **фразеологічні зрощення** — одиниці, у яких цілісне значення не вмотивоване, тобто воно не випливає зі значень його компонентів: *пекти раків* (соромитися), *бити байдики* (ледарювати), *ні в сих ні в тих* (незручно);

б) **фразеологічні єдності** — одиниці, у яких цілісне значення певною мірою вмотивоване переносним значенням їхніх компонентів: *вітер у кишенях свистить* (немає грошей), *кров з молоком* (здоровий, рожевовидий, рум'яний), *робити з мухи слона* (перебільшувати);

в) **фразеологічні сполучення** — одиниці, у яких цілісне значення певною мірою вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: *берегти як зіницю ока, зачепити інтереси, глуха ніч*.

Окрему групу становлять **фразеологічні вислови**, у яких слова більшою мірою зберігають своє індивідуальне значення: *незлим тихим словом, мати велике значення, вовків боїтися*. Здебільшого такі фразеологізми позбавлені якогось емоційного забарвлення, проте вони функціонують у мовленні як усталені поєднання двох або більше слів. До фразеологічних висловів належать приказки (*лежачого не б'ють*), прислів'я (*доки сонце зійде, роса очі виїсть*), крилаті вислови (*краса врятує світ*) і мовні кліше (*мати велике значення*).

Фразеологізми можуть вступати в антонімічні відношення: *тертий калач* — *жовтороте каченя*; *як викапаній* — *схожий як бульдог на носорога*; *аж іскри летять* — *як мокре горить*.

Особливо багата українська мова на **фразеологічні синоніми**: *рота не розкривати, не випускати пари з вуст, як води в рот набрати, справляти мовчанку, грати в мовчанку, прикусити язика, проковтнути язика, держати язик за зубами, ні гу-гу; на безриб'ї й рак* — *риба, у степу й хрищ* — *м'ясо, на безлюдді й Хома* — *чоловік і де немає співця, послухаєш і горобця*. Фразеологізми одного синонімічного ряду можуть мати різні емоційні відтінки й

стилістичне забарвлення, а отже, відрізняться стильовою належністю: книжний вислів — *увести в оману*; розмовний — *збити з пантелику*, вульгарний — *пиндючити морду*; знижений розмовний — *дерти носа*. Саме синонімічне багатство дає підстави використовувати фразеологізми як стилістичний засіб.

- 2.** Прочитайте речення. Випишіть фразеологізми, з'ясуйте, до якої групи кожен з них належить, поясніть їхнє значення.

1. Ти бачила, Оленко, як Сава раки пік? Не знав, куди й очі діти (*О. Копиленко*). 2. Ця дівчина — твердий горішок, з нею треба поводитися обачніше (*М. Івасюк*). 3. Зів'єш гніздечко й будеш щаслива, як Вірунька Баглаєва. Тут діло надійне, дитинко (*О. Гончар*). 4. Бачите — не сиджу, не згорнула ж руки (*А. Головка*). 5. — А чого ти, молодице, насилу соваєш руками? — крикнув на Василю постригач. — Ти робиш, наче три дні не їла (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Ускочили ми в халепу. Це декілька днів сміятимуся, не менше (*В. Нестайко*). 7. А я твоє відерце дістану й з тобою на рушничок стану (*Нар. тв.*).

- 3.** Згрупуйте подані фразеологізми за стильовою належністю.

- В усіх стилях мови (міжстильові): ... ;
- в офіційно-діловому й науковому стилях: ... ;
- у публіцистичному й художньому стилях: ... ;
- у розмовному стилі: ... ;
- у конфесійному стилі: ... .

Мокра курка, у всякому разі, витрішки продавати, один з одним, вітер гуде в кишенях, гра слів, авгієві стайні, базарна баба, тютя з полив'яним носом, брати участь, без задніх ніг, возлюби ближнього свого, ужити належних заходів, осідлати Пегаса, око за око, увінчати лаврами, манна небесна, цілуйте тата в коліщата, відігравати роль, на око, важка артилерія, язиката Хвеська, сидіти склавши руки.

- 4.** Прочитайте речення й виконайте завдання.

I. 1. На другий день, ще ні світ ні зоря, одрадяни кинулися до Марининої хати (*Панас Мирний*). 2. Та врода, як саронська рожа, — розквітне на зорі... (*Леся Українка*). 3. Ще чорти навулачки не б'ються, як він схоплюється на ноги й до ночі не має спочинку (*М. Стельмах*). 4. Тільки почало на світ благословлятися, а Мелашка вже біля печі (*І. Нечуй-Левицький*).

II. 1. Призначають у середню школу пташа жовтороте, а потім беруться за голови... (*Ю. Збанацький*). 2. Абдулаєв був старий вовк, він знав: «язика» узяти нелегко (*Гр. Тютюнник*).

III. 1. Бачите — не сиджу, не згорнула ж руки (*А. Головка*). 2. Од'їжджаєш ти, козаче, у непевну путь, може ж, тобі доведеться і руки згорнуть (*Олена Пчілка*).

A. Випишіть фразеологізми й розкрийте їхнє лексичне значення.

B. З'ясуйте, за яким принципом згруповані речення з фразеологізмами.

- 5.** Виконайте тестові завдання.

1. Фразеологізмом є сполука слів

- A** рукою дістати
B ногою вдарити

- B** дістати книжку
Г ударити м'ячем

2. Фразеологізмом є сполука слів
А пройти через ліс і гори **В** знайти сенс свого життя
Б пройти крізь вогонь і воду **Г** знайти свою мрію
3. У фразеологізмах *товкти ... в ступі, замутити ... , носити ... решетом* замість крапок має бути слово
А пшоно **В** кисіль
Б гречку **Г** воду
4. У фразеологізмах *текти крізь ... , наступати на ... , хіба ... оближе* замість крапок має бути слово
А рота **В** руки
Б губи **Г** пальці
5. У фразеологізмах *... без кісток, ... як помело, тягти за ...* замість крапок має бути слово
А хвіст **В** палець
Б язик **Г** вареник
6. У реченні *Кайдашиха полюбляла на людях **триматися гордовито*** замість виділених слів доречний фразеологізм
А дерти кирпу
Б накручувати хвоста
В наставляти на розум
Г давати горобцям дулі

7. Установіть відповідність.

<i>Фразеологізм</i>	<i>Синонім</i>
1 гріти чуба	А читати проповідь
2 знімати стружку	Б продавати зуби
3 відкинути ноги	В замурувати уста
4 загородити пельку	Г обливатися потом
	Д спочити в Бозі

8. Установіть відповідність.

<i>Фразеологізм</i>	<i>Синонім</i>
1 кадити фіміам	А намотати на вус
2 сушити зуби	Б заморити черв'ячка
3 зарубати на носі	В підносити до небес
4 дурити голову	Г пустити в очі туману
	Д смішки справляти

9. Установіть відповідність.

<i>Фразеологізм</i>	<i>Антонім</i>
1 мести до воріт	А танцювати під дудку
2 витрачати порох	Б співати дифірамби
3 давати прочухана	В пускати на вітер
4 жити своїм розумом	Г махнути рукою
	Д витикати носа

10. Установіть відповідність.

Фразеологізм

- 1 ламати хребта
- 2 розуму не позичати
- 3 задирати голову
- 4 намотати на вус

Антонім

- А мати порожню макітру
- Б викинути з голови
- В валятися в ногах
- Г подавати голос
- Д ганяти собак

6. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Зависне сонечко на промені,
Щоб не упасти за гаї.
Напишуть інші ніжні спомини,
Не схожі зовсім на мої.

Садів нове цвітіння спініться,
Нові стежки усипле цвіт.
Усе у білім світі зміниться —
Не зміниться лиш білий світ.

І ти божественно-красивою
Зорею новою зійдеш,
І над чиеюсь сиво-сивою,
Мов біла вишня, пропливеш.

Цей цвіт нас ділить, не згуртовує,
Та править правило просте:
Краса то світу не врятовує,
Але без неї світ — пусте!

М. Шевченко

- А. Знайдіть фразеологічний вислів і прокоментуйте особливості його вживання саме в цьому творі.
- Б. Напишіть вільне есе на тему «Чи врятує краса світ?».

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Обіця́нка, обр'я́ння, обр'у́ч (*іменник*), одноразо́вий, опто́вий.
- Б. Переглянувши експрес-урок «Що означає вислів *гроші не пахнуть?*», розкажіть історію походження згаданого фразеологізму.

Що означає вислів *гроші не пахнуть?*

7. Пригадайте й запишіть (або випишіть зі словника) якомога більше фразеологізмів зі словами *око*, *рот*, *рука*, *голова* й *нога*. Висловте свої міркування, чому саме з цими словами так багато в мові стійких сполук.

§ 50. СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ СЛОВОТВОРУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте пари слів і виконайте завдання.

перукар — перукарка
лікар — лікарка
учитель — учителька

вівчар — вівчарка
пілот — пілотка
електрик — електричка

А. Чи від усіх назв професій можна утворити фемінітиви?

Б. Чи однакові словотвірні засоби треба використовувати для творення назв професій жіночого роду?

Стилістичні можливості словотвору виявляються в зіставленні слів одного кореня й одного значення, але різного словотвірного оформлення, тобто в синонімії словотвірних афіксів, які увиразнюють слово, надають йому відповідної експресії. Наприклад, рідковживані (непродуктивні) іменникові префікси **пра-**, **па-**, **уз-**, **су-** підкреслюють піднесеність сказаного — поряд зі стилістично нейтральними значеннями (*суглинок, прадід*) додають словам урочистого відтінку: *прамова, праоснова, пагін, паросток, наморозь, узголів'я, узбіччя, узвишшя, сутінок, суголося, супокій, сум'яття*. Префікси іншомовного походження **анти-**, **архі-**, **екстра-**, **псевдо-**, **ультра-**, **екс-** надають словам книжного відтінку: *антинародний, псевдопатріот, архіважливий, екстравагантний, ультраправий, екс-президент*. Префікс **пре-** виражає збільшену міру ознаки: *пречудовий, пресильний, переважливий*, а **воз-** надає слову піднесеності й урочистості: *возрадуйся, возвеличити*. Особливої виразності набувають слова з декількома префіксами: *знебарвити, поназбирувати, попоходив, порозходилися*.

Один з найвиразніших засобів стилістики — суфікс. Суфікси книжного забарвлення **-ни(я)**, **-тт(я)**, **-ізм** утворюють абстрактні поняття, збірні, віддієслівні іменники: *бажання, каяття, заняття, прагнення, стягнення, горіння, напруження, націоналізм*.

«Професійні» суфікси **-ар**, **-ець**, **-ач**, **-ист**, **-ик**, **-тель**, **-ир** утворюють назви осіб за родом занять чи професією: *байкар, повістяр, митець, бандурист, мислитель, буровик, касир*.

Особливу виразність мають зменшено-пестливі суфікси **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-усіньк-**, **-юсіньк-**, **-ик**, **-ичок**, **-чк-**, **-ечк-**, **-иц-** (*тоненький, дрібнесенький, манисінький, стовпчик, ріжечок, теличка*) і суфікси зі згубілим значенням, емоційно-негативним відтінком **-иськ-**, **-їськ-**, **-иц-**, **-їц-** (*дівчисько, хлопчисько, побоїще, ручище, ножище*). Суфікси здрібнілості в поєднанні зі словами негативного забарвлення надають зневажливих, іронічних, сатиричних, гумористичних відтінків: *партійка, воріженьки, рішеннячко*.

В офіційно-діловому та науковому стилях мовлення здебільшого уникають використання слів з експресивними суфіксами. Терміни на зразок *язичок, мозочок* втратили експресивність.

Складні слова виконують різні стилістичні функції: їх використовують як терміни в книжних стилях, вони передають найрізноманітніші емоційно-експресивні відтінки в художньому та публіцистичному мовленні. Емоційного забарвлення можуть також набувати й аббревіатури (наприклад, у художньому стилі).

Повторення одного й того самого слова (кореня, префікса) підкреслює інтенсивність дії, ознаки: *ходжу-ходжу, старий-престарий, лежнем лежати*.

Уживання чи поєднання різнопланових одиниць посилює експресивність (*возгавкати, ідейка, наплювизм, бабизм-ягізм*).

2. Пригадайте способи творення слів. Розташуйте відповідно до них подані приклади.

- Субтропіки, прегарний, розсміятися, схвалити, прадід.
- Ручка, ручище, ручисько, рученька, ручний.
- Помалу, угорі, увиразнити, спростити, погіршити, одвірок.
- Співрозмовник, безсилля, підгрунття, межиріччя, узбережжя, міжгір'я.
- Чотиригранний, чотирьохактний, блідо-рожевий, білосніжний, бал-маскарад, хмарочос, ВНЗ, страйкком, Мін'юст.
- Синь, рань, юнь, глибо, шир, захист, хода, хід, наїзд.
- Минуле, сучасне, слідом, близько (другої), обабіч (дороги), набережна.
- Байка, бокс, вал, полотно, поле, титан, піонер (багатозначне слово й омонім).

3. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Мало всього — ще й тугу цю вовчу
в це щоденне людське улюлю!
А я перетерплю, а я перемовчу,
аж поки згіркне слово «люблю».
Оці Ніагари блуду і бруду,
а я пересилю, русява, як Русь,
а я переб'юся, я перебуду,
а я переплачу, пересміюсь!
Це переждати, пережадати,

це передвічне навперехрест,
це як перестріт — тебе перестріти,
це як переступ — слово і жест.
Перенебачу, перенечую,
передощиться, переболю (...)
А я утечу в кошлаті Карпати,
а я цю любов задушу і уб'ю...
Зорі стозорі, ви що — телепати?
Чого ж ви так дивитесь в душу мою?!

Л. Костенко

- А.** Які способи творення слів використано у вірші?
Б. Яку роль відіграє повтор словотвірних елементів у поезії?

Улюлю́, виг. — крик мисливців при цькуванні звіра собаками; глумливий вигук.

4. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

О мово, ти іще жива.
Тяжкі твої тортури.
Колись творилися слова,
тепер — аббревіатури.
Читаєш «СНІД»,
і давишся сніданком.

В чім порятунок?
Гумор — не Гомер.
Як тій дитині зватися Богданком,
коли епоха зветься НТР?!

Л. Костенко

А. Яке враження справив на вас вірш?

Б. Чи є відмінність у вживанні аббревіатур у художньому й інших стилях?

5. Виконайте тестові завдання.

1. Спільнокореневим до слова *роса* є

А рости
Б Ростик

В рослина
Г зрошений

2. Спільнокореневим до слова *гора* є

А горе
Б горіти

В гіркий
Г згірок

3. Спільнокореневим до слова *воля* є

А звільнений
Б властий

В воловий
Г волання

4. Спільнокореневими є всі слова, **КРІМ**

А рік
Б річний

В річковий
Г роковини

5. Спільнокореневими є всі слова, **КРІМ**

А потік
Б текти

В утік
Г течія

6. Спільнокореневими є всі слова, **КРІМ**

А сік
Б сікти

В сочистий
Г соковитий

7. Спільнокореневими є всі слова, **КРІМ**

А вода
Б водити

В підводний
Г водянистий

8. Спільнокореневими є всі слова, **КРІМ**

А мити
Б мийка

В митець
Г вимитий

9. Спільнокореневими є всі слова, **КРІМ**

А зоря
Б зоріти

В зорати
Г зоряний

10. Спільнокореневими є всі слова, **КРІМ**

А пекти

Б печений

В печера

Г випічка

6. Словотвірні асоціації є підставою для народної етимології¹. На цій основі часто укладають гумористичні «короткі етимологічні словники». Вони поширені в газетах і часописах. «Стаття» такого «етимологічного» словника будується за принципом: слово — стилістична ремарка — тлумачення. Отже, такі словники краще називати «тлумачно-етимологічними».

Автограф (спец.) — водій з благородної сім'ї (насправді *автограф* походить від грецьких слів *autos* — сам і *grapho* — пишу й має значення *власноручний пам'ятний підпис*).

Пройдисвіт (жарт.) — турист (справжнє значення слова *пройдисвіт* — шахрай).

- Укладіть за аналогією подібний «тлумачно-етимологічний» словник, увівши до нього слова *шахрай, серпанок, ментальний, латаття*.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Каталог, кварта́л, кіломе́тр, ку́р'ятина, куліна́рія.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
оточуюче середовище
бути правим
перший млинець комом
сто років тому назад
любá проблема

ПРАВИЛЬНО
навколишнє середовище, довкілля
мати рацію, ваша правда
перший млинець нанівець
сто років тому
будь-яка проблема

7. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Не тільки орли-соколи злетілися до нас. Прилетіли й дрібні пташки — заготкурочка, заготкачечка, райгусак, райкарась, промцибуля, облсметана (*О. Довженко*). 2. Усі про них читають, усі про них знають, і всі чекають, хто ж кого перехазяйнує: чи Федір Іванович Дубковецький Макара Онисимовича Посмітного «перефедорить», чи Макар Онисимович Федора Івановича «перемакарить» (*Остан Вишня*). 3. Що ж, прощай, нещасна селявухо, нездійснений ідеале мій (*І. Немирович*). 4. Наш полковник полковникував, поки виполковникувався (*Нар. тв.*). 5. Наш цебер виполуцебрився на маленькі полуцебреньята (*Нар. тв.*). 6. Ти сніжинкою хотіла бути. Сніг, сніжок, сніжечок, сніження, Сніженятко, сніженяточко моє (*Д. Павличко*). 7. А бабуля, бабулиця, бабусенція до дівчиська, дівчиниська так і тулиться — сиротина ж, сиротуля, сиропташечка, бабумамця, бабутатко, бабусонечко (*І. Драч*). 8. Ой, як та біла білота боліла. О як боліла біла білота (*В. Стус*). 9. Англія — одна з найтрамвайніших країн Європи (*З газети*). 10. Терезку дежав'ючить (*Л. Дереш*).

А. Випишіть колоритні, яскраві слова, неологізми.

Б. Розберіть виписані слова за будовою й визначте спосіб творення.

В. Випишіть скоромовки й навчіться їх читати швидко й чітко артикуючи.

¹ *Народна етимологія* — несправжня, наївна етимологія, жартівливе або образне пояснення походження слова.

§ 51. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧАСТИН МОВИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Українцю Василю Вірастюку 2004 року присвоєно титул «Найсильніша людина світу».

Українцеві Василю Вірастюку 2004 року присвоєно титул «Найсильніша людина світу».

- А. Яке речення сприймається не так одноманітно й більш органічно?
- Б. Опрацювавши теоретичний матеріал, з'ясуйте, який варіант більш прийнятний.

Стилістичні особливості іменників

Іменники чоловічого роду II відміни мають у давальному відмінку однини закінчення **-ові** після основи на твердий приголосний та **-еві, -єві** — після основ на м'який або шиплячий приголосний: *Та й не дала тому козакові ні щастя, ні долі* (Нар. пісня). *У бою Андрієві так любо відчувати другове плече* (В. Сосюра).

Є ще й паралельне закінчення давального відмінка **-у, -ю**, яким варто користуватися тоді, коли поряд стоять у цьому відмінку два іменники чоловічого роду, з яких один уже має закінчення **-ові, -еві** або **-єві**: *Передай листа товаришеві Бондаренку*.

Існування в українській мові трьох родів — чоловічого, жіночого та середнього — є важливим стилістичним засобом. Цей засіб неоднаково виявляється в різних стилях.

Паралельні форми родової належності мають іменники, що позначають осіб жіночої статі за їхньою професією чи характером діяльності (так звані фемінітиви). Тобто жінку, яка має якусь професію або вид занять, можна назвати відповідним іменником чоловічого роду й жіночого: *орендар* та *орендарка*, *дипломант* і *дипломантка*, *касир* і *касирка*. Отже, слова *орендар*, *дипломант*, *касир* мають чоловічий рід, але так можна називати й чоловіків, і жінок. Від іменників чоловічого роду утворюються відповідні назви жінок. Кількість таких назв збільшується: *футболіст* — *футболістка*, *перекладач* — *перекладачка*, *лікар* — *лікарка*, *бандурист* — *бандуристка*. У сучасній мові вони є стилістично нейтральними. Їх використовують у художньому, розмовному та публіцистичному стилях.

Запам'ятайте стилістичну норму: *форми з -к(а) вживають у художньому, розмовному та публіцистичному стилях. В офіційно-діловому мовленні перевагу надають формам чоловічого роду*, навіть якщо в мові є жіночі відповідники. Адже в діловому спілкуванні підкреслюється не стать людини, а її службове й соціальне становище — *асистент* Ірина Яківна, *лікар* Марія Іванівна, *аспірант* Олена Лісова. Таке ж правило діє й у науковому стилі — *онколог*, *кандидат наук* О. Славінська.

Винятками є іменники, що позначають професії та заняття, які раніше вважали суто жіночими, тому вони й не мають відповідників чоловічого роду: *домогосподарка*, *кастелянша*, *манікюрниця*, *покоївка*, *рукодільниця*.

Але більшість іменників — назв професій та занять — мають лише форму чоловічого роду: *хірург, мер, менеджер, дипломат, біолог, фізик, терапевт, генерал*. Форми жіночого роду із суфіксом **-к(а)**, утворені від них, мають розмовний відтінок (*біологічка, фізичка*), а слова із суфіксом **-ш(а), -их(а)** (*агрономша, професорша, сторожиха*) мають або просторічний відтінок, або інше значення (*дружина агронома, професора*). Слова на зразок *членкиня, мисткиня, філософиня* вживає тільки частина мовців, вони яскраво вирізняються незвичною для загалу формою. Відповідників жіночого роду немає в усіх складних назвах, яких стає дедалі більше: *дизайнер-верстальник, старший продавець, топ-менеджер, інженер-технолог*.

Уживання присвійних прикметників

Трапляються звороти, де родовий відмінок означає належність якоїсь речі комусь або чомусь: *щоденник дочки, мундир офіцера, плече друга*. Однак в українській класиці й народному мовленні частіше вживають конструкції з присвійним прикметником: *Отцева й материна молитва зо дна моря верне* (М. Номис). *Подай-но йому Петрову свитку* (С. Васильченко). *У бою Андрієві так любо відчувати дружове плече* (В. Сосюра).

Природніше звучить **Тарасова гора**, ніж *гора Тараса*; **пташині гнізда**, ніж *гнізда птахів*.

Але в діловому листуванні, що потребує точного означення, іменник-прізвище ставлять у родовому відмінку: *майно Федченка, справа Камінчука*. Цей відмінок зберігаємо й тоді, коли є декілька однорідних членів речення: *Твори Шевченка, Франка, Лесі Українки становлять золотий фонд нашої літератури* (З газети). А також коли до прізвища додають ім'я або епітет (*новели незабутнього Григора Тютюнника*) чи присвійний прикметник буде важкий для вимови, наприклад: **повіді Квітки-Основ'яненка**, а не *Квітчині-Основ'яненкові повіді*.

Дієслівні форми

Слово *жити* можна вживати в усіх стилях, а *жить* — тільки в розмовному й художньому. Це саме стосується форм на зразок: *питає — пита, беремо — берем, ходімо — ходім*. Ті з них, що довші на один склад, є нейтральними, а коротші використовують у розмовному та художньому мовленні. Інакше з варіантами типу *несіть — несіте* (*несіть* уживають у всіх стилях, тобто воно стилістично нейтральне, а *несіте* має урочистий відтінок, його вживають у художніх творах). Слова *досягти* й *досягнути* — «рівноправні», їх уживають у всіх стилях однаково.

Щоб наблизити до слухача (або читача) події, у художньому, розмовному й публіцистичному стилях уживають теперішній час замість минулого: *Іду я недавно через міст Патона й бачу дивну рекламу*.

Близьке майбутнє передають за допомогою форм теперішнього або минулого часу (*завтра я їду до бабусі; ви ще поговоріть, а я вже пішла*), підкреслюючи впевненість у тому, що дія обов'язково відбудеться. Більш м'яке прохання висловлюють не в наказовому, а в умовному способі (*Чи не принесли б ви мені, мамо, мисочку узвару*). Наказ передають також за допомогою інфінітива: *виконати, повідомити, попередити*.

2. Прочитайте речення, розкриваючи дужки, і поясніть вибір форми.

- Його донька вивчилася на (*вихователя, виховательку*).
- Інтерв'ю (*журналістки, журналіста*) Ольги Лихно завжди яскраві й глибокі.
- (*Секретар, секретарка*) Малиновська В. К. (*оформив, оформила*) доручення на отримання заробітної плати.
- Ірина Андріївна — (*заступник, заступниця*) (*редактора, редакторки*) газети.
- Дуже цікавою була доповідь (*професора, професорки*) Євгенії Цибульської.
- (*Шеф, шефиня*) Валентина Павлівна

ніколи не (*запізнювалася, запізнювався*). 7. Краще запишися до (*мого, моєї*) стоматолога. 8. Жодна з наших (*поетів, поеток, поетес*) не може похвалитися таким строгим відчуттям єдності стилю. 9. Ліна Петрівна (*був, була*) (*заступником, заступницею*) директора. 10. І взагалі, нашим (*літераторкам, літераторам*) куди притаманніша консервація, закріплення на певному, раз досягнутому творчому щаблі (*О. Забужко*).

3. Прочитайте поради й виконайте завдання.

Зал для глядачів, а не глядачевий

Як уже писав «Хрещатик», нашій мові притаманні сполучення «присвійний прикметник плюс іменник». Сестрин щоденник, батькова наука, бджолиний рій, Шевченкова хата. Якщо ж прикметник хоч і формально правильно створено, але його майже не вживають або використовують тільки в спеціальній літературі, то потрібно надавати перевагу сполученню «іменник плюс іменник у родовому відмінку». Не *глядачевий зал*, а *зал для глядачів*, не *карасева юшка*, а *юшка з карасів*, не *підлогова щітка*, а *щітка для підлоги*, не *конюшинове поле*, а *поле конюшини* (або *конюшинице*) тощо. До невдалих висловів також належать: *грубний дим*, *сиренні зойки*, *сінниковий лаз*, *скверова доріжка*, *сурмова музика*, *цибулинне насіння* і под. (*З газети*).

А. Занотуйте текст та усно його перекажіть.

Б. Відредагуйте невдалі вислови, подані в останньому реченні.

4. Знайдіть і прокоментуйте вживання одних форм дієслів замість інших у поданих уривках.

I. Тільки й дишемо, було, як наїде гостей-паничів і трохи забуде про нас панночка (*Марко Вовчок*).

II. У чому тільки не зустрінеш учасників подорожі на цій спільній для всіх палубі: у шортах і джинсах, у міні й у максі, у чернечих сутанах і в чудернацьких спортивних кацавейках, розмальованих пальмами й іншою тропічною рослинністю! І ні про кого не скажеш, що він порушує етикет, кожному його вбрання пасує до статури (*О. Гончар*).

III. — Добре, що я такий — що обіщав, те й зроблю. Ну, не дай я тобі приданого, — що тоді, га? (*Т. Шевченко*).

IV. А дощ хлющить. Ні провітку. Мокряччя.

Хитає бій, як чорні терези.

І вороння вже аж хрипить, не кряче.

Ні шанця врий. Ні хліба підвези.

Л. Костенко

V. — Як ми себе відчуваємо? Добре? Я так і думала. — Поліна Іванівна підвела на Настю очі: — Ну, чого мовчите? Погано спали? (*Л. Романчук*).

5. Виконайте тестові завдання.

1. Редагування потребує словосполучення

А покликати Марію Василівну

Б пишатися Ольгою Петрівною

В дозволити Петру Олексійовичу

Г заборонити Олегові Семеновичу

2. Редагування потребує словосполучення
  - А запитав у продавчині
  - Б порадився з лікаркою
  - В привітався з учителькою
  - Г консультуюся в хірургки
3. Редагування потребує словосполучення
  - А консультація в професорші
  - Б спілкування з директоркою
  - В інтерв'ю з тенісисткою
  - Г захоплення артисткою
4. Різні професії позначають слова в рядку
  - А швець — швачка
  - Б кравець — кравчиня
  - В бандурист — бандуристка
  - Г перекладач — перекладачка
5. Різні професії позначають слова в рядку
  - А лікар — лікарка
  - Б касир — касирка
  - В друкар — друкарка
  - Г учитель — учителька
6. **НЕМОЖЛИВО** утворити фемінітив від слова
  - А футболіст
  - Б музикант
  - В дояр
  - Г мер
7. **НЕМОЖЛИВО** утворити фемінітив від слова
  - А кухар
  - Б фізик
  - В художник
  - Г письменник
8. Редагування потребує словосполучення
  - А Франкові сонети
  - Б Грінченків словник
  - В Шевченкові поетичні рядки
  - Г Василя Стефаникові новели
9. Розмовний відтінок мають дієслівні форми
  - А ідемо, маюємо
  - Б ідеш, малюєш
  - В ідем, маюєм
  - Г ідуть, малюють
10. Урочистий відтінок мають дієслівні форми
  - А порвіть, окропіть
  - Б порвіте, окропіте
  - В порвеш, окропиш
  - Г порви, окропи

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Дехто вважає, що золоте правило «вимовляти слово *ви* голосно, а слово *я* пошепки» нині вже не актуальне. Чому? Це заважає людині самостверджуватися, самореалізуватися, повною мірою розкрити неповторність власного «я». Як доказ, такі люди цитують В. Симоненка:

Ти знаєш, що ти — людина?
 Ти знаєш про це чи ні?
 Усмішка твоя — єдина,
 Мука твоя — єдина.
 Очі твої — одні.

Сьогодні усе для тебе —
 Озера, гаї, степи.
 І жити спішити треба,
 Кохати спішити треба —
 Гляди ж не проспи!

Більше тебе не буде.
 Завтра на цій землі
 Інші ходитимуть люди,
 Інші кохатимуть люди —
 Добрі, ласкаві й злі.

Бо ти на землі — людина,
 І хочеш того чи ні —
 Усмішка твоя — єдина,
 Мука твоя — єдина,
 Очі твої — одні.

Т. Яблонська. Юність. 1979 р.

- А.** Чи згодні ви з такою думкою?
Б. Напишіть вільне есе про проблему, порушену в тексті.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Даніна, дещиця, довести, донька, дочка́.

- Б.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
розкрити журнал
біля тридцяти хвилин
наукова ступінь
нові міроприємства
у якості вченого

ПРАВИЛЬНО
розгорнути журнал
близько тридцяти хвилин
науковий ступінь
нові заходи
як учений

- 7.** Відредагуйте речення.

1. Мені здається, що він думає одне, а каже зовсім друге. 2. Я взяла мої речі й побігла за дівчатами. 3. Усякий учень має пройти тестування. 4. Удар по воротам до своєї мети не долетів. 5. «Реал» розпочинає свою атаку. 6. Захисник сильно б'є своєю ногою. 7. Директору Петру Коваленку сьогодні вручили грамоту. 8. Наша директорша повідомила на педраді про зміни в ЗНО. 9. Усі бажаючі можуть зайняти найбільш зручніші місця.

§ 52. СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ В РІЗНИХ СТИЛЯХ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте усмішку й виконайте завдання.

- Мамо, ми були в тітки Галі й дивилися телевизор.
- А як вона вас зустріла?
- Добре. Щойно ми відчинили двері, а вона й каже: «Тільки вас тут не вистачало».

- А.** Чому дівчинка не зрозуміла змісту висловлювання?
- Б.** Знайдіть в усмішці підтекст.
- В.** Як на письмі можна передати слова, ужиті в незвичному (або й протилежному) значенні?

Синтаксичні синоніми

Синтаксичні синоніми — це такі речення чи словосполучення, які мають спільне граматичне значення, але відрізняються смисловими відтінками, інколи й певними лексичними особливостями; вони взаємозамінні в тексті, наприклад: *Професор приймає іспит у студентів. Студенти складають іспит професорові. Приємно пахне бузком. Приємно пахне бузок. Пахощі бузку приємні.*

Стилістичні можливості синтаксису ґрунтуються на розвиненій синонімії характерних для нього явищ. Крім того, певні речення й словосполучення можуть переважати в якомусь стилі.

У науковому мовленні багато складнопідрядних речень, бо є потреба передати складні причинові, часові, наслідкові зв'язки; в офіційно-діловому стилі більше ускладнених речень, а складнопідрядних менше, ніж у науковому, бо в ньому менше й розмірковувань. Речення коротші (хоча за структурою вони можуть бути й складними) у розмовному стилі, бо, по-перше, розмовне мовлення не підготовлене, а по-друге, для нього надзвичайно важливо, щоб речення легко сприймалися. По-третє, розмовне мовлення переважно діалогічне, тобто використовує неповні речення. Найбільш різноманітні засоби — у художньому стилі, що пояснюється його специфікою. Добір синтаксичних засобів залежить від стилю та жанру висловлювання.

Порядок слів у реченні

В українській мові порядок слів у реченні вільний (слова не обов'язково мають стояти у визначеному місці речення).

Порядок слів у словосполученні постійний. Він має певні правила, як-от: узгоджуване (залежне) слово вживають перед головним (*дикі каченята; у маленькому ставку*); обставину часу, способу дії теж ставлять перед головним словом словосполучення (*спокійно плавали*); підмет — перед присудком (*Дикі каченята спокійно плавали в маленькому ставку*).

Якщо порядок слів у реченні збігається з порядком слів у словосполученні, то він є **прямим**. Якщо порушується, маємо **інверсію** — зворотний порядок слів (від латин. *inversio* — перестановка, переміщення), тобто порушення прямого порядку слів: *Каченята дикі плавали спокійно в маленькому ставку*.

Інверсію вживають, щоб виокремити найважливіше слово в повідомленні, наприклад: *Пишу план я. План я пишу*. В усному мовленні таку роль відіграє логічний наголос, а в письмовому — різні частки (*Пишу план саме я. План я лише пишу*). Порядок слів та інтонація збагачують мовлення різними експресивними відтінками.

Ви не раз спостерігали інверсію в художніх творах (*хмари осінні, місяць ясененький*), тож пересвідчилися, що цей засіб передає найрізноманітніші відтінки думки й почуття.

Офіційно-діловій та науковій мові властивий прямий порядок слів, а його зміни за певних умов (наприклад, *ромашка аптечна* — у біології) є усталеною нормою відповідного стилю.

- 2.** Доберіть до словосполучень синонімічні, у яких залежне слово пов'язується з головним за допомогою узгодження. Чи є стилістичні відмінності між синонімічними словосполученнями?

1. Голос матері. 2. Дозвілля учнів. 3. Спів жайворонка. 4. Твори Шевченка. 5. Порада лікаря. 6. Гніздо соловейка. 7. Підтримка брата. 8. Виступ поета. 9. Зауваження вчителя. 10. Город дядька Петра. 11. Листя клена. 12. Хвіст зайця. 13. Мрії Сергія. 14. Приміщення університету. 15. Барви осені. 16. Магазин взуття.

- 3.** Доберіть з довідки потрібні фразеологізми, замініть ними виділені слова, переписіть текст. Самостійно зробіть висновок про те, як члени речення, виражені фразеологізмами, впливають на стилістичне забарвлення всього речення.

Можна, звичайно, *промовчати* або, зрештою, *вдавати*, що цього *не помічаю*. Не хочеться *розказувати* про це *чужим*. Невже дружити — це означає завжди *робити все однаково*? Ніяк не можу *зрозуміти*, чому мені *неприємно*, що Василя за реферат з біології *вихваляють*. Знать у нього мало. Я писав роботу *як-небудь*, але сам. А він узяв реферат в Інтернеті.

Невже мені було б краще, якби його *не вихваляли*, а *покарали*? Мабуть, варто *промовчати*. Зрештою, мене ж ніхто *не змушує говорити*. Він може подумати, що я йому *перешкоджаю*, — і наша дружба *закінчиться*.

Довідка: тримати язик за зубами, дивитися крізь пальці, в одну дудку грати, до небес підносити, виносити сміття з хати, не по собі, через пень-колоду, як кіт наплакав, води в рот набрати, тягнути за язика, палиці в колеса встромляти, піде нанівець, узяти втямки, дифірамби співати.

- 4.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Усе у світі перебуває в постійному русі. Його складові частини пов'язані між собою. Кожна людина аналізує у своїй свідомості світ. Так вона пізнає окремі його частини. Результати цього пізнання вона передає в текстах. Кожен текст є відображенням якогось фрагмента об'єктивної картини світу. У тексті треба показати всі особливості окремого фрагмента дійсності. Текст має також визначити взаємозв'язок описуваного з іншими фрагментами дійсності. Так *текст* відображає процес пізнання.

- А.** Визначте стиль, у якому можна вживати подані речення.
Б. Поєднайте прості речення в складні й запишіть їх.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Непрямий порядок слів має речення

- А Сон — найкращі ліки.
- Б Дощ переїщить уже третій день.
- В Алое миловидне має лікувальні властивості.
- Г Море сріблясте мерехтінням своїм бентежить уяву.

2. Неповні прості речення найчастіше вживають у стилі

- А науковому
- Б розмовному
- В публіцистичному
- Г офіційно-діловому

3. Складнопідрядні речення з підрядними умови, причини й наслідку найчастіше вживають у текстах

- А ділових
- Б наукових
- В художніх
- Г розмовних

6. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Звичайно, якщо ви наповните свій текст надто довгими й складними метафорами «по вінця», то (...). Але ніхто й не говорить про те, що образів повинно бути багато. Краще «недо-», ніж «пере-» — як і в усьому.

- А. Запишіть речення, відновивши на основі контексту пропущену частину.
- Б. До якого стилю належить цей уривок? Про який стиль, на вашу думку, у ньому йдеться?

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Благовіст, вітрата, жалюзі, кóлесо, серéдина.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
три відсотка
півтора місяці
по четвергам
без десяти шість
третє люте

ПРАВИЛЬНО
три відсотки
півтора місяця
по четвергах, щочетверга
за десять шоста
третє лютого

7. Прочитайте уривки з учнівських робіт і виконайте завдання.

1. Пристрій не тільки діє на психіку людини, а й на її зір. 2. Саме я, схилиюся до думки фахівців. 3. Батьки повинні контролювати своїх дітей за психіку та вирішувати, чи буде це корисним для них чи ні. 4. Кожна тваринка потребує любові, інакше воно помре. 5. Покликання — це наприклад коли людина своєї Батьківщини великий фанат. 6. У кожної людини своє покликання, до якої у неї з'являються вади ще з дитячого віку. 7. Своім покликанням, я вважаю, працю на керівних посадах, бо вміло організовую різноманітні збори, людей та працю. 8. Народившись, на дитині вже написано те, що вона повинна зробити у своєму житті.

- А. Відредагуйте й запишіть речення.
- Б. У яких реченнях причиною помилок є лише порушення порядку слів?

§ 53–54. ІНФОРМАЦІЙНІ ЖАНРИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Пригадайте випуск новин якогось конкретного теле- або радіоканалу.

А. Розкажіть, яку інформацію ви добре сприймаєте й запам'ятовуєте.

Б. Що в новинах вас дратує?

Мета будь-якого інформаційного виступу — дати відомості про той чи інший предмет так, щоб слухачам це було цікаво.

Найпоширенішими жанрами інформаційних виступів є *інформація, пояснення, інструкція, повідомлення, лекція, доповідь, оголошення* та ін.

Інформація — усне повідомлення про які-небудь події, що відбулися. Вона має бути короткою, містити факти, бути новою й цікавою для слухачів.

Пояснення й інструкція мають бути короткими та зрозумілими. Пояснюючи, не нервуйте, не сердьтеся на тих, хто чогось не розуміє. Треба пам'ятати: якщо вас не розуміють, значить, ви погано пояснюєте. Потрібно пояснювати крок за кроком, до наступного кроку переходьте тільки тоді, коли переконалися, що попередню інформацію ваш співрозмовник зрозумів.

Доповідь — один з основних видів усного монологу. У доповіді порушують яку-небудь наукову або суспільно-політичну проблему, яку потім обговорюють, доповідачеві ставлять запитання. Доповідь може тривати від 15 хв до однієї години.

Повідомлення — невелика доповідь з якогось окремого питання. Повідомлення можуть доповнювати основну доповідь.

Інформаційні виступи всіх жанрів мають загальні вимоги:

- новизна;
- актуальність;
- повнота;
- конкретні факти;
- лаконічність;
- чіткість.

Не потрібно використовувати багато жестів і говорити надто емоційно.

2. Прочитайте промову й виконайте завдання.

Промова на врученні Шевченківської премії

Іван Малкович, поет, видавець

У середині 1980-х улюбленою розвагою декількох молодих поетів була, зокрема, і така: комусь з «непосвячених» ми цитували певні знакові рядки й просили відгадати, хто їх написав.

І. Малкович

Як же нам хотілося довести всьому світові, що Шевченко — і модерний, і сучасний, адже з нього постійно «ліпили» тільки селянського романтика й таврувальника панів, понижуючи образ національного генія до постаті бідного кобзаря, який печально пощипує струни кобзи чи бандури. Тобто: *«Читайте “Наймичку” й “Тополю”, забудьте “Мертвим і живим”»*, — як уїдливо зауважив сучасний поет.

Біда в тому, що в багатьох шкільних і студентських аудиторіях саме такий образ Шевченка переважає й досі — кріпак і селянський поет-мученик. *«Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного козуха. Відкрийте в ньому академіка. Ще одчайдуха-зуха...»* — закликав Драч і багато інших поетів упродовж сторіччя.

Але наша українська натура й далі продовжує зациклюватися на образі мученика, затінюючи істинний образ Шевченка-поета, чий «Кобзар» — особливо в часи бездержавності й аж дотепер править нам за найвищу конституцію національного духу.

Багато поетів страждали й гинули, але небагато давали прихисток у слові цілій нації. І не випадково вже в наші драматичні дні відважний син давнього вірменського народу Сергій Нігоян гине в центрі Києва за ідеали гідності саме з Шевченковими словами на вустах: *«Борітеся — поборете!»* Не випадково, перекикуючи той незабутній протестний брязкіт наростаючого бойовиська, молода українська письменниця, стоячи на вершечку барикади на Грушевського й показуючи пальцем на яничарів, з убивчою силою проголошуватиме Шевченкове: *«Во Іудеї, во дні они, во врем'я Ірода-царя... романські п'яні легіони наскудились...»*

Справжні Шевченкові смисли в багатьох його творах звучать як важкий, глибокий рок, а не **мелясна** попса.

Я мрію дожити до тих часів, коли дітям у школі перестануть сльозливо оповідати про **горопашного** кріпака, який служив безправним, безсловесним попихачем у панів, а змінять парадигму й вестимуть натхненну мову про неймовірного хлопчика, що аж світився великим

Г. Меліхов. Молодий Т. Шевченко в майстерні К. Брюллова

талантом, який без тата й мами, без, здавалося, жодних шансів на успіх створив сам себе. І це його світіння бачили всі: і той свавільний п'яний дячок, з яким малий Тарас читає Псалтир над померлими (а читає він найкраще за всіх своїх ровесників), і навіть норовистий Павло Енгельгардт, до якого хлопчик приходив по дозвіл навчатися в хліпнівського маляра, бо з дитинства любить малювати вояків і коней, це його найбільша пристрасть, і він уперто шукає вчителя. Енгельгардт швидко збагнув, що йому до рук потрапив справжній скарб, адже Тарас — найдотепніший, найспритніший, він усе робить завиграшки, талановито — кращого за нього не знайти! І він бере хлопця спочатку у Вільно, а потім і в столицю.

А Шевченко тим часом вишколюється в малярстві, і його мистецьке око все помічає. Виявляється, панське життя теж має суперечності. У кожного су-

спільного стану — своя морока. І, незважаючи на зрозумілий класовий антагонізм, Шевченко згодом напише й таке, що в нас нечасто цитували:

*Не завидуї багатому:
Багатий не знає
Ні приятні, ні любові —
Він те все наймає...*

Практичний нащадок швейцарського роду має свої плани щодо талановитого юнака, тож віддає його аж у 4-річну науку до живописця Ширяєва, бо хоче мати свого покоєвого художника. Але пан ніколи не віддав би юнака в науку, якби хлопець так шалено цього не прагнув, якби не горів цим...

Уявіть, який потужний та світлий талант треба було мати, щоб довкола його викупу з кріпачтва й вступу в Академію закрутилися такі імениті люди, як Жуковський, Брюллов і багато інших. Це просто якась нереальна історія!.. Достоту історія про успіх. Хоча, треба чесно визнати: якби більшість з тих людей знала, що допомагає передовсім поету, а не художнику, нічого б такого не сталося.

І дітям, і студентам варто наголошувати, що сильна та дієва мрія відкриває нам усі шляхи, навіть, здавалося б, у найнесприятливішому середовищі, однак для цього треба вперто й каторжно працювати. Тож приклад Шевченка має їх окрилювати, а не вганяти в безнадію. Срібна медаль Академії, академік гравюри, розпис Большого театру, високоосвічений юнак, який має шанс продовжити навчання в Римі, — це все про Шевченка. Його чекає феєричне життя: він бачив, як живуть найвищі суспільні прошарки, він умів бути франтом, був улюбленцем веселого творчого товариства, адже Шевченко — не тільки художник, він ще й чудово співав, легко віршував...

Але виявляється, що те його внутрішнє світіння — то не абажурне сяйво, то *вогонь правди*. Він ані на мить не забуває про свої корені й про ту неправду, яка панує на його батьківщині. Шевченко має мужність не записатися в лави прославляльників російського царя, який хай і лівим гудзиком правої поли, але теж був причетний до його викупу з неволі. Однак для генія правда — понад усе. І митець переливає свою правду в поезію, і його слова снуються в такій божистій послідовності, що, змикаючись одне з одним, дають нам вічну, непроминальну енергію українського духу.

Шевченко розуміє, як ця правда може окошитися на його долі, він знає, що роблять з тими, хто йде супроти — і словом, і дією, як страчений Рилєєв (ось, до речі, чиїм іменем варто було б називати наші вулиці — просто вчитаймося в майже всуціль українські назви творів Рилєєва — «Войнаровський», «Мазепа», «Наливайко», «Богдан Хмельницький» — більшого українофіла серед російських письменників не було й, мабуть, уже не буде).

Однак Шевченко не вміє й не хоче кривити душею, у якій клекотить праведний гнів і мрія про ідеальну, майже міфічну Україну. І ось його землякам уже й не соромно показатися на люди: дивіться, ми є, бо в часи, коли над слов'янщиною літав Бог-Творець і розсіював зерно геніїв, яке зійшло в Польщі в 1798-му (Міцкевич), у Московії — 1799-го (Пушкін), а в Україні — 1814 року — про нас не забуто, ми теж присутні у великому Божому задумі.

Отож і наш з вами святий обов'язок — свідчити правду. А правда сьогодні така, що наша держава майже не дбає про українську мову, що все розпочинається й закінчується велемовними, пустопорожніми фразами. Що нас, носіїв української мови, ще й нині багато хто з наших співгромадян трактує як дивакуватих аборигенів. Що ми ще й досі, як соняшник до сонця, повертаємо голови на почуте українське слово. Що й донині не скасовано горезвісний закон ківалова¹, який ганьбить цілу націю.

К. Рилєєв

¹ 28 лютого 2018 р. Конституційний Суд визнав закон «Про засади державної мовної політики» неконституційним і таким, що втратив чинність.

Незрідка в наших зрусифікованих містах до мене підходять на вулицях люди й російською мовою дякують за книжки. Але ж книжки мої — українські. Тобто люди в такий спосіб дають зрозуміти, що вони хочуть, щоб їхні діти читали й навчалися українською мовою. У них з різних причин з мовою не склалося, але їхні діти мають її знати й шанувати.

Нарешті, мусить бути закон, який захистить право кожного українця отримувати всі послуги українською мовою — від крамниць і громадських установ до глянцевого видання, радіостанцій та телебачення, де всі ток-шоу й програми повинні вестися державною мовою (за чітко виписаними винятками для кримських татар і декількох інших національних меншин, які купно тут проживають).

Треба звести до розумного мінімуму вивіски, написані мовою агресора, а надто ті — зі знуцальними назвами на кшталт «Варенічная Катюша» — так неначе той москаль щодня й щогодини безчестить нашу безталанну Катерину.

Кажуть, що мовний закон може комусь зашкодити, але це неправда. Шкодить його відсутність. Згадайте, скільки чудових сучасних українських пісень ми відкрили для себе, відколи вступив у дію закон про музичні квоти.

Колись дуже дотепно перефразував Шевченка навічно молодий Назар Гончар. Пишучи про «перевертнів у бузині», він завершив свого вірша Шевченковим рядком, але в іншому написанні: «та соловейко не за тих». І справді, соловейко не за них. Адже відомо, що мова — найважливіший маркер національної самоідентифікації. Може видозмінюватися прапор, герб і навіть, на превеликий наш жаль, територія, але, як цитувала Леся Українка слова ірландця Томаса Девіса: «*Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію... Утратити рідну мову й перейняти чужу — це найгірший знак підданства...*»

Коли в часи Другої світової Черчілль обговорював зі своїми урядовцями бюджет і вони хотіли урізати видатки на культуру на користь армії, Черчілль обурився: «*А що ж ми тоді будемо захищати?*» — спитав він.

На жаль, нашим урядовцям далеко до Черчілля. Вони не розуміють, що тільки тут, між цим небом і цією землею, народилися такі слова, як *жито, Дніпро, човенце, мрія*, і тисячі інших прекрасних слів. І що тут усе налагодиться лише тоді, коли українська мова лунатиме всюди, коли ми перебуватимемо в океані рідної мови.

Можливо, я утопіст, але подібна думка висловлюється в нашому інформаційному просторі дедалі частіше: якщо тут буде українська мова, то в нас буде лад, а якщо ні — тут буде вічний путін, як би він не називався.

Адже сказано: «На початку було Слово», — яке, як відомо, формує свідомість. І з цим словом ми неодмінно повернемося до самих себе й нарешті повнокровно з'явимося на культурній карті світу.

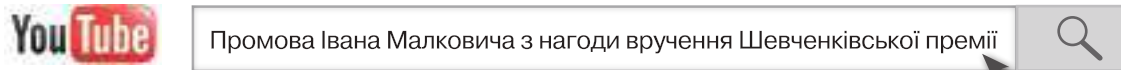
У моїй скромній книжечці, яку сьогодні удостоєно такої високої відзнаки, є вірш про дивовижну особливість української абетки, яка розпочинається з Ангела, а закінчується Янголом, і вони обидва мовби захищають нашу абетку від А до Я — Ангел та Янгол. Такого немає в жодній мові. Але іноді, на жаль, навіть їхнього захисту замало, бо цей захист повинна гарантувати Українська держава. І ось коли ми матимемо гідний захист і мови, і держави, тоді нарешті

*...Буде бито
Царями сіянеє жито!
А люде виростуть. Умрутъ
Ще незачатій царята...
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата.
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.*

м. Київ, 10 березня 2017 року

- А. З'ясуйте за словником лексичне значення виділених напівжиром слів.
- Б. До якого інформаційного жанру виступ І. Малковича ближчий — до доповіді чи повідомлення?
- В. Що у виступі І. Малковича було для вас новим, цікавим? Визначте наведені конкретні факти.
- Г. Побудуйте план виступу І. Малковича.

3. Перегляньте виступ І. Малковича на врученні Шевченківської премії (11 хв 40 с) і виконайте завдання.

- А. Висловте загальне враження від ораторських здібностей митця.
- Б. Проаналізуйте міміку, жести, голос (тембр, інтонаційний малюнок) і темп виступу.

4. Напишіть інструкцію про безпеку поведінки в турпоході для учнів молодших класів.

- Уведіть цікаві факти, приклади, які, з одного боку, будуть цікаві для учнів, а з іншого — застерігатимуть від необдуманих дій.
- Зауважте, що цю інструкцію ви будете озвучувати перед учнями-початківцями.
- Прочитайте інструкцію перед класом так, щоб зацікавити слухачів (з відповідними жестами, мімікою, настроєм тощо).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Бешкет, боязнь, довести, дрова, зручний.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
аби не так!
у його честь
у кінці кінців
вчинити злочин
забезпечувати безпеку

ПРАВИЛЬНО
аж ніяк! де там!
на його честь
зрештою, урешті-решт
скоїти злочин
гарантувати безпеку

5. Підготуйте повідомлення на одну з поданих тем.

- Дивовижний світ «Асканії-Нової».
- Історія київських мостів.
- Хто такий Серж Лифар?
- Найкомфортніше місто України.
- Незаконний видобуток бурштину, вирубування лісів у Карпатах, забруднення річок... — наша байдужість чи недбалість?

§ 55–56. ДІАЛОГІЧНІ ЖАНРИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Алло! Куди я зателефонував?
- Добрий день. З Вами говорить помічник директора школи № 7 Світлана Іванівна Жученко.
- Мені треба ваше начальство.
- А хто саме?
- Кого-небудь з начальства! Я хочу поскаржитися!

- A.** Хто із співбесідників не дотримується правил етикету й не вміє вибудувати телефонну розмову?
- B.** Завершіть уявну розмову двома-трьома репліками від кожного учасника спілкування.

Діалогічне мовлення — процес мовленнєвої взаємодії двох або більшої кількості учасників спілкування. У межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як слухач і мовець.

Діалогічному мовленню властиві ситуативність, емоційна забарвленість, спонтанність і двосторонній характер.

До основних *діалогічних жанрів* належать бесіда, телефонна розмова, листування.

Бесіда — розмова двох чи більше осіб з метою отримання певної інформації, вирішення важливих проблем. Складність бесіди полягає в тому, що в ній наявний експромт; щоб успішно вести бесіду, треба мати життєвий досвід, великий запас теоретичних знань, володіти мовним етикетом.

Для успішної бесіди потрібно:

- ретельно готуватися;
- бути уважним і тактовним у розмові;
- уміти слухати співбесідника, урахувати його позицію;
- стежити за реакцією того, з ким спілкуєтесь;
- бути точним, логічним і лаконічним.

Не можна перебивати співбесідника, різко прискорювати темп мовлення, переходити в розмові на особистості.

Функції бесіди:

- обмін інформацією;
- планування роботи, заходів;
- контроль діяльності, її координація;
- вирішення актуальних проблем;
- пошук і висунення нових ідей.

Етапи бесіди

1. Визначення часу й місця зустрічі.

2. Початок бесіди (створення сприятливої атмосфери спілкування: усмішка, привітання, поза й жести).

3. Формування мети зустрічі.

4. Обмін думками й пропозиціями.

5. Підсумок бесіди та прощання.

Телефонна розмова — один з видів (жанрів) усного ділового мовлення й приватного спілкування, що передбачає розмову на відстані. Оскільки співрозмовники не бачать один одного, то жести, міміка та зовнішній вигляд не відіграють роль у спілкуванні.

Одна з головних вимог до телефонної розмови — це лаконічність. До розмови треба готуватися: наперед продумати вітальну етикетну формулу, тему розмови, послідовність викладу думок, завершення спілкування й прощання. За правилами телефонного етикету розмову повинен завершувати той, хто телефонує. Якщо співрозмовник старший за віком, посадою або це жінка, то треба їм дати право завершувати розмову. Під час розмови не забувайте про формули ввічливості. Перші фрази слугують представленню сторін. Особа, яка знімає трубку, має назвати себе або установу: *Михальська біля телефона; головний бухгалтер Черненко; деканат психологічного факультету*. У відповідь також називають себе або установу.

Листування — діалогічний жанр, яким послуговуються для регулювання ділових або приватних стосунків. Отже, листування може бути офіційним (службовим) або приватним.

Офіційне листування — це листування між установами, організаціями; воно належить до офіційно-ділового мовлення. **Неофіційне листування** ведеться між особами й має побутовий, часто інтимний характер.

Правила складання ділового листа

1. Звернення. Наприклад: *Шановний заступнику директора ... ; Шановний пане ...* і под. — спочатку вказують ім'я, а потім прізвище, а не навпаки.

2. Заголовок. Тема листа, що стисло та влучно розкриває зміст листа.

3. Компліменти. Наприклад: *саме Ваша установа одна з перших, хто апробував нову техніку ... ; завдяки Вашому професіоналізму й наполегливості вдалося ...* і под.

4. Відсутність зайвого. Треба уникати надмірної ввічливості та слів, позбавлених змісту. Велика кількість особових займенників може зашкодити.

5. Важливість дієслів. Уживайте такі дієслова, що позначають виконану дію.

6. Відсутність імперативу (наказовості). Уникайте директивних фраз на зразок *якщо Вас зацікавила ... , то зверніться до ...*

7. Бланк. Ділові листи пишуть (друкують) на фірмовому бланку.

Ці правила поширюються й на складання електронного листа.

Ділові листи за призначенням бувають декількох видів: лист-запит, лист-запрошення, лист-відмова, лист-прохання, супровідний, рекомендаційний, гарантійний лист та ін.

2. Прочитайте лист і виконайте завдання.

ТОВ «Укравто»
м. Київ, вул. Метрологічна, 15
Тел. (044) 777-77-77

Директорові
ТОВ «Основи»
С. А. Коваленку

Повідомляємо Вам, що пан Савенко Л. С. прибуде до Харкова 13 березня. Люб'язно просимо Вас організувати зустріч і зарезервувати номер у готелі на 3 дні. Пан Савенко Л. С. прибуде потягом № 147.

Також ми будемо вдячні, якщо Ви організуєте для нього зустріч з Вашими клієнтами під час його візиту.

З повагою —
генеральний директор ТОВ «Укравто»

О. Ю. Гармаш

- A.** Визначте вид листа за призначенням.
B. Напишіть лист до міжнародної благодійної організації щодо оздоровлення учнів школи в Карпатах.

- 3.** Підготуйтеся й проведіть уявну бесіду між представниками сусідніх шкіл про організацію міжшкільних спортивних змагань. Обговоріть такі питання: локація, кількість глядачів, виступи груп підтримки, заходи безпеки, рекламна кампанія, закупівля води та ін.

- 4.** Прочитайте гумористичні телефонні розмови й виконайте завдання.

- I.** — А де твоя мама, Олесю?
 — Вона щойно вийшла до крамниці. Телефон ще теплий.
- II.** У кабінеті директора школи задзвонив телефон.
 — Шановний директоре, мій син не зможе сьогодні відвідати школу.
 — А хто це говорить?
 — Це говорить мій батько.
- III.** Друга година ночі. Телефонний дзвінок у квартирі директора кінотеатру.
 — Це квартира директора кінотеатру?
 — Так, а що трапилося? Хто говорить?
 — Вибачте, я хотів би запитати, о котрій годині відкривається кінотеатр?
 — І для цього ви мене розбудили вночі? Як вам не соромно?
 — Пробачте, але це дуже-дуже важливо для мене, пробачте, ради Бога.
 — Якщо ви такі нетерплячі, то приходьте о 10 годині ранку. Усе?
 — Мені не треба приходити. Мені потрібно вийти.

- A.** Які помилки допустили мовці в телефонних розмовах?
B. Складіть телефонну розмову між менеджером спорткомплексу та власником абонементу. Обговоріть такі проблеми: 1) якість кондиціонування повітря в тренажерному залі; 2) асортимент тренажерів.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Перегляньте експрес-урок «Маляр — муляр — каменярь» і перекажіть його.

Маляр — муляр — каменярь

- B.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
за останній час
книжний магазин
хвилююча мить
нижня білизна
халатне відношення

ПРАВИЛЬНО
останнім часом
книжковий магазин
зворушлива мить
спідня білизна
недбале ставлення

- 5. 1.** Напишіть лист-запрошення батьків на випускний бал.
2. Складіть і запишіть текст бесіди між представником рекламного відділу телеканалу й виробником дитячих іграшок про створення рекламної продукції й умови трансляції в телеэфірі.

§ 57–58. ОЦІНЮВАЛЬНІ ЖАНРИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

У тебе знову нічого не виходить. Я вже втомилася це повторювати! Спробуй ще раз.

Непогано, але знаю, що ти можеш краще. Спробуй приємно здивувати й мене, і себе.

- А.** У якій колонці оцінка діяльності дитини має знижену тональність, звучить різко?
- Б.** Чи бувають життєві ситуації, коли треба вдаватися саме до такої жорсткої тональності?

Оцінювальні жанри — похвала, осуд, рецензія, характеристика — формують ціннісне ставлення людини до світу, у якому вона живе, а також до себе в цьому світі. Коли особа оцінює зовнішність, вчинок, поведінку, риси характеру (якщо це людина), зміст, форму (якщо це книжка або фільм), у неї формуються ціннісні орієнтири, розвивається критичне мислення, що важливо для здорового суспільства. Висловлюючи похвалу чи осуд, пишучи рецензію або чиясь характеристику, особа має бути об'єктивною, тактовною, мати почуття міри. Упереджене ставлення, занижена оцінка в рецензії чи характеристиці свідчать про такі негативні якості її автора, як недобррозичливість, заздрість, злостивість і под., тому важливо бути об'єктивним і доброзичливим.

Коли даєте оцінку людині або якомусь твору, треба усвідомлювати, що вона (ця оцінка) є для тієї людини чи автора твору не покаранням, а стимулюванням, заохоченням до роботи над удосконаленням у подальшому.

Поради щодо створення оцінювальних жанрів:

- прагніть до об'єктивності;
- оперуйте переконливими аргументами;
- не відходьте в змісті висловлювання від тези;
- у будь-якому оцінювальному висловлюванні шукайте позитив навіть тоді, коли рецензована робота відверто слабка;
- уникайте у своїх формулюваннях гнівної тональності.

Похвала — оцінювальний жанр, завдання якого — стимулювати людину, оцінити її роботу, докладені зусилля, талант тощо. Похвала має бути дозованою, конкретною, виваженою, не надто емоційною. Адже є люди, у яких від похвали виростають крила, і вони будь-що намагаються в майбутньому виправдати похвалу, довести, що вона була дана не авансом, а заслужено. А є такі, хто після похвали згортає крила й спочиває на лаврах. Тож важливо бути тонким психологом, коли вдається до такого оцінювального жанру, як похвала.

Осуд — оцінювальний жанр, мета якого — висловити негативне оцінне ставлення мовця до адресата, висловити свою реакцію на невідповідність об'єкта оцінки певним

нормам. Для висловлення осуду вживають оцінну лексику негативно-емоційного забарвлення. Вираження осуду може бути прямим і непрямим. Мета — висловити несхвальне ставлення та/або вплинути на співрозмовника, викликати в нього почуття провини, змінити його поведінку. Той, хто висловлює осуд, має заслужити це право своїми людськими та/або професійними якостями. Осуд благотворно впливає на адресата лише тоді, якщо його висловлює авторитетна людина.

Рецензія — письмовий оцінювальний жанр, мета якого — оцінити мистецький чи науковий твір. У ній указують тему або найменування рецензованої роботи, її автора; визначають актуальність і правильність вибору теми; оцінюють систему доказів, повноту розкриття проблеми, наявність чітких висновків, якість оформлення роботи; указують на переваги й недоліки, що є в роботі. У кінці рецензії формулюють висновок про те, чи варта робота уваги, чи можна її рекомендувати до друку, використовувати для певних потреб тощо.

Характеристика — зазвичай письмовий оцінювальний жанр, мета якого — опис, визначення істотних, прикметних особливостей, ознак *кого-* або *чого-небудь*. Це може бути офіційний документ, у якому міститься відгук, висновок про чийсь трудову або громадську діяльність, моральні якості людини.

Основні реквізити характеристики:

- назва документа й прізвище, ім'я, по батькові того, кому видано характеристику;
- рік народження, освіта;
- текст із зазначенням терміну роботи або навчання, ставлення до виконання своїх службових обов'язків чи навчання, рівень професійної майстерності, авторитет у колективі;
- дата складання;
- підпис відповідальної службової особи.

Текст характеристики пишуть від третьої особи.

Також є технічна характеристика (наприклад, мосту, будинку, приладу), характеристика рис персонажа, усна характеристика людини тощо.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Багато років тому один молодий чоловік у Лондоні мріяв стати письменником. Але все було проти нього. Він навчався в школі лише 4 роки. Його батька кинули до в'язниці за несплату боргів, і хлопчик дізнався, що таке голод. Нарешті його взяли на роботу наклеювати ярлики на банки з ваксою; він мав це робити в підвалі, що кишів пацюками. У нього не було свого будинку, і хлопець ночував на горищі в товаристві інших безпритульних. Хоча він був талановитим юнаком і пробував писати оповідання, у редакціях видавництва він отримував одну відмову за іншою. Якось трапилося неймовірне: редактор прийняв його повість. Хоча юнак не отримав ніякого гонорару, редактор щиро його похвалив! Після цієї зустрічі молодий чоловік ходив по вулицях і плакав від радості. А потім він став усесвітньо відомим письменником — Чарльзом Діккенсом (*Т. Гаркун*).

Чарльз Діккенс

- А.** Чи була у вашому житті подібна ситуація з похвалою? Розкажіть про неї.
- Б.** Доберіть слова, якими можна висловити похвалу залежно від статі, віку й соціального становища: п'ятирічній дитині, сімнадцятирічному хлопцеві, двадцятип'ятирічній співачці, сорокарічній лікарці, п'ятдесятилітньому чиновнику, жінці поважного віку.

3. Чи має право хтось на висловлення осуду? Якщо так, то хто? Якими можуть бути слова осуду? Поміркувавши над цими запитаннями, візьміть участь у дискусії.

4. Прочитайте характеристики й виконайте завдання.

I.

Характеристика

Жиленко Ольги Федорівни,
студентки музично-
педагогічного факультету,
1994 року народження,
освіта вища, незакінчена

Ольга Федорівна Жиленко навчається на IV курсі музично-педагогічного факультету Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. До навчання ставиться сумлінно, постійно підвищує свій професійний рівень. За час навчання в університеті О. Жиленко підготувала й провела відкриті уроки, організувала концерти для інвалідів-атовців. Узяла участь у студентській науковій конференції.

Ольга Федорівна виконує громадські доручення. Вимоглива до себе, має авторитет серед студентів і викладачів факультету.

Характеристика видана для ...

Декан музично-педагогічного факультету (підпис)

I. Г. Посуха

II. У мене свекруха — люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне, а як гляне, то від її очей молоко кисне (*І. Нечуй-Левицький*).

III. Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика, і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності й несвободи. Увесь у полоні в сумного й увесь у той же час з якоюсь внутрішньою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий та чистий. Тіло біле, без єдиної точки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу скоринкою хліба, щоб не пократать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство й царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною поштаттю й що нібито мав чин нижчий за генерала.

Одне, що в батька було некрасиве, — одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую вкрили брудом і лахміттям. Іде, було, з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілося мені, сховавшись у малині з Піратом. І все одно був красивий — стільки крилося в нього багатства. Косив він чи сів, гукав на матір чи на діда, чи усміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї, — однаково. І коли він, покинутий усіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі й люди вже за старця його мали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, видатних учених чи сіятелів — він годився на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку (*За О. Довженком*).

IV. Я не люблю дядю Юлу, бо в нього болода лухається, коли він сміється. А ще він доблий та завжди мене називає класунею (*З розмови*).

- А. Виразно прочитайте тексти.
- Б. Визначте стиль кожного тексту.
- В. Пафосність, наївність, знижений тон, нейтральність — ознаки тональності наведених текстів. За допомогою яких мовних засобів їх досягнуто?
- Г. Випишіть оцінну лексику й усно охарактеризуйте її.
- Д. Напишіть дві характеристики одного з ваших ровесників (ровесниць): першу — в офіційно-діловому стилі, а другу — у розмовно-побутовому.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Перегляньте експрес-урок «Вона *міністр* чи *міністерка*?» і перекажіть його.

Вона *міністр* чи *міністерка*?

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
відношення в родині
поштовий ящик
сім гривнів
вішати лапшу
лід зрушився

ПРАВИЛЬНО
стосунки (взаємини) у родині
поштова скринька
сім гривень
замилувати очі
крига скресла

- 5. 1. Напишіть рецензію на один з творів української літератури, який ви прочитали в 11 класі.

- 2. Напишіть вільне есе на тему «Добре слово й кішці приємне».

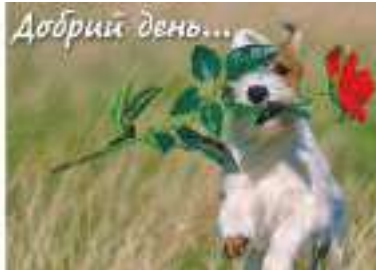

ДО РЕЧІ...

Хоч як ми й любимо котів, проте в приказках і прислів'ях наш народ цих пухнастиків зазвичай не дуже жалує. Прочитайте декілька сталих висловів і поміркуйте, чому котів наділяють зниженою оцінкою.

- Допався, як кіт до сала.
- На серці коти шкребуть.
- Купити kota в мішку.
- Тягти kota за хвіст.
- Жити, як кішка із собакою.
- Ще й кіт не валявся.

§ 59–60. ЕТИКЕТНІ ЖАНРИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Привіт, Олено Павлівно! Вибачайте, що запізнився на урок!

Привіт, друже Вовчику! Даруй на слові, але ти як той Жук з байки.

- А. У якому тексті порушено етикет?
- Б. Відредагуйте його.

До основних етикетних жанрів належать привітання й вибачення.

Привітання — слова або жести, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення, доброзичливості. Вітання відіграє важливу роль: з нього починається спілкування, а часто ним же й обмежується як доброзвичаєвим правилом. Перше враження про людину складається від того, наскільки щиро вона вітається.

До найпоширеніших етикетних форм вітання належать такі: *Доброго ранку! Добрий день! Добридень! Добрий вечір! Добрівечір! Вітаю! Привіт! Моє шанування! Доброго здоров'я!* Вибираючи форму вітання, зважайте на вік людини й ситуацію мовлення. Форму *Привіт!* здебільшого використовують люди, які мають товариські стосунки.

Оскільки етикетні форми є стійкими сполуками слів (фразеологізмами), то не можна їх змінювати. Форми *Добрий ранок! Доброго дня! Доброго вечора!* — не бажані, хоча вживання їх не є грубим порушенням.

Вибачення — слова, які використовують, щоб виявити поблажливість за дрібну або велику провину. До етикетних форм вибачення належать такі: *Вибачте! Прошу вибачення! Пробачте! Прошу пробачення! Перепрошую! Даруйте!*

Форми *Вибачаюсь! Пробачаюсь! Я хочу вибачитись!* є некоректними й не можуть бути рекомендовані як вислови вибачення, оскільки за своєю граматичною формою означають дію, спрямовану на себе, а не на того, у кого просять вибачення. Тобто, вживаючи форми на *-сь, -ся*, людина сама себе вибачає.

Етикетні форми вітання й вибачення формувалися впродовж століть, вони відтворюють культурні традиції української нації й відповідають її духовним засадам: любов, лагідність, шанобливість, привітність, увічливість, чемність, вихованість, тактовність, коректність, делікатність, приязність.

2. Прочитайте матеріал і виконайте завдання.

До фразеологічних одиниць належать і форми вітання та прощання. Вони давно усталилися в українській мові, і їх не варто модернізувати без потреби. Досить часто чуємо неправильні щодо української граматики форми вітання та прощання в розмовному мовленні, по

радіо й телебаченню: «Добрий ранок! Доброго дня, шановна редакція! (тут іще й ігнорування кличного відмінка — редакціє); Доброго вечора, шановні телеглядачі; Доброї (спокійної, навіть гарної) ночі, дорогі діти!»

В українській літературній мові усталилися такі форми: *Доброго ранку! Добрий день! (Добрідень!); Добрий вечір! (Добривечір!); На добраніч! Добраніч!* (За О. Пономаревим).

- А.** Чи вживаєте ви або хтось з ваших знайомих форми вітання, котрі, як пише автор, «не варто модернізувати без потреби»?
- Б.** Знайшовши у вітальних листівках випадки відхилення від норм вітання, відредагуйте їх.

3. Виконайте тестові завдання.

1. Небажаною є етикетна форма

- А** Доброго ранку!
Б Доброго дня!

- В** Добрідень!
Г Добривечір!

2. Небажаною є етикетна форма

- А** Добрий ранок!
Б Добрий день!

- В** Добрий вечір!
Г Вітаю!

3. Помилковою є етикетна форма

- А** Пробачте!
Б Вибачте!

- В** Перепрошую!
Г Вибачаюсь!

4. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житі золотому.
За твій світанок, і за твій zenіт,
і за мої обпечені zenіти.
За те, що завтра хоче зеленіть,
за те, що вчора встигло оддзвеніти.
За небо в небі, за дитячий сміх.
За те, що можу, і за те, що мушу.

Вечірнє сонце, дякую за всіх,
котрі нічим не осквернили душу.
За те, що завтра жде своїх натхнень,
що десь у світі кров ще не пролито.
Вечірнє сонце, дякую за день,
за цю потребу слова, як молитви.

Л. Костенко

А. Виразно прочитайте поезію.

Б. Висловте свої міркування у вільному есе про те, чому саме таким віршем закінчується цей підручник і курс вивчення української мови в школі.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А

агроно́мія
алкого́ль
алфа́віт
а́ркушик
асиме́трія

Б

багаторазо́вий
безпринци́пний
бе́шкет
бла́говіст
близькі́й
болоти́стий
боро́давка
босо́ніж
боя́знь
бурштино́вий
бюлетéнь

В

ва́ги (*у множині*)
вантажі́вка
весня́ний
ві́года (*користь*)
виго́да (*зручність*)
видáння
визво́льний
вимо́га
ві́падок
вирáзний
ві́сіти
ві́трата
виші́ваний
відвезті́
відвести́
ві́дгомін
ві́днести́
ві́домість (*список*)
ві́домість (*повідомлення, дані, популярність*)
ві́рші
віршові́й
ві́тчим

Г

гальмо́, га́льма
гли́боко

гляда́ч
гороши́на
граблі́
грома́дський
гурто́житок

Д

дани́на
да́но
дециме́тр
де́щиця
де-ю́ре
джерело́
дівлячи́сь
дича́вити
діало́г
добові́й
добу́ток
довезті́
довести́
дові́дник
до́гмат
донести́
до́нька
дочка́
дро́ва

Е

експе́рт

Є

єрети́к

Ж

жадо́ба
жалюзі́
живо́пис

З

завда́ння
завезті́
завести́
за́вжди́
завчасу́
за́гадка
заіржа́влий
заіржа́вити
закінчи́ти
за́кладка (*у книжці*)
за́крутка

залиши́ти
замі́жнтя́
занести́
за́понка
заробі́ток
за́ставка (*цит, що затримує воду*)
за́стібка
засто́порити
зві́сока
зда́лека
зібра́ння
зобра́зити
зо́зла
зра́ння
зру́чний
зубо́жіння

І

інду́стрія

К

ка́мбала
ката́лог
кварта́л
кішка́
кіломе́тр
кінчи́ти
ко́лесо
ко́лія
ко́пчений (*дієприкметник*)
копче́ний (*прикметник*)
кори́сний
ко́сий
котри́й
кро́їти
кропива́
куліна́рія
ку́рятина

Л

ла́те
листопа́д
літо́пис
лю́стро

М

мабу́ть
магісте́рський (*про вчений ступінь*)

ма́ркетинг
ме́режа
металу́ргія
міліме́тр
моноло́г

Н

навча́ння
нанести́
на́чинка
ненáвидіти
ненáвисний
ненáвисть
нести́
ні́здря
нові́й

О

оби́цянка
обра́ння
обру́ч (*іменник*)
одина́дцять
одноразо́вий
озна́ка
о́лень
опто́вий
осетéр
ота́ман
о́цет

П

паві́ч
партéр
перевезті́
перевести́
перéкис
переля́к
перенести́
перéпад
перéпис
пі́алá
підданий (*дієприкметник*)
підданий (*іменник, істота*)
підлі́тковий
пізна́ння
пі́тний
піце́рія
по́друга
по́значка
по́мілка
по́міщик

помо́вчати
поя́ття
поя́рковий
посере́дині
привезті́
привести́
прі́морозок
принести́
прі́чип
прóділ
про́міжок
псевдоні́м

Р

ра́зом
ре́мíнь (*пояс*)
ре́шето
рі́нковий
рівні́на
роздрі́бний
ро́зпірка
руко́пис
русло́

С

сантимéтр
свéрдло
сере́дина
сéча
симетр́ія
сі́льськогосподáрський
сі́мдесят
слі́на
соломі́нка
ста́туя
стовідсо́тковий
стриба́ти

Т

текстові́й
течі́я
ті́гровий
тисо́вий
ті́м'яний
травесті́я
тризу́б
ту́луб

У

украї́нський
уподо́бання

урочи́стий
усере́дині

Ф

фарту́х
фахові́й
фено́мен
фо́льга
фо́рзац

Х

ха́ос (*у міфології: стихія*)
хао́с (*безлад*)

Ц

ца́рина
це́мент
це́нтнер
ці́нний

Ч

чарівні́й
чергові́й
чита́ння
чорно́зем
чорно́слив
чотирна́дцять

Ш

шовко́вий
шофе́р

Щ

ще́лепа
щі́пці
щодо́бові́й

Я

ярмарко́вий

КОРОТКИЙ СЛОВНИК КОЛОРИТНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

- За тлумачним словником з'ясуйте значення не відомих вам слів і запам'ятайте їх.

базі́ка	наві́сніти
ба́рва	нагоди́тися
бляша́нка	напрóчуд
Вели́кдень	насолóда
вередлі́вий	неабі́який
ві́тівка	незаба́ром
ві́хола	нішпорити
вподоба́йка	о́желедь
вродлі́вий	ока́зія
гармі́дер	окрі́лення
гарт	опа́систий
го́ді	очмані́ти
го́жий	оша́тний
гомони́ти	ошелéшити
гости́нець	палкі́й
горня́тко	пломені́ти
громові́ця	подéйкувати
грéчний	посидéньки
гринджóбли	поцúпити
джигу́н	при́крість
дошкуля́ти	пру́дкий
жа́йворонок	пряно́ці
забага́нка	пустотлі́вий
закві́тчаний	ра́влик
залиця́тися	ре́мствувати
заха́ращувати	розбрунько́вуватися
заша́ртіся	ря́сний
зваблі́вий	се́рденько
кара́фа	слу́шний
карта́тий	смако́лик
катма́	солодéнький
кв́апитися	стос
кла́птик	строка́тий
крадькома́	стяг
кра́лечка	ті́шитися
кра́ля	тяму́щий
крі́хітка	фіра́нка
ку́холь	хале́па
ле́гіт	ху́тко
лементува́ти	чванько́
лі́тепло	че́мний
люсте́рко	чепурні́й
мере́живо	чимчикува́ти
мару́дний	човéнце
метикува́ти	чудерна́цький
меткі́й	я́сочка
моріжо́к	я́тка
мо́торошно	

ЗМІСТ

Від автора	3
------------------	---

ВСТУП

§ 1. Мовна стійкість	4
----------------------------	---

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§ 2–3. Засоби мовного вираження промови	10
§ 4–5. Троп як засіб мовного вираження	14
§ 6–7. Риторичні фігури	19

МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

§ 8. Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників	24
§ 9–10. Ступені порівняння прикметників	29
§ 11. Числівник. Складні випадки узгодження числівника	34
§ 12–13. Відмінювання числівників	37
§ 14. Позначення дат і часу	41
§ 15. Дієслово та його форми	45
§ 16. Дієслівні закінчення	50
§ 17. Наказовий спосіб дієслова	54
§ 18. Активні й пасивні дієприкметники	58

СИНТАКСИЧНА НОРМА

§ 19–20. Синтаксична норма. Складні випадки синтаксичного узгодження	62
§ 21. Складні випадки синтаксичного керування	67
§ 22–23. Уживання прийменників	71
§ 24. Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка	77
§ 25. Пасивні конструкції	81
§ 26–27. Неповні й односкладні речення	85
§ 28–29. Порядок слів у реченні. Просте ускладнене речення	91
§ 30–31. Будова складного речення й логічні помилки в ньому	95

ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА

§ 32. Пунктуаційна помилка. Тире між підметом і присудком	100
§ 33. Звертання	105

§ 34. Вставні конструкції	109
§ 35–36. Однорідні члени речення	114
§ 37–38. Відокремлені означення й прикладки	120
§ 39. Відокремлені обставини.	125
§ 40. Кома й крапка з комою в складному реченні	130
§ 41. Двокрапка в складному реченні	136
§ 42. Тире в складному реченні	140
§ 43. Розділові знаки при прямій мові.	144

СТИЛІСТИЧНА НОРМА

§ 44. Стилiстична помилка. Стилiстичне використання багатозначних слiв i омонiмiв	149
§ 45. Стилiстичне використання синонiмiв, антонiмiв i паронiмiв	154
§ 46. Стилiстичнi особливостi слiв iншомовного походження	159
§ 47. Стилiстичне забарвлення лексики. Книжна й розмовна лексика	163
§ 48. Стилiстична роль неологiзмiв i застарiлої лексики	168
§ 49. Стилiстичнi можливостi фразеологiзмiв	173
§ 50. Стилiстичнi засоби словотвору	177
§ 51. Стилiстичнi особливостi частин мови.	181
§ 52. Синтаксичнi одиницi в рiзних стилях.	186

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§ 53–54. Iнформацiйнi жанри.	189
§ 55–56. Дiалогiчнi жанри	194
§ 57–58. Оцiнювальнi жанри	197
§ 59–60. Етикетнi жанри	201
Короткий словник наголосiв	203
Короткий словник колоритної української лексики	205

Навчальне видання

Авраменко Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено.

*В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що перебувають у вільному доступі.*

Малюнки Н. Гайди

Редактор *Н. Забаштанська*

Художник *Ю. Ясінська*

Художній редактор *Н. Антоненко*

Технічний редактор *Л. Ткаченко*

Комп'ютерна верстка *О. Руденко*

Коректори *С. Бабич, Т. Мельничук*

Підписано до друку 17.05.2019 р. Формат 84×108/16.

Папір офс. Гарнітура PetersbutG. Друк офс.

Ум. др. арк. 21,84. Обл.-вид. арк. 23,47.

Умовн. фарбовідб. 87,36.

Наклад 201 139 прим.

Зам. №

Видавництво «Грамота».

01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 13.

Тел./факс: (044) 287-11-88, (067) 407-50-73. Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у друкарні ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».

03680, м. Київ, вул. Ежена Потье, 12.

Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Форма	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
проста	корінь або основа прикметника + $\widehat{-и-}$, $\widehat{-іи-}$ довгий – довший, міцний – міцніший	$\overline{най-}$ + вищий ступінь порівняння прикметника найдовший, найміцніший
складена	більш, менш + прикметник у початковій формі більш довгий, менш міцний	найбільш, найменш + прикметник у початковій формі найбільш довгий, найменш міцний

ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

Відм.	5–80	200–900
Н.	сімдесят	сімсот
Р.	сімдесяти, сімдесятьох	семисот
Д.	сімдесяти, сімдесятьом	семистам
Зн.	сімдесят, сімдесятьох	сімсот, семисот
Ор.	сімдесятьма, сімдесятьома	сьомастами, сімомастами
М.	на сімдесяти, на сімдесятьох	на семистах

ФОРМИ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ ДІЄСЛОВА

Особа	Однина	Множина
1-а	–	ріжмо, знаймо, робімо
2-а	ріж, знай, роби	ріжте, знайте, робіть/робіте
3-я	хай ріже, хай знає, хай робить	хай ріжуть, хай знають, хай роблять

ДІЄВІДМІНИ ДІЄСЛІВ

	I дієвідміна	II дієвідміна
основа 3-ї особи множини	$\text{-уть (-ють)} \rightarrow \text{е (є)}$ тишуть – тишеєш аналізують – аналізуєєш	$\text{-ать (-ять)} \rightarrow \text{и (і)}$ ходять – ходиєш стоять – стоїєш

основа інфінітива	<ul style="list-style-type: none"> якщо перед -ти стоять а (після шипл.), и, і, ї, що в 1-й ос. одн. випадають, то це дієслово II дієвідміни: бачити – бачу – бачиєш – бачать; доїти – дою – доїєш – доять; кричати – кричу – кричиєш – кричать; якщо названі літери не випадають або перед -ти стоїть будь-яка інша літера, то це дієслово I дієвідміни: тямняти – тямняю – тямняєєш – тямняють; боротися – борешся – борються. <p>Винятки: хотіти, соніти, гудіти, ревіти, іржати – I дієвідміна; боятися, стояти, бігти, спати – II дієвідміна.</p>
-------------------	---

ВИДИ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ

Критерій	Вид
за метою висловлювання	розповідне, питальне, спонукальне
за емоційним забарвленням	окличне – неокличне
за складом граматичної основи	односкладне – двоскладне
за наявністю другорядних членів	поширене – непоширене
за наявністю ускладнювальних компонентів (звертання, вставні слова, однорідні й відокремлені члени речення)	ускладнене – неускладнене
за наявністю слів, необхідних для розуміння змісту речення	повне – неповне

ВИДИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Сполучникове		Безсполучникове	З різними видами зв'язку
складносурядне	складнопідрядне		
[ ], і [ ]	[ ] [?] [ ] (який).	[ ] – [ ]	[ ], [ ] [?] [ ] (що).

ВИДИ ПІДРЯДНИХ ЧАСТИН

Означальна	З'ясувальна	Обставинна
який? яка? яке? які?	хто? що? кого? чого? ким? чим?	як? яким чином? – способу дії наскільки? якою мірою? – міри і ступеня коли? доки? як давно? – часу де? куди? звідки? – місця як? – порівняння навіщо? з якою метою? – мети за якої умови? – умови чому? з якої причини? – причини незважаючи на що? – допусту і який наслідок? і що ж? – наслідку

ВІДДАВНИЦТВО
ГРАШОТА

ISBN 978-966-349-735-8

9 789663 497358 >

